

MARIA LEWICKA
WSPÓŁPRACA: MACIEJ TROJAN, TYTUS SOSNOWSKI
I PRACOWNICY WYDZIAŁU PSYCHOLOGII

HISTORIA WYDZIAŁU PSYCHOLOGII UNIwersytetu WARSZAWSKIEGO

Wprowadzenie

Jak pokazują badania psychologów społecznych, poczucie więzi z grupą jest silniejsze, gdy jej członkowie mają świadomość, że stoi za nimi nieprzerwany ciąg zdarzeń [Sani, Bowe, Herrera 2008]. Dlatego społeczeństwa spisują swoją historię, badacze przeszłości przeszukują archiwa, analizują zachowane dokumenty, spisują wypowiedzi ostatnich naocznych świadków, ubiegając moment, w którym – używając sformułowania niemieckiego badacza Jana Assmanna [2005/2008] – żywa pamięć komunikacyjna zamieni się w zastygłą pamięć kulturową. Zapotrzebowanie na poczucie ciągłości sprzyja wykrywaniu raczej podobieństw niż różnic między wydarzeniami przeszłymi i współczesnymi, a tym samym uzasadnia tezę, że nasi poprzednicy byli w sumie całkiem współcześni, a my jesteśmy ich bezpośrednimi dziedzicami.

Pamięć społeczna wzmacnia grupową tożsamość. Często pamięć ta jest jednostronna, a bardzo często po prostu zafałszowana. Tradycje bywają wynalezione, a nie odtwarzane [Hobsbawm, Ranger 1983/2008], a początki grupy idealizowane [Liu, Hilton 2005; Zerubavel 2003]. Ale pamięć społeczna ma też drugie oblicze: przypomina zapomniane fakty i wyraża uznanie dla tych, którzy tworzyli historię grupy. Świadomość

tego, że nie we wszystkim jesteśmy pionierami, uczę pokory. I to jest nie mniej ważna funkcja pamięci.

Okazją do przypomnienia (i rekonstrukcji) historii grupy stają się okrągłe rocznice. W 2016 r. Uniwersytet Warszawski obchodził swoje 200-lecie. Psychologia na tym Uniwersytecie w 2015 r. świętowała nieco skromniejszą rocznicę: 100-lecie swojej instytucjonalnej działalności. Z tych okazji, z myślą przede wszystkim o współczesnych członkach społeczności Wydziału Psychologii – młodszych pracownikach i studentach – przekazuję ten zarys naszej 100-letniej historii. Rozdział ten jest uzupełnionym i zmodyfikowanym tekstem, który ukazał się w 1998 r. w książce poświęconej Wydziałowi Psychologii [Lewicka, Sosnowski, Trojan 1998]. Od tego czasu minęło 20 lat, zmieniła się połowa pracowników Wydziału (odeszli do innych instytucji, przeszli na emeryturę, część odeszła na zawsze). Dzisiejszym studentom często nic nie mówią nazwiska naszych mistrzów, bez których my – powojenne pokolenie – nie wyobrażaliśmy sobie polskiej psychologii. Czas tę pamięć przywrócić.

Historię psychologii warszawskiej tworzyły kolejne generacje, wzrastające w odmiennych warunkach społecznych i historycznych. Przynależność do generacji dana jest przez świadomość wspólnoty doświadczeń, podobnych sposobów interpretowania świata, wartości i życiowych celów. Wspólne doświadczenia są efektem konkretnych wydarzeń, wyrazem zmagania, z jakimi ludzie się borykali w danym okresie historycznym, istniejących wówczas ograniczeń i stwarzanych możliwości. To, co jest możliwe i powszechne teraz, często nie było możliwe 30 lat temu – warto o tym pamiętać, oceniając działalność osób nawet nam współczesnych, ale przynależących do wcześniejszych generacji.

Nie da się przeprowadzić sztywnych podziałów między generacjami: ludzie rodzą się każdego dnia, a nie w odstępach 10- czy 20-letnich. Dlatego poszczególne „wspólnoty doświadczeń” zachodzą na siebie. Nie ma też 100-procentowej korelacji między rokiem urodzenia a treścią poczucia wspólnoty. Nader często ktoś z młodszej generacji, poddany silnym wpływom rodziny czy środowiska wychowawczego, tak dalece przesiąka wartościami poprzedniego pokolenia, że mentalnie należy bardziej do niego niż do właściwego dla siebie rocznika. Zdarzają się też odwrotne sytuacje, gdy ktoś wcześniej urodzony lepiej odnajduje się wśród kolegów swoich dzieci niż wśród swoich rówieśników. Możliwe jest również poczucie przynależności do więcej niż jednej grupy wiekowej. Pomimo tych klasyfikacyjnych trudności, postanowiłam podzielić 100 lat działalności warszawskiej psychologii na poszczególne „okresy generacyjne”. Okresy te są dość umowne – raz krótsze, raz dłuższe – ale arbitralnie można

wyróżnić siedem lub nawet osiem generacji, które współtworzyły (i nadal tworzą) historię Wydziału Psychologii.

Generacja I. Generacja założycieli warszawskiej psychologii to Kazimierz Twardowski (1866–1938) na Uniwersytecie Lwowskim oraz Edward Abramowski (1868–1918) na UW. Obaj urodzili się w XIX w., formatywny okres ich tożsamości, a także główny okres aktywności zawodowej przypadł na czasy przed uzyskaniem przez Polskę niepodległości. Wykształcenie zdobywali przede wszystkim na uniwersytetach zagranicznych (Twardowski w Wiedniu, Abramowski w Genewie). Ich związek z UW był albo pośredni, przez wykształconych przez siebie uczniów (jak w przypadku Twardowskiego), albo bezpośredni, ale bardzo krótki (jak w przypadku Abramowskiego). Obaj wiązali psychologię z badaniami empirycznymi: Twardowski był założycielem we Lwowie jednego z dwóch pierwszych laboratoriów psychologicznych na ziemiach polskich (1904), Abramowski założył w Warszawie Pracownię Psychologiczną (1910). Ich wszechstronna działalność doczekała się ogromnej liczby opracowań [Okraska 2010; Rzepa 1991; 1995; Rzepa, Dobroczyński 2009; Stachowski 2000; Woleński 1985]. Z punktu widzenia losów psychologii na UW szczególną rolę odegrał Twardowski, co można stwierdzić, studiując dołączony do niniejszego tekstu naukowy rodowód pracowników Wydziału Psychologii.

Generacja II. Generację pierwszego okresu szkoły lwowsko-warszawskiej reprezentowali na UW dwaj uczniowie Twardowskiego: Władysław Witwicki (1878–1948) i Stefan Baley (1885–1952). Do tej generacji należał też pracujący w okresie międzywojennym we Lwowie Mieczysław Kreutz (1893–1971), a w Poznaniu Stefan Błachowski (1889–1962). Jest to pokolenie urodzone pod koniec XIX w., ale główna jego aktywność naukowa przypadła na okres niepodległej II Rzeczypospolitej. Podobnie jak przedstawiciele poprzedniego pokolenia, poza studiami na Uniwersytecie Lwowskim odbywali oni studia na uczelniach zagranicznych (przede wszystkich niemieckojęzycznych). W okresie międzywojennym tworzyli pionierską szkołę polskich psychologów, kształcąc i promując pierwszych doktorów w zakresie psychologii, organizując od podstaw warsztaty pracy badawczej i dydaktycznej (biblioteka, pomoce dydaktyczne) oraz opracowując pierwsze podręczniki z tej dyscypliny. I choć władali doskonale językami obcymi (niemieckim, francuskim), to jednak *gros* ich prac zostało opublikowanych w języku polskim, a aktywność naukowa miała charakter przede wszystkim lokalny. Aktywność tę przerwała wojna. Ich działalność doczekała się w ostatnich latach szeregu opracowań, obecnie mamy do czynienia z renesansem zainteresowania tym okresem historii

polskiej psychologii [Ivanyk 2014; Rzepa 1991; Rzepa, Dobroczyński 2009; Stachowski 2000].

Generacja III. Generację drugiego okresu szkoły lwowsko-warszawskiej, w większości „wnuków” (uczniów uczniów) Twardowskiego (Kreutza, Błachowskiego), na warszawskiej psychologii reprezentowali Tadeusz Tomaszewski (1910–2000) oraz Maria Żebrowska (1900–1978). Do tej generacji należała też – wykształcona w Wilnie, ale również nawiązująca do tradycji szkoły lwowsko-warszawskiej – Lidia Wołoszynowa (1911–2002). Po II wojnie światowej generacja ta stworzyła podwaliny pod współczesną psychologię na większości polskich uniwersytetów. W Poznaniu do tego pokolenia należał Andrzej Lewicki (1910–1972), we Wrocławiu Helena Słoniewska (1897–1982), w Łodzi Stanisław Gertsman (1911–1983), w Lublinie – z nieco innej linii (wileńskiej) – Józef i Natalia Reuttowie. Wyjątek od lwowskiego, czy szerzej „kresowego” pochodzenia badaczy reprezentujących tę dyscyplinę stanowił Uniwersytet Jagielloński [UJ], który w okresie zaborów miał własną psychologię.

Trzecie pokolenie wykształcone zostało w Polsce międzywojennej, ale jego naturalną ścieżkę kariery zawodowej przerwała II wojna światowa. Przedstawiciele tego pokolenia w latach 50. zmagali się z ograniczeniami wprowadzonymi przez nowy ustrój polityczny. Z obiektywnych powodów utrzymywali jedynie sporadyczne kontakty międzynarodowe, a ich aktywność polegała z jednej strony na tworzeniu organizacyjnych podstaw polskiej psychologii (otwieranie kierunków studiów, kształtowanie ich programów, restytucja i tworzenie naukowych organizacji oraz krajowych czasopism psychologicznych), z drugiej zaś na wypracowywaniu nowego przedmiotu badań psychologicznych, odchodzeniu od metodologii introspekcyjnej na rzecz podejścia bardziej pragmatycznego (pojęcia czynności, orientacji w otoczeniu, regulacji), a także większym powiązaniu teorii psychologicznej z zastosowaniami praktycznymi (na przykład klinicznymi).

Generacja IV. Pierwsza powojenna generacja polskich psychologów to pokolenie uczniów poprzedniej generacji. W Warszawie reprezentują ją: Antonina Gurycka (1920–2009), Halina Spionek (1924–1991), Ziemowit Włodarski (1925–2014), Janusz Reykowski (1929), Ida Kurcz (1930), Jan Strelau (1931), Stanisław Mika (1931–2017), Mariusz Maruszewski (1932–1973), Andrzej Jurkowski (1935–2006), Adam Frączek (1935), Józef Kozielecki (1936–2017). Pokolenie to, urodzone pod koniec lat 20. i w pierwszej połowie lat 30. XX w., swój okres formatywny przeżyło w latach 50. Część z nich włączyła się wówczas aktywnie w budowanie nowego ustroju. W latach 60. znaczna część jego przedstawicieli zetknęła

się osobiście z psychologią zachodnią, głównie amerykańską, co wywarło zasadniczy wpływ na sposób uprawiania psychologii na UW przez nich oraz ich uczniów – eksperymentalny, nawiązujący do dorobku światowego. Niektórzy przedstawiciele tego pokolenia stali się też – dzięki organizacji konferencji międzynarodowych i stażom naukowym – częścią międzynarodowej społeczności. W tych czasach zaczęły się pojawiać pierwsze publikacje w wydawnictwach zachodnich, w języku angielskim (najwyraźniej widać to na przykładzie aktywności Strelaua). Nadal jednak większość prac wydawana była po polsku. Pomimo osiągniętego wieku emerytalnego, część osób należąca do tego pokolenia jest ciągle aktywna naukowo i organizacyjnie.

Generacja V. Kolejna generacja psychologów to pokolenie powojennego wyżu demograficznego, a pod względem rodowodu naukowego w większości są to już „praprawnuki” Twardowskiego. Ze względu na dużą liczbę badaczy, w tym miejscu nie wymieniam konkretnych nazwisk (do tej generacji należy też autorka niniejszego opracowania). Urodzeni w latach 40. i 50., dorastali w skromnych warunkach materialnych, przy równocześnie bardzo wysokim prestiżu, którym obdarzano wówczas kapitał kulturowy, osiągnięcia intelektualne i status naukowca. Okres formacyjny tego pokolenia to przede wszystkim lata 60. i 70. ubiegłego wieku, a dla ich rozwoju naukowego ważne były zwłaszcza: tzw. dekada „gierkowska” – lata 70. i pojawiająca się możliwość kontaktów z Zachodem (wprawdzie jeszcze bardzo ograniczona) oraz lata 80. Byli oni świadkami, a często aktywnymi uczestnikami przełomowych wydarzeń politycznych w kraju: marca 1968, kształtowania się opozycji w latach 70., Solidarności w 1980 r. Pod względem aktywności naukowej było to pierwsze pokolenie, które ze swoimi rówieśnikami z Zachodu nawiązywało kontakty partnerskie, m.in. przez udział w licznych międzynarodowych konferencjach. Znajdowało to odzwierciedlenie w pierwszych publikacjach międzynarodowych, czasem w bardzo renomowanych czasopismach (choć wciąż było ich niewiele). Głównym forum był tu anglojęzyczny „Polish Psychological Bulletin”. W kolejnych latach, już po przełomie 1989 r., międzynarodowa aktywność publikacyjna części przedstawicieli tego pokolenia wyraźnie wzrosła. Obecnie przechodzą oni na emeryturę i stopniowo opuszczają mury UW, zostawiając pole do działalności dla kolejnych trzech generacji.

Generacje VI i VII. Dwa kolejne pokolenia urodzone w latach 60. i 70. można podsumować wspólnym mianownikiem, który stanowiło poszukiwanie modelu kariery zawodowej. Ich okresy formacyjne to odpowiednio: późne lata 80. i lata 90. (a więc czas dynamicznego rozwoju

gospodarki kapitalistycznej i neoliberalnej ideologii w kraju) oraz pierwsza dekada XXI w., z nieco bardziej stonowanym entuzjazmem w tym zakresie. Pokolenie lat 60., popularnie zwane „pokoleniem pampersów”, rozchwytywane przez instytucje gospodarki rynkowej, w znacznym stopniu rezygnowało z ideałów czystej nauki poprzedniej generacji na rzecz bardziej korzystnej materialnie aktywności praktycznej. Znaczna część tego pokolenia opuściła mury uczelni i wybrała pracę w firmach i korporacjach. Część tych, którzy zostali, usiłowała ze zmiennym szczęściem łączyć naukę z działalnością pozanaukową. Obecnie niektórzy próbują powrócić do działalności naukowej, co nie jest zadaniem łatwym. W nieco mniejszym stopniu dylematy te dotyczą pokolenia lat 70. – tu znajdujemy proporcjonalnie więcej osób rozczarowanych pracą w biznesie, a zainteresowanych autentyczną pracą badawczą. Oczywiście, jak wszędzie, tak i tu są wyjątki: są osoby urodzone w latach 60., które nigdy nie odeszły od nauki akademickiej, i te urodzone w latach 70., dla których aktywność biznesowa znajdowała się na pierwszym planie. Obu generacjom warszawska psychologia niewątpliwie zawdzięcza dynamiczny wzrost zajęć specjalizacyjnych i praktycznych w programie nauczania oraz wzmożone zainteresowanie kontaktami ze środowiskiem pozauczelnianym.

Generacja VIII. Najmłodsze, lecz coraz bardziej widoczne na Wydziale Psychologii pokolenie to osoby urodzone w latach 80. Jak na razie, bez wyjątku, są to osoby, które swoją przyszłość wiążą z aktywnością badawczą oraz z pełnym uczestnictwem w międzynarodowej społeczności naukowej, czego wyrazem są systematyczne (a nie – jak niegdyś – sporadyczne) międzynarodowe publikacje i prestiżowe stypendia zagraniczne.

Już ta krótka charakterystyka poszczególnych generacji pokazuje, że próżno w historii Wydziału Psychologii UW poszukiwać nieprzerwanej ciągłości. Ciągłość ta została przerwana przez dwie główne historyczne cezury: II wojnę światową oraz 1989 r. Obie przyniosły nowe wyzwania i redefinicję przedmiotu psychologii. Powojenna generacja, choć wykształcona przed wojną, podjęła trud budowy zupełnie nowej psychologii – zarówno pod względem organizacyjnym, jak i merytorycznym. Z kolei lata 90. spowodowały odwrót od „czystej” nauki i zwrot ku jej praktycznym aplikacjom, a także dominację roli pieniądza (dodatkowych zarobków, podwójnych, a nawet potrójnych etatów), co nie zawsze sprzyjało naukowej jakości. Obecnie jesteśmy świadkami budowania trudnego kompromisu między różnymi sprzecznymi wizjami tego, jak powinna wyglądać polska psychologia w przyszłości.

Historia, jak wiadomo, kołem się toczy i wygląda na to, że nie wszystko, co zaproponowali nasi protoplaści, zostanie odłożone do archiwum.

Na przykład socjalistyczne idee Abramowskiego są obecnie z powodzeniem wykorzystywane przez nową polską lewicę i oddolny ruch spółdzielczy. Można też przypuszczać, że rosnące zainteresowanie humanistycznym nurtem w psychologii spowoduje ponowne odczytanie niektórych prac Witwickiego. Z kolei niezwykle praktyczne zaangażowanie Baleya w problematykę wychowania i edukacji młodzieży powinno być wzorem dla dzisiejszych psychologów wychowawczych. I nie są to jedyne wątki z naszej historii, które warto przypomnieć najmłodszej generacji.

Oczywiście teza, iż przeszłość jest najlepszą nauczycielką terażniejszości, jest prawdziwa tylko w pewnym rozumieniu słowa „przeszłość”. To, że jakieś idee (nawet wartościowe poznawczo), które powstały wcześniej, nie znalazły kontynuacji, bynajmniej nie znaczy, że wystarczy je odświeżyć i poddać empirycznej weryfikacji za pomocą współczesnych narzędzi, a zostaną entuzjastycznie przyjęte przez środowisko naukowe. W zdecydowanej większości przypadków koncepcje psychologiczne Abramowskiego, Witwickiego, Baleya czy też bardziej nam współczesnych autorów pozostaną na zawsze koncepcjami o wartości wyłącznie historycznej. Nie da się wskrzesić przeszłości w terażniejszości. Dlatego historia warszawskiej psychologii dostarcza nam lekcji nie tylko przez wskazanie wzorów do naśladowania, ale również jako przestroga. Ważne idee teoretyczne, ciekawe wyniki badań, jeżeli nie mają utonąć w archiwach, muszą być na bieżąco przedstawiane międzynarodowej społeczności, czyli muszą znajdować swój wyraz w publikacjach o międzynarodowym zasięgu. Tę lekcję Wydział Psychologii zaczyna na szczęście odrabiać i niebagatelną rolę odgrywa tu zarówno jego najmłodsze pokolenie, jak też i starsi pracownicy.

Prezentowana Państwu historia Wydziału Psychologii¹ poza przedstawieniem kolejnych wydarzeń zawiera też zwięzłe charakterystyki najważniejszych naukowych dokonań pracowników Wydziału: pomysłów teoretycznych oraz najciekawszych wyników badań empirycznych, a także krótkie biografie przedstawicieli pierwszych generacji tworzących warszawską psychologię (w większości są to osoby należące do generacji II, III i IV). Historię uzupełnia graficzna prezentacja naukowego rodowodu wszystkich aktualnych i byłych samodzielnych pracowników Wydziału, ujęta w formie „drzewa genealogicznego”, na którym jako „rodzic” przedstawiony jest promotor pracy doktorskiej (w wyjątkowych przypadkach – magisterskiej). Genealogia ta pokazuje wyraźnie, że – z pewnymi wyjątkami – wszyscy wywodzimy się z jednego „pnia”: jesteśmy dziedzicami filozoficznej szkoły lwowsko-warszawskiej. I już choćby to może służyć jako podstawa naszej grupowej tożsamości.

Początki: Edward Abramowski (1915–1918)

Polska psychologia uniwersytecka ukształtowała się przed I wojną światową niemal równocześnie na dwóch uniwersytetach: UJ, gdzie pracownię psychologiczną zorganizował w 1903 r. Władysław Heinrich, oraz na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie laboratorium psychologiczne założył w 1904 r. Twardowski – twórca filozoficznej szkoły lwowsko-warszawskiej. Zapoczątkowało to nurt empirycznej psychologii uniwersyteckiej, a tym samym usankcjonowało odrębną od filozofii dyscyplinę naukową. W 1915 r. psychologia jako niezależna dyscyplina nauki powstała również na odradzającym się polskim UW. I choć warszawska psychologia – zarówno międzywojenna, jak i powojenna – została przede wszystkim ukształtowana przez uczniów Twardowskiego, stając się częścią szkoły lwowsko-warszawskiej, to jednak początki jej formy instytucjonalnej na UW zawdzięczamy osobie związanej z Krakowem raczej niż ze Lwowem.

Za jej początek należy uznać dzień 15 listopada 1915 r., kiedy Abramowski – absolwent wydziałów przyrodniczych (fizyka, biologia) na UJ oraz Uniwersytecie Genewskim – objął pierwszą katedrę psychologii. W tym samym roku zorganizował on Seminarium Psychologiczne przy Wydziale Filozoficznym UW, które stanowiło pierwotną formę późniejszego zakładu i kształciło studentów w zakresie psychologii. Abramowski prowadził tu dwa, cieszące się ogromną popularnością wykłady: jeden z psychologii ogólnej, drugi z zakresu różnic indywidualnych „O badaniu typów indywidualnych” [Dobrzycka 1991]. Pogarszające się zdrowie z czasem utrudniało mu aktywność dydaktyczną, w zastępstwie Abramowskiego prowadził wówczas zajęcia jego asystent.

Jeszcze przed objęciem uniwersyteckiej katedry Abramowski związany był z psychologią warszawską. Wraz z Władysławem Weryho (założycielem „Przeglądu Filozoficznego” oraz późniejszego Instytutu Filozoficznego) zorganizował w 1907 r. Polskie Towarzystwo Psychologiczne (była to wówczas organizacja o lokalnym zasięgu, obecne Towarzystwo wyłoniło się po wojnie z organizacji poznańskiej), a następnie w 1910 r. Pracownię Psychologiczną – chronologicznie trzecią pracownię tego typu na ziemiach polskich. W 1913 r. pracownia została przejęta przez Polskie Towarzystwo Psychologiczne oraz przemianowana na Warszawski Instytut Psychologiczny. Podwójna niejako rola Abramowskiego – wykładowcy

na Uniwersytecie i kierownika Instytutu – pomogła temu seminarium przetrwać kłopoty lokalowe, nękające Uniwersytet w początkach jego działalności. Aż do śmierci Abramowskiego Seminarium Psychologiczne korzystało z pomieszczeń Instytutu, który mieścił się w istniejącym do dzisiaj budynku przy ul. Pięknej 44 [Manteuffel 1936].

Studenci odbywali tam zajęcia i korzystali z książek oraz pomocy naukowych Towarzystwa, które zresztą sam Abramowski przywiózł osobiście z zagranicy i przekazał na wyposażenie Instytutu. Po jego śmierci (21 czerwca 1918 r.) późniejszy Zakład Psychologii otrzymał (częściowo na wynajem, a częściowo w darze) zbiory biblioteczne Instytutu, jego umeblowanie i aparaturę, a także osobiste zbiory książkowe z prywatnej biblioteki Abramowskiego.

Abramowski był postacią nietuzinkową. Już sama jego kariera naukowa jest nietypowa (nie miał matury, studia ukończył jako wolny słuchacz). W czasach carskich był prześladowany za swoje poglądy polityczne. Może zatem nieprzypadkowo przypadła mu rola inicjatora warszawskiej psychologii, wielokrotnie wszak przeciwstawiającej się istnjącemu systemowi politycznemu. Socjalista za młodu, aktywista Proletariatu i PPS-u, działacz niepodległościowy, zwolennik braterstwa i solidarności klasowej – Abramowski uznany został za „ideowego protoplastę Solidarności” [Dobrzycka 1991]. I choć ze względu na krótki okres swojej aktywności akademickiej nie pozostawił po sobie zorganizowanej szkoły uczniów, trudno wyobrazić sobie początki uniwersyteckiej psychologii w Warszawie bez jego udziału.

Edward Abramowski – badacz podświadomości i ideolog spółdzielczości

Edward Józef Abramowski urodził się w 1868 r. w Stefaninie na Kijowszczyźnie, w rodzinie o demokratycznych i patriotycznych poglądach (bracia ojca i matki brali udział w powstaniu styczniowym). Początkowo nauki pobierał w domu (jego nauczycielką była m.in. Maria Konopnicka), do gimnazjum uczęszczał w Krakowie, ale do matury nie przystąpił. Podjął studia przyrodnicze jako wolny słuchacz – najpierw w Krakowie, potem (1886–1889) w Genewie, ale ich nie ukończył, a tym samym nie otrzymał tytułu magistra. Nie przeszkodziło mu to jednak później objąć stanowiska profesora na UW i zasłużyć się dla rozwoju psychologii. Od młodości związany był z ruchem

socjalistycznym, poczynając od pierwszych tekstów pisanych w wieku kilkunastu lat do czasopisma „Zorza”: „pisma poświęconego «sprawom oświaty, dobrobytu i rozwoju społecznego ludu»” [Okraska 2010, s. 203]. Współpracował z I Proletariatem, był twórcą ugrupowania Zjednoczenie, brał udział w narodzinach Polskiej Partii Socjalistycznej w Paryżu. Był działaczem na rzecz spółdzielczości, zwolennikiem anarchizmu etycznego i bezpieczeństwa socjalizmu. Dużą część życia spędził poza granicami kraju (Genewa, Paryż, Londyn, Bruksela). Współpracował z założonym w 1897 r. „Przeglądem Filozoficznym”. Od 1904 r. jego zainteresowania przesunęły się ku psychologii, zagadnieniom pamięci, podświadomości, irracjonalnym i intuicyjnym mechanizmom poznania. Był współorganizatorem pierwszych w Polsce placówek psychologicznych: Polskiego Towarzystwa Psychologicznego (1907 r.), Pracowni Psychologicznej (1910–1913) oraz Warszawskiego Instytutu Psychologicznego przy PTP. W 1915 r. objął Katedrę Psychologii na Wydziale Filozoficznym UW. Zmarł na gruźlicę 21 kwietnia 1918 r. w Warszawie.

Bogate dzieło Abramowskiego doczekało się wkrótce po jego śmierci wielu opracowań, dokonanych zarówno przez jego przyjaciół (Marię Dąbrowską, Stefana Żeromskiego), jak i późniejszych biografów. Jego prace zebrane zostały opublikowane przed wojną (*Pisma*, t. I–IV, Warszawa 1924–1928), po wojnie zaś ukazały się opatrzone wstępami i omówieniami (m.in. *Kooperatywa. Polskie korzenie przedsiębiorczości społecznej*, Łódź 2010; *Wybór pism estetycznych*, Kraków 2011). Obecnie obserwujemy wyraźny renesans zainteresowania poglądami Abramowskiego, które dotyczy zresztą nie tyle jego poglądów psychologicznych (te jeszcze czekają na swojego historyka), ile raczej społeczno-politycznych, w tym przede wszystkim teorii organizacji życia społecznego rozpatrywanego w kontekście systemu spółdzielni. Jest ono odpowiedzią na rozczarowanie w pewnych kręgach ideologią neoliberalizmu we współczesnej Polsce. Bardziej szczegółowe informacje biograficzne o życiu i twórczości Abramowskiego znaleźć można m.in. w pracach Dobrzyckiej [1991] oraz w posłowie do książki *Kooperatywa* [Okraska 2010].

Zakład Psychologii Doświadczalnej: Władysław Witwicki

Po śmierci Abramowskiego, 1 kwietnia 1919 r., na Katedrę Psychologii został powołany Witwicki, pierwszy uczeń Twardowskiego (drugim był Jan Łukasiewicz, wybitny logik, dziekan Wydziału Filozoficznego w latach 1916-1917, rektor UW w latach 1922-1923 oraz 1931-1932); zapoczątkowano tym samym pierwszy lwowsko-warszawski okres w dziejach warszawskiej psychologii. W 1920 r. w ramach tego Wydziału (od 1927 r. Wydziału Humanistycznego) utworzony został Zakład Psychologii Doświadczalnej (w sprawozdaniach Uniwersytetu występujący też pod nazwą Zakład Psychologiczny), którego Witwicki został kierownikiem. Na potrzeby tego Zakładu Uniwersytet oddał najpierw 2-, potem 4-pokojowy lokal w trzeciej sieni na pierwszym piętrze tzw. gmachu porektorskiego na Krakowskim Przedmieściu 26/28 (obecnie w tych pomieszczeniach znajduje się Instytut Historii Sztuki). Lokal ten wyposażony został częściowo w sprzęt i pomoce naukowe odziedziczone po dawnym Cesarskim Uniwersytecie, częściowo w książki i pomoce otrzymane z Instytutu Psychologicznego oraz prywatnych zbiorów Abramowskiego. Z czasem biblioteka Zakładu powiększyła się z 64 tomów w 1920 r. do 2733 tomów w czerwcu 1936 r. Z powodu braku środków finansowych większość pomocy naukowych wykonywano domowymi sposobami, na przykład około 100 tablic do demonstrowania na wykładach przygotował własnoręcznie Witwicki wraz z asystentami. Jak wiadomo, Witwicki znany był nie tylko jako autor prac naukowych i przekładów literatury klasycznej, ale też jako rysownik i malarz, ilustrator książek i ekslibrista, nie wspominając o odręcznych ilustracjach, które opracował do prowadzonych przez siebie i cieszących się ogromną popularnością wykładów.

Zakład Psychologiczny od początku swojego istnienia otrzymał etat asystenta, który jednak po czterech latach został skreślony i do wybuchu wojny zatrudniano jedynie asystenta kontraktowego. W latach 1922-1923 młodszym asystentem Witwickiego był Henryk Suchorzewski, a w latach 1924-1928 asystentem i jego doktorantem (praca doktorska poświęcona była zjawisku komizmu) został Bohdan Zawadzki, później profesor Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie, a po wojnie wykładowca w City College of New York w USA. Od kwietnia 1928 r. do wybuchu wojny funkcję nieetatowej asystentki Witwickiego pełniła

Estera Markinówna (doktoryzująca się pod jego kierunkiem w 1929 r., na podstawie pracy *Eksperymentalne badania nad fantazją*), która zginęła w getcie warszawskim w czasie wojny. Późniejszą współpracowniczką Witwickiego, a po wojnie jego asystentką, została Janina Budkiewicz, studentka Abramowskiego, doktoryzująca się w 1932 r. u Witwickiego, na podstawie rozpoczętej jeszcze u Abramowskiego pracy *Przyczynek do psychologii błędnego myślenia*.

Sam Witwicki prowadził od początku powstania Zakładu wykłady z rozmaitych przedmiotów psychologicznych, każdy obejmował 3 godziny tygodniowo, a trwał od jednego do trzech trymestrów (należy przy tym zaznaczyć, że nigdy nie był to blok 3-godzinny, ale rozłożony bądź na dwa wykłady 1- i 2-godzinne, bądź wręcz na trzy 1-godzinne wykłady w tygodniu). Odbywały się one w auli Brudzińskiego w Pałacu Kazimierzowskim, a ich tematy to: „Wprowadzenie do psychologii”, „Psychologia wrażeń zmysłowych”, „Psychologia spostrzeżeń”, „Psychologia poznania”, „Psychologia uczuć i woli”, „Psychologia myślenia”, a także „Lektura «Fajdrosa» Platona”. Przyjemność uczestniczenia w wykładach Witwickiego pod koniec lat 30. tak opisywała w swojej biografii Gurycka [1998, s. 17]:

Wykłady ogólnouniwersyteckie z psychologii ogólnej Profesora Władysława Witwickiego, to było przeżycie wręcz estetyczne. Piękny język, przystępność przekazywanej bogatej wiedzy o człowieku, zawsze nawiązującej do zdarzeń z codziennego życia, służąca jako interpretacja tych zdarzeń. Towarzyszyły temu szybko rysowane kredą na tablicy rysunki. Że ludzie przychodzili tam nie tylko po wiedzę, ale i by zaznać przyjemności kontaktu z wysoką kulturą wykładowcy i jego filozoficznymi, a zarazem praktycznymi ujęciami psychologii świadczył fakt, iż na wykładach tych w niewielkiej salce na ul. Kredytowej było zawsze pełno studentów; wytrwale stali, gdy nie było miejsc siedzących.

Oprócz wykładów prowadził też Witwicki ćwiczenia dla studentów – sam bądź przy pomocy swoich asystentów. Jak czytamy w sprawozdaniach: „Raz w tygodniu odbywały się 2-godzinne demonstracje aparatów psychotechnicznych dla słuchaczy kursu wyższego”. Ponadto „wszyscy członkowie zakładu wykonywali obowiązkowe ćwiczenia charakterologiczne oraz opisy i objaśnienia ciekawszych przeżyć psychicznych”. Ćwiczenia te w różnych latach trwały od 12 do 17 godzin tygodniowo i – jak wynika z materiałów – polegały na indywidualnej pracy studenta z przyrządami lub materiałem badawczym (odbywały się „w godzinach indywidualnie uzgodnionych z profesorem”).

Oprócz ćwiczeń Zakład organizował też seminaria dla wszystkich swoich członków (zawsze 2 godziny w czwartki, a w trymestrze wiosennym również we wtorki). Na seminariach tych członkowie Zakładu wygłaszali referaty na podstawie przeczytanych lektur (głównie niemieckich) oraz koreferaty. Witwicki był, jak wiadomo, tłumaczem niemal wszystkich dzieł Platona na język polski. Nie dziwi zatem, że w programie prac Zakładu (w środy) znalazły się również „lektury i interpretacje greckich tekstów ze starszymi członkami Zakładu” [rok akademicki 1930/1931, s. 39].

W sprawozdaniu z tego okresu znajdujemy też ciekawostki. Otóż w trymestrze zimowym roku akademickiego 1928/1929 odbył się pod kierunkiem profesora kurs fotograficzny dla członków Zakładu: ćwiczenia odbywały się 2 razy w tygodniu po 2 godziny. Kiedy indziej [rok akademicki 1932/1933, s. 42] „Prof. Witwicki prowadził [...] 3-godzinny kurs rysunku dostępny dla wszystkich słuchaczy uniwersytetu”.

Warto podkreślić, że w okresie przedwojennym wykłady z psychologii odbywały się również w ramach innych zakładów Uniwersytetu. Na Wydziale Prawa prof. Leon Petrażycki prowadził 1-godzinny wykład „Zarys psychologii jako podstawy nauk społecznych”, a prof. Ludwik Krzywicki – 2-godzinny wykład „Psychologia życia zbiorowego”. Istniał też oddzielny Zakład Psychologii w ramach Wydziału Teologii Katolickiej, którym kierował ks. Stanisław Kobyłecki. Prowadził on m.in. wykłady z psychologii ogólnej, psychologii uczuć i psychologii pedagogicznej. Ta tradycja była z czasem rozwijana na utworzonej po wojnie w miejsce Wydziału Teologicznego Akademii Teologii Katolickiej.

Przez Zakład Psychologii Doświadczalnej Witwickiego przewijało się corocznie kilkadziesiąt osób. Aby zostać członkiem Zakładu, konieczne było złożenie kolokwium z wykładu z psychologii oraz znajomość języka niemieckiego i nauk przyrodniczych w zakresie programu szkoły średniej. O tym, jak szerokie były zainteresowania członków Zakładu (magistrantów i doktorantów), najlepiej świadczy spis treści *Księgi Pamiątkowej*, opublikowanej w 1935 r., w 15-lecie pracy dydaktycznej Witwickiego, zawierającej prace jego uczniów, w większości prace doktorskie („Kwartalnik Psychologiczny”, t. VII, Poznań 1935).

- Maria Adlerówna: Dwa rodzaje spostrzeżeń i ich struktura.
- Walter Auerbach: Zagadnienia wartości poznawczej sądów przypominieniowych.
- Chaim Bagno: Synkretyzm myślenia w marzeniu sennym.
- Janina Budkiewicz: Przyczynek do psychologii błędnego myślenia.
- Mieczysław Dybowski: Opór dziecka i perseweracja.

- Irena Filozofówna: Próba badań psychologicznych nad grą aktorską.
- Eugeniusz Geblewicz: Z psychologii przeżyć węchowych.
- Henia Hersztejn-Korzeniowa: O najwcześniejszych wspomnieniach z dzieciństwa.
- Janina Hosiasson: Uwagi w sprawie psychologii wnioskowań indukcyjnych.
- Władysław Kowalski: O zjawisku Purkiniego.
- Witold St. Kruk: Przyczynek do badań nad diagnostycznością testów inteligencji z punktu widzenia praktyki szkolnej.
- Estera Markinówna: Psychologia dążenia do mocy.
- Aniela Meyer-Ginsbergowa: Badania nad psychologiczną zasadą sprzeczności.
- Janina Radlińska-Ostaszewska: W sprawie tworzenia się tzw. pojęć jasnych lecz niewyraźnych.
- Stanisław Sedlaczek: Prognostyczność pewnych testów.
- Halina Sosińska: Przyczynek do psychologii uczuć estetycznych.
- Dina Sztajnberg: Rozumienie i wyjaśnianie w doktrynach Diltheya i Sprangera.
- Władysław Śniegocki: Przyczynek do analizy psychologicznej karności.
- Romana Wiśniacka: Badania eksperymentalne nad wpływem sugestii na zeznania świadków.
- Bohdan Zawadzki: O roli abstrakcji i układów spoistych w myśleniu.

Inne publikowane przez członków Zakładu prace obejmowały m.in. psychologię reklamy (Maria Frydlandówna), zjawisko komizmu (Bohdan Zawadzki), psychologię fantazji (Estera Markinówna), zagadnienia psychometryczne, m.in. zmienność wyników testów (H. Zaniewska-Klawe), a także psychologię społeczną (Adolf Berman).

Warunki lokalowe i materialne nie mogły być dla członków Zakładu satysfakcjonujące, skoro w sprawozdaniu z roku akademickiego 1930/1931, w rubryce Postulaty Zakładu czytamy: „Zakład potrzebuje dalszych dotacji nadzwyczajnych na uzupełnienie kompletów czasopism, epidiaskop i aparat kinowy do zdjęć i projekcji, oraz wymaga niezbędnie rozszerzenia lokalu” [s. 39]. Być może odpowiedzią na ten ostatni postulat było przeniesienie lokalizacji Zakładu na ul. Kredytową 5 m. 5), o czym świadczy wzmianka w sprawozdaniu za rok 1938/1939. Działalność w nowym miejscu przerwała jednak wkrótce wojna.

Władysław Witwicki i teoria kratyizmu

Władysław (Józef Sas Wasylkowicz) Witwicki (1878–1948) urodził się w Lubaczowie, studia ukończył na Uniwersytecie Lwowskim, doktoryzował się w 1901 r. pod kierunkiem Twardowskiego jako jeden z pierwszych jego uczniów. Uczestniczył w wykładach Aloisa Höfflera w Wiedniu i Wilhelma Wundta w Lipsku. Habilitował się w 1904 r. na Uniwersytecie Lwowskim. 1 kwietnia 1919 r. został mianowany na profesora nadzwyczajnego na UW, w 1920 r. objął kierownictwo Zakładu Psychologii Doświadczalnej (funkcję tę pełnił aż do emerytury w 1948 r.), w tym samym roku został profesorem zwyczajnym. Był autorem pierwszego polskiego podręcznika psychologii: *Psychologia* (t. I: 1925, t. II: 1927), podręczników dla studentów szkół plastycznych (*Wiadomości o stylach*, 1934; *O widzeniu przedmiotów. Zasady perspektywy*, 1954), a także *Wiary oświeconych* (wyd. franc. 1939, wyd. pol. 1959) – pracy z zakresu psychologii religii, zainspirowanej teorią Williama Jamesa.

Najbardziej oryginalną psychologiczną teorią stworzoną przez Witwickiego była bez wątpienia teoria kratyizmu, głosząca, iż większość uczuć i zachowań społecznych ludzi da się wyjaśnić ich dążeniem do mocy (od gr. *kratos* – moc). Kratyzm może być podnoszący (dodatni) lub poniżający (ujemny), a przejawiać się może w czterech formach: 1) przez gnębienie, poniżanie innych; 2) przez gnębienie, poniżanie siebie samego; 3) przez wspomaganie, podnoszenie innych; 4) przez wspomaganie, podnoszenie siebie samego. Motyw kratyczny jest naczelną zasadą, do której można sprowadzić wiele zachowań i uczuć człowieka. Motywacją kratyczną wyjaśniał Witwicki takie zjawiska psychologiczne jak: poczucie komizmu („Śmiech na tle komizmu jest wyrazem radości z niemocnego wyglądu pewnej osoby lub rzeczy, której widoczna niemoc nie budzi silnego współczucia, zgrozy, wstrętu” [Witwicki 1927, s. 213]), postawy masochistyczne i sadystyczne, altruistyczne i egoistyczne, plejadę emocji o różnej treści, a nawet doznania estetyczne. Doskonale opisał w tych kategoriach kompensacyjne mechanizmy obronne oraz coś, co dziś nazwalibyśmy hipokryzją, a co Witwicki określił jako „postawę dwuwarstwową”. Podstawowe założenia teorii kratyizmu wyłożył w swojej rozprawie doktorskiej (*Analiza psychologiczna ambicji*, 1900), następnie w wykładzie „Z psychologii stosunków osobistych” (wygłoszonym w 1907 r., w czasie

X Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich), a w pełni rozwinął w II tomie podręcznika *Psychologia* [Witwicki 1927]. Postulując jako naczelną zasadę rządzącą życiem uczuciowym człowieka motyw mocy, wyprzedził bardzo podobną teorię sformułowaną później przez Alfreda Adlera.

Teoria kratyzmu z czasem stała się elementem szerszej teorii uczuć, w ramach której wprowadził podział na uczucia automatyczne, których przeżywanie nie wymaga obecności drugiego człowieka (tu mieszczą się też upodobania estetyczne – teoria układów spoistych), oraz uczucia heteropatyczne, których istotą jest społeczny charakter (mogą być przeżywane albo w kontakcie z innymi, albo wtedy, gdy jakiś obiekt fizyczny traktowany jest jako obiekt społeczny). Autorski wykład teorii uczuć, procesów wolicjonalnych oraz wnikliwa charakterystyka różnych typów charakterologicznych wypełniają drugi tom podręcznika. Tom pierwszy, jako bardziej odtwórczy, przypomina typowy podręcznik i poświęcony jest procesom fizjologicznym oraz poznawczym (wrażenia, spostrzeżenia, uwaga, myślenie). 2-tomowy podręcznik Witwickiego był do 1963 r. jedynym polskim podręcznikiem psychologii na uniwersytetach polskich.

Witwicki był pierwszym polskim psychologiem religii. Próbuąc odpowiedzieć na pytanie, jak możliwa jest „wiara ludzi oświeconych”, postulował istnienie zasady niesprzeczności między dwoma rodzajami sądów: przekonań należących do sfery wiedzy naukowej (*logos*) oraz supozycji należących do sfery religii (*mythos*). Nieporównywalność tych dwóch typów sądów umożliwia ich równoczesne podtrzymywanie, nawet przez osoby wykształcone.

Wszystkie prace Witwickiego pisane są pięknym, a równocześnie niezwykle precyzyjnym językiem – właściwym dla wszystkich uczniów Twardowskiego. Był humanistą w pełnym tego słowa znaczeniu, człowiekiem renesansu. Pomysły czerpał ze wszystkich możliwych źródeł, z literatury pięknej, ze sztuki, z obserwacji życia. Równocześnie, jak podkreślają potomni [Rzepa, Dobroczyński 2009], jego pionierskie idee teoretyczne nie wyszły poza obręb Uniwersytetu ani nie były publikowane w międzynarodowym obiegu. Dziś mają wartość głównie historyczną, a jego nazwisko przypomina przyznawana przez Polską Akademię Nauk nagroda w dziedzinie psychologii oraz rosnące zainteresowanie jego twórczością wśród historyków polskiej psychologii.

Jego prace doczekały się wielu wydań i opracowań. W latach 60. ukazało się ponad 20 tomów jego dorobku (w tym tłumaczenia dzieł Platona, a także polskie tłumaczenie książki *Wiara oświeconych*, która jako jedyna praca ukazała się przed wojną najpierw w języku

francuskim). Wkład Witwickiego do psychologii jest przedmiotem monografii Teresy Rzepey [1991], a w 1995 r. ukazały się jego zebrane pisma psychologiczne, poprzedzone obszernym wstępem tej badaczki. Dorobek Witwickiego w dziedzinie psychologii został też syntetycznie omówiony w *Historii polskiej myśli psychologicznej*, autorstwa Rzepey i Dobroczyńskiego [2009], a empirycznej weryfikacji teorii kratyizmu i prezentacji jej założeń podjął się Amadeusz Citlak [2016].

Witwicki zmarł 21 grudnia 1948 r. w Konstancinie, gdzie mieszkał. Jest pochowany na cmentarzu w Skolimowie.

Zakład Psychologii Wychowawczej: Stefan Baley

Stefan Baley był drugim po Witwickim uczniem Twardowskiego, który – nie mogąc otrzymać posady na Uniwersytecie Lwowskim – swoją karierę związał z Warszawą. Baley pochodził z mieszanej, polsko-ukraińskiej rodziny, pisał i mówił po ukraińsku, był zaangażowany w prace na rzecz ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie, co – pomimo niezwykle przychylniej mu postawy Twardowskiego – przesądziło negatywnie o możliwości uzyskania przez niego docentury na tej uczelni. Dzięki poparciu Twardowskiego, a w Warszawie także Witwickiego, Baley otrzymał w drodze konkursu nominację na profesora nadzwyczajnego na UW, obejmując stanowisko najpierw profesora kontraktowego (1 stycznia 1928 r.), a później nadzwyczajnego (16 października 1928 r.). Jego konkurentką do tej posady była m.in. Józefa Joteyko, specjalistka w zakresie pedagogiki specjalnej i psychologii wychowawczej, docent na Wydziale Lekarskim tego Uniwersytetu. Jak po latach wspominał Tomaszewski, Baley zwyciężył w konkursie, gdyż był mężczyzną, a Joteyko kobietą. Czy tak było naprawdę, nie wiadomo. Joteyko zmarła wkrótce potem, w kwietniu 1928 r.

Otrzymawszy nominację na profesora nadzwyczajnego (a sześć lat później na profesora zwyczajnego), Baley objął kierownictwo Zakładu Psychologii Wychowawczej. Zakład otrzymał do swojej dyspozycji lokal w nieistniejącym już dziś budynku przy Placu Trzech Krzyży 8, w podwórzu na I piętrze. Warunki lokalowe nie wydawały się satysfakcjonujące jego członkom – oto jak opisują je dwie pracownice Zakładu w 10-lecie jego istnienia:

Warunki lokalowe są dość opłakane: Zakład mieści się w czterech pokojach (gabinet profesora, pokój asystencki, dwa pokoje przeznaczone na odrabianie ćwiczeń i zebrania naukowe – mieszczące zarazem szafy biblioteczne, archiwa prac i badań, skład testów Koła Psychologów Szkolnych itd.), z których dwa są bardzo małe, trzeci zaś nie posiada w ogóle jednej ściany i jest oddzielony od dość gwarne go korytarza tylko kotarą. Ponadto Zakład korzysta z wspólnej z Seminarium Pedagogicznym salki wykładowej (około 60 miejsc siedzących, przy frekwencji na wykładach Profesora sięgającej 100) oraz czytelnicy. [Żebrowska, Kunicka 1938, s. 12].

Księgozbiór Zakładu w 1935 r. wynosił 573 tomy, a w ciągu następnych dwóch lat rozrósł się do 1100 tomów. Zakład otwarty był dla pracowników i studentów codziennie, z wyjątkiem świąt, w godzinach od 8 rano do 20 lub 22 wieczorem.

Jak wypadało porównanie warunków pracy obu Zakładów – nie wiemy, choć wydaje się, że pod względem zatrudnienia Zakład Psychologii Wychowawczej miał się chyba nieco lepiej: posiadał wszak jeden stały etat asystenta oraz etat woźnego (jak dowiadujemy się ze źródeł [Manteuffel 1936]), którego w Zakładzie Psychologii Doświadczalnej nie było.

Zakład Psychologii Wychowawczej obsługiwał dydaktycznie trzy grupy studentów: specjalizujących się w psychologii wychowawczej (lub dopełniających ogólne studia psychologiczne studiami z psychologii wychowawczej), specjalizujących się w pedagogice oraz uczestników rocznego seminarium pedagogicznego dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich. Na zajęcia dla studentów składały się wykłady prof. Baleya (3 godziny tygodniowo), dwa lata ćwiczeń (niższych i wyższych – 2 godziny tygodniowo) oraz seminarium. Podobnie jak w przypadku Witwickiego, również wykłady Baleya w różnych latach obejmowały różną problematykę, poczynając od psychologii wychowawczej, przez diagnostykę inteligencji, psychometrię, poradnictwo, a na twórczości Żeromskiego i jej aspektach psychologicznych kończąc. Zdaje się to sugerować, że nie istniał wówczas stały kanon programu kształcenia i główną rolę odgrywał autorytet wykładowcy (w ówczesnym programie studiów figurują „wykłady profesora Baleya”, a nie „wykłady z psychologii wychowawczej”).

Baley był doskonałym nauczycielem i dydaktykiem. Po latach Gurycka, jedna z jego najmłodszych uczennic i późniejsza magistrantka, wspominała: „Na plac Trzech Krzyży pod numer 8 szłam zawsze pełna oczekiwań na coś nowego, niezwykłego. Osoba profesora Baleya, jego zupełnie nietypowe zachowanie, pobudzały moją refleksję, podtrzymywały moje pasje” [Gurycka 1998, s. 17].

W ciągu pierwszych 10 lat istnienia Zakładu Psychologii Wychowawczej przewinęło się przez zajęcia dydaktyczne 405 osób, z czego 37 napisało pracę magisterską z psychologii wychowawczej. Pięć osób obroniło w tym okresie prace doktorskie pod kierunkiem prof. Baleya. Były to: R. Czaplińska (*Badanie pamięci dźwięków metodą rozpoznawania dźwięku w gamie*, 1931/1932), Irena Skowronkówna (*Włóczęgostwo dzieci w świetle psychologii*, 1932/1933), Ewa Rybicka (*Przeżycia wychowawcze. Przyczynek do psychologii przeżyć wychowawczych młodzieży szkół średnich w okresie adolescencji*, 1937/1938), Chaim Bagno (*Analiza pojęcia synkretyzmu i synkretyzm myślenia w marzeniu sennym*, 1937/1938) oraz Joanna Kunicka (*Metody badania psychiki klasy szkolnej*, 1937/1938).

Duże zapotrzebowanie na kadrę dydaktyczną sprawiało, że z prof. Baleym współpracowało wówczas kilka osób, choć część z nich zatrudniano na kontraktowych etatach asystenckich. Od 1928 r. stałą współpracownicą Baleya i jego asystentką była Żebrowska (doktoryzowała się w 1929 r. u Witwickiego, na podstawie pracy dotyczącej inteligencji i metod jej pomiaru), a ponadto asystentka nieetatowa Rybicka (od 1931 r.) oraz młodsza asystentka kontraktowa mgr Kunicka (od roku akademickiego 1934/1935). Obie panie zasłużyły się w czasie II wojny organizowaniem tajnych kompletów nauczania, obie podczas jej trwania tragicznie zginęły. Podobny los spotkał zresztą w czasie wojny innego współpracownika Baleya, Ludwika Goryńskiego. Ćwiczenia z psychologii wychowawczej w tym okresie prowadził również Eugeniusz Geblewicz (doktorant Witwickiego), który związany był z Zakładem, a później z Instytutem Psychologii na UW (również po wojnie).

Stefan Baley jako pionier psychologii stosowanej

Stefan Baley (1885–1952) urodził się w Tarnopolu w rodzinie ukraińskiej, tam też kończył szkołę powszechną i gimnazjum (1903). W latach 1903–1907 studiował literaturę polską i filozofię we Lwowie u Twardowskiego, a w latach 1917–1923 medycynę. Doktoryzował się z filozofii w 1911 r. na Uniwersytecie Lwowskim, pod kierunkiem Twardowskiego. W latach 1912–1914 wyjechał do Berlina i Paryża, gdzie studiował psychologię. Był nauczycielem gimnazjalnym w Przemyślu, Tarnopolu i Lwowie, pracował jako lekarz wolontariusz w szpitalu chorób nerwowych i umysłowych we Lwowie. Od 1928 r. aż do śmierci kierował Katedrą Psychologii

Wychowawczej na UW. W czasie okupacji uczestniczył w tajnym nauczaniu.

O ile Witwicki był przede wszystkim teoretykiem, o tyle Baley zasłużył się warszawskiej (i polskiej) psychologii przede wszystkim swoją niewyczerpaną aktywnością dydaktyczną, organizacyjną i praktyczną. Jak piszą Rzepa i Dobroczyński [2009, s. 195]:

Wprost nie można sobie wyobrazić, kiedy i jak potrafił Baley pełnić jednocześnie tyle funkcji [...], piastować tak wiele kierowniczych stanowisk, organizować i zarządzać tyloma placówkami, organizacjami i stowarzyszeniami, zatrudnionymi i zrzeszonymi w nich osobami, przy ustawicznie pełnym obciążeniu zadaniami wynikającymi z pracy na uniwersytecie. Poświęcał na to bodaj większość swego wolnego czasu.

Do aktywności praktycznej predestynowało Baley'a jego wykształcenie: był nie tylko psychologiem, ale też lekarzem. W przeciwieństwie do Witwickiego i innych uczniów Twardowskiego był zwolennikiem stosowania testów w praktyce psychologicznej. Współpracował w tym zakresie z Joteyko, która po powrocie z Brukseli do Polski objęła Katedrę Psychologii Ogólnej i Pedagogicznej w Państwowym Instytucie Pedagogicznym. Joteyko była redaktorem naczelnym pierwszego czasopisma psychologicznego na ziemiach polskich – „Polskiego Archiwum Psychologii”. Po jej śmierci, w 1928 r., redakcję czasopisma przejął Baley, a w 1936 r. tytuł został zmieniony na „Psychologia Wychowawcza”. Warto wspomnieć, że pismo to, po kilkunastoletniej przerwie zostało reaktywowane w 2012 r. i wydawane jest obecnie przez Akademię Pedagogiki Specjalnej, której patronką (Maria Grzegorzewska) była uczennicą, przyjaciółką i stałą współpracowniczką Joteyko.

Baley był przede wszystkim psychologiem wychowania albo – jak sam siebie określał – psychologiem pedagogicznym. Wraz z Joteyko doprowadził do ustanowienia stanowiska psychologa szkolnego. Organizował staże i praktyki studenckie w tworzonych przez siebie i współpracujących z Zakładem Psychologii Wychowawczej ośrodkami. Współpracował ze wszystkimi chyba instytucjami i organizacjami zajmującymi się psychologią pedagogiczną. Opublikował kilka pozycji o charakterze podręcznikowym poświęconym tej dziedzinie: *Psychologia wieku dojrzewania* (1931), *Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka* (1935) oraz – najważniejsza praca – *Psychologia wychowawcza w zarysie* (1938), która doczekała się kilku wydań po wojnie. Był też autorem pierwszego w Polsce podręcznika psychologii

społecznej (*Wprowadzenie do psychologii społecznej*), wydanego pośmiertnie i uzupełnionego przez Żebrowską (1959).

W podręcznikach Baleya, podobnie jak w pracach innych uczniów Twardowskiego, uderza precyzja terminologii i piękny język. Charakterystyczną cechą tych prac – poza spójnym, logicznym i jasnym wywodem dziedziny – są wszechstronne odniesienia do literatury zachodniej: niemieckiej, francuskiej i amerykańskiej (Baley kilkakrotnie odwiedzał Stany Zjednoczone, skąd czerpał wiedzę o nowych prądach w psychologii). Reprezentowana przez niego psychologia rozwijała się w kontakcie z nauką światową, choć był to wpływ jednostronny.

Renesans zainteresowania pracami Baleya – jako ukraińskiego, a nie tylko polskiego psychologa – obserwujemy obecnie na Ukrainie. Ostatnio wydano we Lwowie jego prace zebrane, a Stepan Iwanuk obronił niedawno w Warszawie pracę doktorską poświęconą jego twórczości. Pod redakcją Iwanuka i autorki niniejszego opracowania ukazały się też w języku polskim, nakładem Wydawnictw UW, dwa tomy wybranych prac Baleya, zawierające wiele dotąd nieznanych jego pism [Iwanuk, Lewicka 2016].

Baley kontynuował jeszcze swoją aktywność kilka lat po wojnie. Zmarł 13 września 1952 r. i został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie (kwatery 133-VI-15).

Okres powojenny (1946–1950)

Wraz z reaktywowaniem Uniwersytetu wznowiono również działalność Wydziału Humanistycznego (którego dziekanem został prof. Tadeusz Manteuffel), a z nim oba zakłady psychologii: Zakład Psychologiczny, kierowany przez Witwickiego, oraz Zakład Psychologii Wychowawczej, kierowany przez Baleya. Zmieniła się jednak ich lokalizacja. W związku z wojennymi zniszczeniami, które nie oszczędziły obu budynków, Zakład Psychologiczny powrócił do swojej dawnej siedziby na Krakowskim Przedmieściu, Zakład Psychologii Wychowawczej otrzymał natomiast lokal na III piętrze budynku przy ul. Spasowskiego 4 na Powiślu (obecnie ul. Smulikowskiego 4). W Zakładzie Psychologicznym oprócz Witwickiego pracowała w roku akademickim 1946/1947 mgr Halina Sosińska jako jego asystentka, a od następnego roku akademickiego dodatkowo dr Budkiewicz jako adiunkt. W Zakładzie Psychologii Wychowawczej oprócz

Baleya pracowały dr Żebrowska, starszy asystent Irena Kozubowa oraz młodszy asystent Maria Krzyżanowska.

Okres powojenny w historii warszawskiej psychologii to zmiana generacji. W grudniu 1948 r. (tuż po przejściu na emeryturę) umarł Witwicki, a w 1952 r. Baley – dwaj bezpośredni uczniowie Twardowskiego. W roku akademickim 1949/1950 z Lublina przyjechał do Warszawy i objął kierownictwo Zakładu Psychologii Tadeusz Tomaszewski, absolwent UJK we Lwowie, uczeń Kreutza, a więc naukowy „wnuk” Twardowskiego. Zresztą i sam Kreutz, w ramach powojennych „wędrowek ludów”, znalazł w 1952 r. swoje miejsce na UW.

W 1950/1951 r. do Zakładu Psychologii Wychowawczej dołączyła Zofia Babska, specjalizująca się w psychologii rozwojowej, a wkrótce potem Halina Spionek (uczenica Baleya, młoda absolwentka studiów lekarskich i psychologicznych w Krakowie), zapoczątkowując tym samym uniwersytecki nurt zainteresowań psychologią kliniczną dziecka. Rozpoczętą pod kierunkiem Baleya i niedokończoną z powodu niespodziewanej śmierci profesora pracę doktorską, poświęconą problematyce trudności wychowawczych i przestępczości nieletnich, Spionek ostatecznie obroniła u prof. Żebrowskiej, która po śmierci Baleya objęła kierownictwo Zakładu.

Samodzielne studia psychologiczne (lata 1950–1953)

Rok 1950 jest szczególną cezurą w historii Wydziału. Na skutek starań kilku osób, przede wszystkim Marii Żebrowskiej, otwarte zostały pierwsze w Polsce samodzielne studia psychologiczne. Pierwsze roczniki były nieliczne (ok. 20 studentów), jednak szybko nastąpił wzrost liczby wykładowców i asystentów. W Katedrze Psychologii Wychowawczej, której kierownikiem po śmierci Baleya została Żebrowska, pracowały: Halina Spionek, Regina Łapińska, Zofia Babska, współpracowała też z nimi Aliana Szemińska (uczenica Jeana Piageta i jego wieloletnia współpracowniczka, związana trwale z Uniwersytetem od 1958 r.). W kierowanej przez prof. Tomaszewskiego Katedrze Psychologii Ogólnej podjęli pracę asystenci: Zbigniew Pietrasiński, Xymena Gliszczyńska (uczenica Baleya i Witwickiego, magistrantka Tomaszewskiego, która w 1954 r. odeszła z Katedry do pracy na kolei, a od 1961 r. pracowała w Polskiej Akademii

Nauk) oraz Bożydar Saloni. W 1952 r. rozpoczęła tu pracę młoda absolwentka, Elżbieta Jankowska, późniejsza współpracowniczka wybitnego neurofizjologa Jerzego Konorskiego, która pracowała później jako neurofizjolog w Göteborgu, w Szwecji, natomiast w 1954 r. do Zakładu dołączyła Teresa Górską, nieco młodszą stażem, która następnie przeniosła się do Instytutu Biologii Doświadczalnej im. Nenckiego w Warszawie. W 1951 r. w Zakładzie Psychologii Ogólnej ponadto podjęli pracę na etatach zastępców asystentów Ida Kurcz i Janusz Reykowski, będący wówczas studentami III roku. Od 1952 r. do tej Katedry został też włączony przybyły z Wrocławia Kreutz, który w 1958 r. objął kierownictwo nowo utworzonej samodzielnej Katedry Psychologii Eksperymentalnej.

Nastąpiły też zmiany w strukturze formalnej. W 1952/1953 r. z Wydziału Humanistycznego wyłoniono Wydział Filozoficzno-Społeczny (dziekanem został prof. Emil Adler), a w jego ramach powołano Instytut Filozoficzny, którego kierownikiem został Adam Schaff. Oba zakłady psychologiczne zostały wówczas połączone w jedną Katedrę Psychologii, funkcjonującą w ramach tego Instytutu. Dopiero w następnym roku, wraz z powołaniem Wydziału Pedagogicznego, doszło do ponownego ich rozdzielenia.

Okres wczesnych lat 50. to czas ideologicznej walki z „przeżytkami nauki burżuazyjnej” i jej reprezentantami. Wśród obiektów ataków byli wówczas najwybitniejsi polscy psychologowie. Doskonale opisywała to w swojej autobiografii prof. Gliszczyńska, wspominając:

Walkę ze starymi poglądami prowadzono też poprzez nie zawsze lojalną publiczną krytykę profesorów odchodzących i jeszcze zawodowo czynnych. Poświęcone temu celowi były specjalne konferencje organizowane przez psychologów i pedagogów oraz łącznie z Ministerstwem Szkolnictwa Wyższego i przedstawicielami Wydziału Oświaty KC PZPR i Zarządu Głównego ZMP w Rogowie (sprawozdania R. Radwiłowicza, „Nowa Szkoła” 1952, z. 1 i z. 4). Po tych przygotowaniach odbyła się „Konferencja naukowa młodych pedagogów, psychologów i historyków wychowania” w Warszawie w 1953 roku (sprawozdanie, T. Dowjat, R. Radziwiłowicz, „Nowa Szkoła” 1953, z. 5). Na materiale jednego z głównych referatów, poświęconego sprawom psychologii, powstał artykuł pt. *Analiza krytyczna poglądów na osobowość w polskiej psychologii okresu międzywojennego* („Studia Pedagogiczne” 1954, t. 1). Przeprowadzano w nim krytykę następujących psychologów: Baileya, Jaxy-Bykowskiego, Kreutza, Pietera, Szumana i Witwickiego. Artykuł zakończono wnioskiem: „Stojąc na stanowisku świadomej proletariackiej partyjności, musimy do końca przezwyciężyć reakcyjne pozostałości burżuazyjnej ideologii w naszej nauce i rozwijać twórczo psychologię opartą na założeniach marksizmu-leninizmu, której celem jest pomoc w kształtowaniu ukazanego nam przez Stalina człowieka nowej epoki,

aktywnego działacza rozwoju społecznego” (s. 108). I tak zaczęła się u nas wielka kariera „osobowości socjalistycznej”, którą zajmowano się jeszcze do niedawna, otrzymując silne wsparcie oficjalne [Gliszczyńska 1995, s. 32–33].

Czego uczono wówczas studentów psychologii? Jak można przeczytać w uniwersyteckim spisie wykładów, w roku akademickim 1949/1950 prof. Tomaszewski prowadził wykłady z „Psychologii ogólnej” (3 godziny), „Myślenia” (1 godzina), „Działania” (1 godzina), a w roku kolejnym wykłady z „Psychologii poznania” (2 godziny tygodniowo) oraz „Zagadnienia rozwoju w psychologii” (1 godzina tygodniowo). Oprócz tego prowadził ćwiczenia psychologiczne (5 godzin), seminarium psychologiczne (2 godziny) oraz „konsultacje indywidualne” (4 godziny tygodniowo). W tym samym roku prof. Baley prowadził ćwiczenia i seminarium z psychologii wychowawczej, dr Budkiewicz wykłady z „Psychotechniki”, a dr Żebrowska ćwiczenia z psychologii wychowawczej. W ramach prac zleconych zajęcia z psychologii ogólnej oraz z testu Rorschacha prowadził Geblewicz, wówczas profesor Uniwersytetu Łódzkiego [UŁ]. Z ciekawostek przypomnijmy, że w 1949/1950 r. Baley próbował swoich sił w 2-godzinym wykładzie „Problematyka psychologii marksistowskiej”. Nie wiadomo, jak czuł się w tym temacie, ale w następnym roku wykład ten już nie figurował w planie.

Tadeusz Tomaszewski i teoria czynności

Tadeusz Tomaszewski (1910–2000) urodził się we Lwowie. Studiował polonistykę i psychologię na UJK we Lwowie pod kierunkiem prof. Kreutza. Magisterium obronił w 1934 r. na podstawie pracy *Geneza ocen niedorzeczności*, a następnie został asystentem Kreutza w Katedrze Psychologii Uniwersytetu Lwowskiego. W 1938 r. obronił pisaną pod jego kierunkiem pracę doktorską *Metody badań dyspozycji złożonych*. W roku 1938/1939 odbył staż w Paryżu u Henri Piérona i Henri Wallona. Po wojnie, od 1945 r. był zastępcą profesora na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej [UMCS] w Lublinie. Habilitował się w 1947 r. na podstawie rozprawy *Rodzaje i motywy reakcji negatywnych*. W 1949 r. otrzymał profesurę na UMCS. Od 1950 do 1968 r. był kierownikiem Katedry Psychologii Ogólnej Wydziału Humanistycznego UW, od 1968 do 1978 r. dyrektorem Instytutu Psychologii na Wydziale Psychologii i Pedagogiki. W strukturach organizacji

psychologicznych pełnił rozmaite funkcje. Był wiceprzewodniczącym Komitetu Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN, pierwszym przewodniczącym (1972–1981) Komitetu Nauk Psychologicznych PAN, w latach 1963–1980 wiceprzewodniczącym Międzynarodowej Unii Psychologii Naukowej, członkiem Komitetu Wykonawczego Międzynarodowego Komitetu Psychologii Stosowanej, honorowym przewodniczącym Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Przede wszystkim był jednak wychowawcą kilku pokoleń psychologów reprezentujących niemal wszystkie subdyscypliny tej nauki, autorem drugiego w Polsce podręcznika psychologii (*Wstęp do psychologii*, 1963) oraz redaktorem monumentalnego podręcznika *Psychologia* (1975). Jego inne ważne prace to *Psychologia jako nauka o człowieku* (1967, współautorstwo: Reykowski, Maruszewski), *Problemy i kierunki współczesnej psychologii* (1968), *Główne idee współczesnej psychologii* (1984).

Wkład teoretyczny Tomaszewskiego do psychologii to przede wszystkim jego oryginalna teoria czynności [Tomaszewski 1963]. Nawiązując do Franciszka Brentana oraz Kazimierza Twardowskiego, Tomaszewski definiował czynność jako zachowanie celowe, ukierunkowane na osiągnięcie określonego wyniku, o strukturze kształtującej się stosownie do warunków, by możliwość osiągnięcia wyniku została utrzymana. Czynność w jego ujęciu jest intencjonalna, celowa (zamierzona), a jej struktura wyznaczona charakterystyką tego celu. Teoria czynności jest koncepcją na tyle ogólną, że inspirowała w środowisku warszawskim prace z bardzo różnych zagadnień: podejmowania decyzji, zachowań językowych czy zachowań społecznych. Szerzej z teorią czynności Tomaszewskiego można zapoznać się w pracach samego autora, a także w pracy zbiorowej *Psychologia czynności. Nowe perspektywy* [Kurcz, Kądziaława 2002].

Maria Żebrowska i warszawska psychologia rozwojowa

Maria Żebrowska (1900–1978) urodziła się we wsi Kordelówka koło Winnicy. Gimnazjum polskie ukończyła w Kijowie, w 1919 r. rozpoczęła studia na Wydziale Prawa, które pod wpływem Witwickiego zmieniła na psychologię. Od 1928 r. była asystentką Baleya w Zakładzie Psychologii Wychowawczej. Obroniła doktorat w 1929 r. pod kierunkiem Witwickiego. W 1931 r. odbyła

staż w Wiedniu u Charlotte Buhler. Prowadziła zajęcia na UW z psychologii wychowawczej i rozwojowej. Uczestniczyła w pracach nad adaptacją polskiego testu inteligencji w układzie Baleya oraz adaptacją testu Bineta-Termana. Prowadziła badania dotyczące nieletnich przestępców oraz pracowała jako biegły w sądzie dla nieletnich. W czasie wojny aktywnie uczestniczyła w tajnym nauczaniu (była aresztowana i więziona), a po wojnie w pracach Referatu Żydowskiego, niosącego pomoc Żydom. Była organizatorką pierwszych w Polsce uniwersyteckich studiów psychologicznych oraz autorką pierwszego w Polsce podręcznika psychologii rozwojowej dla studentów. Po śmierci Baleya przygotowała do druku i uwspółcześniła jego podręcznik psychologii społecznej, a także kierowała Katedrą Psychologii Wychowawczej na UW. Przez wiele lat sprawowała funkcję redaktor naczelnej „Psychologii Wychowawczej”. Była zwolenniczką materializmu dialektycznego i psychologii marksistowskiej w zastosowaniu do problematyki rozwoju człowieka.

We wspólnym budynku (lata 1953–1968)

Kolejnym punktem zwrotnym w historii warszawskiej psychologii był rok akademicki 1953/1954. Na rozrastającym się Uniwersytecie powstawały nowe wydziały, podzielił się również Wydział Filozoficzno-Społeczny. W 1953 r. powołany został Wydział Pedagogiki, do którego przypisano psychologię, choć część osób preferowała wówczas ściślejszą unię z filozofiami. To ostatnie życzenie zrealizowało się właściwie dopiero w czasach współczesnych, w postaci prowadzonych wspólnie z Instytutem Filozofii UW studiów kognitywistycznych. W roku akademickim 1953/1954 Wydział Pedagogiki otrzymał oddzielny budynek na Krakowskim Przedmieściu, zaś obie Katedry Psychologii dostały do swojej dyspozycji jego drugie piętro. Na parterze mieścił się dziekanat, na pierwszym piętrze – pedagogika. Funkcję dziekana Wydziału przez rok pełniła prof. Żebrowska, a przez kilka następnych lat – pedagog Ryszard Wroczyński.

Psychologia dzieliła swoje losy z pedagogiką aż do roku akademickiego 1973/1974, w którym nastąpiła przeprowadzka do obecnego budynku przy ul. Stawki. W 1979 r. doszło do pełnego usamodzielnienia administracyjnego, w wyniku którego powstał Instytut Psychologii na prawach wydziału (pełne prawa Wydział otrzymał w 1981 r.).

Od pedagogów dzieliło psychologów wiele, przede wszystkim sposób uprawiania nauki (bardziej empiryczny, a znacznie mniej zideologizowany) i bardziej krytyczny stosunek do otaczającej rzeczywistości społeczno-politycznej. Jak wspomina prof. Gurycka, pełniąca w latach 60. funkcję wicedyrektora Instytutu ds. dydaktycznych, a potem prof. Kurcz, będąca na tym samym stanowisku w latach 70., władze Uniwersytetu nieustannie zgłaszały zarzuty typu: „i znowu u was wiszą jakieś ulotki”. Ten brak pokory wobec istniejącego systemu studenci psychologii (i część pracowników) demonstrowali potem wielokrotnie: w czasie wydarzeń marcowych, przez całe lata 70., wreszcie w okresie stanu wojennego. Ale nie ubiegajmy faktów.

Pod względem organizacyjnym lata 50. przyniosły wzrost liczby pracowników, po części już własnych absolwentów. W 1954 r. etat asystenta objął doskonale się zapowiadający psycholog matematyczny – Jerzy Ekel. Jego udziałem były pierwsze zastosowania teorii informacji w polskiej psychologii. Po wydarzeniach 1968 r. Ekel został zmuszony do opuszczenia Uniwersytetu, został zatrudniony w Polskiej Akademii Nauk, po czym wyjechał do Stanów Zjednoczonych. W 1955 r. pracę na uczelni rozpoczęli Stanisław Mika, absolwent psychologii warszawskiej, oraz Mariusz Maruszewski, absolwent Uniwersytetu Moskiewskiego, uczeń Aleksandra Łurii. W 1953 r. do Warszawy z Torunia przyjechała Lidia Wołoszynowa, przedwojenna studentka prof. Bohdana Zawadzkiego na Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie, a po wojnie doktorantka prof. Błachowskiego na Uniwersytecie w Poznaniu. Zasłynęła ona później dzięki nieocenionej pod względem dydaktycznym serii *Materiałów do Nauczania Psychologii*. W czasach marca 1968 r. była prodziekanem Wydziału Pedagogiki i dzielnie broniła studentów przed represjami władz.

Lidia Wołoszynowa

Lidia Wołoszynowa (1911–2002) urodziła się w Petersburgu. Studiowała psychologię w Wilnie pod kierunkiem Bohdana Zawadzkiego, obroniła w 1951 r. doktorat na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika [UMK] w Toruniu pod kierunkiem Błachowskiego na temat przeżyć przyrody. Od 1954 r. pracowała w Warszawie. Habilitowała się w 1961 r. na UW, profesurę uzyskała w 1969 r. na tym samym Uniwersytecie. Aż do emerytury w 1981 r. była kierownikiem Zakładu Psychologii Wychowawczej. W latach 60.

pełniła funkcję prodziekana Wydziału Psychologii i Pedagogiki. Była członkiem Komitetu Nauk Psychologicznych, aktywnie działała w Polskim Towarzystwie Psychologicznym, w sekcji nauczania psychologii. Współpracowała z komitetami rodzicielskimi w szkołach. Była redaktorką wielotomowej serii materiałów dydaktycznych *Materiały do Nauczania Psychologii*, autorką 3-tomowej *Bibliografii Prac Psychologicznych*, wydanej w Polsce w latach 1946–1968, 1969–1973 oraz 1974–1978, prac naukowych i popularno-naukowych z dziedziny psychologii rozwojowej i wychowawczej, takich jak *Psychologia pomaga w wychowaniu* (1960), *Psychologia ogólna i rozwojowa w zarysie* (1965), *Rozwój i wychowanie dzieci w młodszym wieku szkolnym* (1967). Była także redaktorką naukową szeregu prac z zakresu psychologii wychowawczej.

Pod koniec lat 50. Rozbudowano strukturę organizacyjną Instytutu. W 1958 r., obok Katedry Psychologii Ogólnej oraz Katedry Psychologii Wychowawczej, stworzona została trzecia katedra: Psychologii Eksperymentalnej, którą objął Kreutz i do której zostali oddelegowani: młody absolwent Jan Strelau, nieco starszy stażem Stanisław Mika, Krzysztof Polakowski, Elżbieta Ombach oraz asystentka prof. Kreutza – Maria Brachacka.

Mieczysław Kreutz – konsekwentny kontynuator szkoły lwowsko-warszawskiej

Mieczysław Kreutz (1893–1971) urodził się we Lwowie, gdzie ukończył gimnazjum oraz studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. Studiował biologię, a także filozofię m.in. u Twardowskiego. Od 1921 r. był asystentem w Zakładzie Psychologii UJK we Lwowie. Doktoryzował się w 1924 r., zaś habilitację uzyskał w 1927 r. (na podstawie rozprawy: *Zmienność rezultatów testów*). Od 1928 r. był zastępcą profesora oraz kierownikiem Zakładu Psychologii UJK (po Twardowskim). W 1934 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w 1946 r. profesorem zwyczajnym na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie organizował studia psychologiczne i Katedrę Psychologii. Od 1953 r. pracował na UW, gdzie kierował Katedrą Psychologii Eksperymentalnej aż do emerytury. Był konsekwentnym kontynuatorem pewnych wątków psychologicznych szkoły

lwowsko-warszawskiej, zwolennikiem introspekcji i metod badania uwzględniających składnik świadomości osoby badanej, krytykiem istniejących testów diagnostycznych, autorem tzw. metody maksymów, czyli metody mierzenia dyspozycji za pomocą rezultatu maksymalnego. Zajmował się problematyką woli (wola rozumiana jako proces hamowania impulsu). W okresie warszawskim interesował się problematyką rozumienia tekstów – opracował metodę badania rozumienia tekstów. Wśród jego najważniejszych prac wymienić należy: *Zmienność rezultatów testów* (Lwów, cz. I: 1927, cz. II: 1933), *Zarys ramowej teorii woli* („Kwartalnik Psychologiczny” 1935), *Kształcenie charakteru* (Warszawa 1946), *Podstawy psychologii* (Warszawa 1949), *Rozumienie tekstów* (Warszawa 1968).

Jan Strelau tak w swojej autobiografii opisywał specyficzny styl dydaktyczny prof. Kreutza:

Do ulubionych zajęć Profesora należały seminaria, na których dokonywało się analizy tekstu. Przez cały semestr potrafiliśmy „wałkować” dosłownie kilka zdań, dokonując ich dokładnej analizy znaczeniowej i rozkładając poszczególne elementy zdania na pojęcia pierwotne. Seminaria takie, które prowadziłem bez zachwyty przez kilka semestrów, choć były skąpe jeżeli chodzi o wyposażenie w wiedzę psychologiczną, niewątpliwie kształtowały precyzję myślenia i zdolność rozumowania. Często stwierdzam, że tej umiejętności brakuje niektórym nauczycielom akademickim [Strelau 1995, s. 95].

Poza tym Kreutz był nauczycielem surowym, niezwykle krytycznym i ogromnie punktualnym – szczególnie tę cechę wpoił wszystkim swoim uczniom.

Katedra Psychologii Ogólnej kierowana przez prof. Tomaszewskiego była liczna. Należeli do niej prawie sami mężczyźni: Zbigniew Pietrasiński, Janusz Reykowski, Jerzy Ekel, Adam Frączek (który kończył studia w ZSRR, ale doktorat pisał u prof. Tomaszewskiego), Czesław Kowal (późniejszy attaché kulturalny na Węgrzech i w Chinach), Mariusz Maruszewski, Stanisław Mika, Józef Koziński, Kazimierz Jankowski i jako jedyne kobiety: Ida Kurcz i Janina Budkiewicz.

Liczbowo i organizacyjnie rozwijała się też Katedra Psychologii Wychowawczej, którą kierowała prof. Żebrowska. Jak wspomina Małgorzata Kościelska, która od początku lat 60. prowadziła ilustrowaną zdjęciami kronikę swojego zespołu, zespół Katedry w tych czasach stanowili oprócz Żebrowskiej: Alina Szemińska (zastępca profesora, uczennica

Prof. Wanda Budohoska (1918–1997) prowadziła badania dotyczące psychofizjologicznych podstaw pamięci. Była twórczynią Pracowni Psychofizjologii w Instytucie Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego i wychowawcą pokolenia psychologów zajmujących się neuropsychologicznymi mechanizmami procesów poznawczych.

i współpracowniczka Piageta), dr hab. Halina Spionek, dr Edda Flesznerowa (organizatorka psychologii szkolnej, która po 1968 r. wyjechała na stałe do Szwajcarii), dr Adam Kulik (specjalista odbioru filmu przez dzieci), dr Julia Skorupska-Sobańska (zajmująca się relacjami między rodzicami a dziećmi), dr Zofia Babska (psycholog rozwojowy), dr hab. Alicja Sokołowska (specjalizująca się w zakresie przestępczości nieletnich i ekspertyz sądowych), prof. Wanda Budohoska (specjalistka w zakresie neurofizjologicznych podstaw pamięci, później organizatorka Pracowni Psychofizjologicznej w Instytucie Biologii Doświadczalnej im. Nenckiego w Warszawie), prof. Ziemowit Włodarski (specjalista w zakresie psychologii uczenia), psychologowie wychowawczy – prof. Lidia Wołoszynowa, prof. Antonina Gurycka, dr hab. Zbigniew Putkiewicz, dr hab. Andrzej Jurkowski, dr Marek Pilkiewicz, dr hab. Irena Borzym, dr Anna Matczak, dr Małgorzata Jacuńska i dr Anna Ciechanowicz. W Katedrze tej pracowali też: psychoterapeuta Andrzej Maksymczuk, Hanna Woźniak-Ekel i Barbara Strupczewska. Psychologię rozwojową reprezentowały dr Lilla Kleszczycka i mgr Kazimiera Tyborowska.

Początkowo Katedra Psychologii Wychowawczej miała dwa Zakłady: Psychologii Wychowawczej i Psychologii Rozwojowej (obiema kierowała Żebrowska). Z czasem, w 1962 r. wyłonił się trzeci Zakład Psychologii Kliniczno-Wychowawczej Dziecka, którym kierowała Spionek. Lata 60. to – jak pisze kronikarka zespołu, prof. Kościelska – „złote lata” dla warszawskiej psychologii klinicznej dziecka. Początkowo Zakład miał tylko kierownika, wkrótce jednak na etacie asystenta została zatrudniona mgr Hanna Nartowska, doświadczony praktyk. W 1963 r. Zakład otworzył specjalizację z klinicznej psychologii dziecka, a pod koniec lat 60. do zespołu dołączyli jego pierwsi absolwenci i wychowankowie: Małgorzata Kościelska, Maria Chłopkiewicz, Marek Wosiński (później docent na Uniwersytecie Śląskim, obecnie mieszkający na stałe w USA), a z czasem Ewa Szurek, Helena Adamska, Barbara Sawa, Stanisława Lis i inni. Prof. Spionek kierowała Zakładem do 1974 r., po jej rezygnacji z powodu choroby kierownictwo objęła dr Nartowska.

Halina Spionek i warszawska szkoła psychologii klinicznej dziecka

Halina Spionek (1924-1991) urodziła się w Pabianicach, studiowała medycynę w konspiracyjnej Szkole Pielęgniarstwa Zaorskiego oraz psychologię i filozofię na tajnych kompletach. W czasie wojny była żołnierzem AK, brała udział w powstaniu warszawskim, została wywieziona do obozu koncentracyjnego. Po wojnie odbywała staż chirurgiczny w klinice w Krakowie i studiowała psychologię pod kierunkiem Stefana Szumana, a następnie kontynuowała studia psychologiczne w Warszawie pod kierunkiem Baleya, od 1950 r. była jego asystentką. Pracę doktorską poświęconą problematyce trudności wychowawczych i przestępczości nieletnich, rozpoczętą pod kierunkiem Baleya, po jego śmierci obroniła u Żebrowskiej (1955). Prowadziła badania nad rozwojem małego dziecka, opracowała oryginalną koncepcję aktywności zabawowej w warunkach wychowania zbiorowego. Była konsultantką Ministra Zdrowia ds. opieki nad małym dzieckiem. W 1957 r. wyjechała na stypendium do Francji, gdzie kontaktowała się m.in. z René Zazzem. Habilitowała się w 1961 r. na podstawie pracy *Powstanie orientacji w prawej i lewej stronie ciała w ontogenezie*. Spod jej pióra wyszło wiele prac z zakresu dysgrafii i dysleksji, stworzyła pojęcie fragmentarycznego deficytu rozwojowego, adaptowała testy Zazza i Miry Stambak do badania funkcjonalnej sprawności analizatorów, stosowane w poradniach zdrowia psychicznego dla dzieci i poradniach wychowawczo-zawodowych. Była autorką prac: *Trudności wychowawcze i przestępczość nieletnich. Analiza psychologiczna* (1956), *Dziecko leworęczne* (1961), *Rozwój i wychowanie małego dziecka* (1963), *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka* (1965), *Psychologiczna analiza trudności i niepowodzeń szkolnych* (1970).

Pod wpływem prac Spionek, jej uczennicy Kościelskiej [1995; 2007; 2011] oraz Mariny Zalewskiej [Zalewska 1998; Zalewska, Schier 2006] wyłonił się specyficzny dla Wydziału Psychologii UW model badań nad zaburzeniami rozwoju dzieci, który można nazwać „warszawską szkołą psychologii klinicznej dziecka”. W prowadzonych w tym nurcie badaniach dziecko ujmowane jest osobowo i całościowo. Zaburzenia rozwoju są badane w bliskim powiązaniu z osobą ich doświadczającą, a w centrum dociekań stawiane jest wieloaspektowe zrozumienie dziecka, także w kontekście zaburzeń rozwojowych jego

**Małgorzata
Kościelska**

**Marina
Zalewska**

rodziny. Całościowe spojrzenie oznacza, iż w próbach poszukiwania mechanizmów tych zaburzeń uwzględnia się złożone interakcje między funkcjonowaniem biologicznym, psychicznym i społecznym dziecka. W tym nurcie badania prowadzą m.in.: Grażyna Kmita, Katarzyna Schier oraz Małgorzata Świąćicka.

Kmita wykazała istnienie złożonych zależności między uwarunkowaniami biologicznymi, relacją rodzice-dziecko a rozwojem samoregulacji/regulowania się u wcześniaków w pierwszym roku życia. Udokumentowała istnienie jakościowych i ilościowych różnic w procesach regulowania się u dzieci ze skrajnym wcześniactwem w porównaniu do dzieci donoszonych [Kmita 2013]. Schier, badając relację psychika-ciało u dzieci, wykazała m.in. istnienie przekazu transgeneracyjnego w sposobie regulowania emocji w rodzinach dzieci chorych na astmę oskrzelową. Dzieci te – w sensie psychicznym – często nie dostrzegają samych siebie, gdyż są zaabsorbowane stanem umysłu i potrzebami rodzica. Mają też specyficzny sposób doświadczania własnego ciała [Schier 2005; 2010].

Świąćicka wykazała w badaniach, że zaburzenia uwagi u dzieci są zjawiskiem niejednorodnym. Poza konstytucjonalnie uwarunkowanym obniżeniem zdolności do kontroli procesów poznawczych, objawy nieuwagi mogą wynikać z konieczności zwiększenia przez dziecko zaangażowania w procesy samokontroli podczas radzenia sobie z problemami emocjonalnymi lub w efekcie kompensowania deficytów poznawczych [Świąćicka 2005].

Warto podkreślić, że uczniem Zalewskiej jest dr hab. Przemysław Tomalski, założyciel pierwszego w Polsce laboratorium do badań rozwoju dzieci BabyLab.

Rok 1956 przyniósł polskiej psychologii – podobnie jak i w całym kraju – odwilż, kończąc okres ideologicznej walki z psychologią „burżuazyjną” i otwierając polskim uczonym okno na świat.

O zacieśniających się więzach z Zachodem świadczy nadanie 14 maja 1958 r. doktoratu *honoris causa* UW w zakresie psychologii prof. Piagetowi z Uniwersytetu w Genewie – światowej sławy psychologowi rozwojowemu. Myśl Piageta obecna była zresztą na UW cały czas, dzięki pracom Szemińskiej – jego uczniicy i współpracownicy.

Alina Szemińska – współpracowniczka Jeana Piageta

Alina Szemińska (1907–1986) studiowała psychologię dziecka na Uniwersytecie Berlińskim, a od 1928 r. kontynuowała swoje studia w Instytucie J.J. Rousseau w Genewie. W latach 1932–1939 była asystentką w tym Instytucie i współpracowała z Piagetem. Zaplanowała i przeprowadziła pionierskie badania nad rozwojem rozumienia przez dzieci zjawiska fizycznego, zgodnie z którym pewne przekształcenia przedmiotu nie zmieniają jego cech ilościowych (np. przelanie płynu do innego naczynia może spowodować, że jego poziom zmieni się, jednakże ilość płynu pozostanie ta sama). Pierwszy artykuł na ten temat opublikowała razem z Piagetem w 1935 r., a ich wspólna książka (*La genèse du nombre chez l'enfant*) ukazała się w 1941 r. W przeddzień wojny wróciła do Polski. Przez dziewięć miesięcy była więziona na Pawiaku, a od listopada 1943 r. była więźniarką Oświęcimia, aż do dnia wyzwolenia obozu.

Po wojnie pracowała w poradni psychologicznej dla dzieci. Przez kilka lat kierowała Zakładem Psychologii w warszawskim Instytucie Pedagogiki. Na UW pełniła funkcję zastępcy profesora, prowadziła wykłady z psychologii rozwojowej i seminarium magisterskie.

Była współautorką kilku książek wydanych w języku francuskim, które przetłumaczono na różne języki, ale jak dotąd nie ukazały się po polsku. Książkę o rozwoju pojęcia liczby u dzieci (*La genèse du nombre chez l'enfant*, 1941) przetłumaczono na sześć języków, książkę o rozwoju pojęć geometrycznych (*La géométrie spontanée de l'enfant*, 1948, współautorzy: Jean Piaget, Bärbel Inhelder) przełożono na trzy języki, książka o rozumieniu pojęcia funkcji (*Epistemology and psychology of functions*, 1968, współautorzy: Jean Piaget, Jean-Blaise Grize, Vinh Bang) miała 2 tłumaczenia.

W Polsce Szemińska do dziś cieszy się uznaniem w kręgu specjalistów w zakresie nauczania matematyki. Doceniono także jej rolę

w opracowaniu metodyki badania dojrzałości szkolnej. Niestety wspomniane wyżej jej doniosłe odkrycie naukowe dotyczące sposobu badania rozwoju zdolności do koordynowania dwu przeciwstawnych czynności umysłowych (czynności umysłowego przekształcania przedmiotu z czynnością umysłowego odwracania przekształcenia) nie jest do dziś związane z jej nazwiskiem. Pytanie, dlaczego tak się stało, można uznać za wartę podjęcia przez historyków nauki.

Nadanie Alinie Szemińskiej przez Uniwersytet Genewski tytułu doktora *honoris causa* (w 1979 r.) można uznać za częściową rekompensatę niedostatku uznania jej zasług dla psychologii.

(oprac. Andrzej Gołąb)

W 1958 r. przyjechał do Warszawy z USA z cyklem 30 godzin wykładów z psychopatologii uczeń i były asystent Witwickiego – prof. Bohdan Zawadzki. Była to, jak wspomina prof. Mika, właściwie pierwsza okazja dla młodej kadry uniwersyteckiej do zapoznania się z dorobkiem psychologii amerykańskiej i pierwsze zetknięcie się z psychologią kliniczną. Nakładem Działu Wydawnictw UW wykłady te ukazały się drukiem rok później (*Wykłady z psychopatologii*, 1959). Bohdan Zawadzki wspomagał później psychologię warszawską darami książkowymi i testami psychologicznymi (jego imieniem nazwane zostało Laboratorium Technik Diagnostycznych), pomagał też młodym pracownikom w czasie ich pierwszych wyjazdów do Stanów Zjednoczonych. W 1948 r. opublikował w renomowanym czasopiśmie „*Journal of Abnormal and Social Psychology*” artykuł poświęcony ograniczeniom teorii kozła ofiarnego w wyjaśnianiu genezy stereotypów i uprzedzeń [Zawadzki 1948].

Lata 60. to okres pierwszych wyjazdów zagranicznych, choć początkowo kontakty te miały formę indywidualnych wyjazdów na stypendia i nie zawsze można było uzyskać na nie zgodę ze strony władz. Nie było jeszcze wówczas mowy o regularnych wyjazdach naukowych i częstym uczestnictwie w konferencjach czy stażach naukowych. Wyjeżdżający (Reykowski, Mika, Kurcz, Ekel, Babska, Jurkowski i inni) odwiedzali przede wszystkim uczące się uniwersytety w Stanach Zjednoczonych i nawiązywali kontakty z najwybitniejszymi postaciami amerykańskiego świata nauki, co owocowało szeregiem nowych idei badawczych i wdrożeniem na gruncie polskim okazałego dorobku psychologii amerykańskiej.

Owocem tych wyjazdów były m.in. wydany w 1964 r. zbiór wypisów ze współczesnej amerykańskiej psychologii osobowości i motywacji, pod red. Reykowskiego (*Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej*), czy też wydany w 1972 r., drugi po podręczniku Baleya, polski

Bohdan Zawadzki (1902–1966) – polskie „okno na świat” we wczesnych latach 60., patron Laboratorium Technik Diagnostycznych na Wydziale Psychologii.

podręcznik psychologii społecznej autorstwa Miki (*Psychologia społeczna*), uwzględniający dorobek myśli zachodniej. Nadmienimy w tym miejscu, że Mika zasłużył się polskiej psychologii społecznej jako członek założyciel powstałego w 1963 r. Europejskiego Towarzystwa Eksperymentalnej Psychologii Społecznej. Towarzystwo to aktywnie wspierało polskich psychologów do czasu transformacji ustrojowej.

Amerykańską psychologię społeczną popularyzował też w Polsce, współpracujący ściśle z warszawskimi psychologami, socjolog Andrzej Malewski (1929–1963). To spod jego pióra wyszły pierwsze opracowania teorii osobowości autorytarnej Teodora Adorna, Elsy Frenkel-Brunswik (i jej współpracowników), teorii dogmatyzmu Milтона Rokeacha i teorii dysonansu poznawczego Leona Festingera. Jeszcze w latach 80. teksty te, zebrane w tomie *Zagadnienia psychologii społecznej* [Malewski 1962], służyły jako obowiązkowa lektura na zajęciach z psychologii społecznej w całej Polsce. Tragicznie zmarłego w 1963 r. Malewskiego i jego wkład do polskiej psychologii środowisko psychologiczne upamiętnia w postaci nagrody jego imienia, którą corocznie od 13 lat przyznaje Komitet Psychologii PAN młodemu badaczowi o największym dorobku naukowym.

Wyjeżdżano też na Wschód. Strelau w połowie lat 60. odbył staż na Uniwersytecie w Moskwie, pod kierunkiem Władimira D. Niebylicyna, a jego zainteresowanie temperamentem, realizowane konsekwentnie w dalszych badaniach, datuje się właśnie od czasu jego bliskich kontaktów z ówczesną psychologią radziecką. Ze studiami w Moskwie związanych też było kilku innych naszych ówczesnych pracowników. W latach 50. robił tam doktorat z psychotechniki Pietrasiński, a pod kierunkiem Łurii studiował Maruszewski.

Jak wyglądały prace badawcze trzech warszawskich katedr psychologicznych? W „Przeglądzie Psychologicznym” z 1964 r. znajdujemy zestawienie tematów badawczych podejmowanych w tym czasie przez pracowników wszystkich placówek psychologicznych w Polsce, w tym oczywiście również pracowników UW.

Andrzej Malewski (1929-1963) - psycholog społeczny
wśród socjologów.

W Katedrze Psychologii Ogólnej rozwijana była, ogólnie rzecz biorąc, teoria czynności Tomaszewskiego. Sam Tomaszewski, poza pracami teoretycznymi, zajmował się rolą schematów antycypacyjnych w regulowaniu czynności uczenia się i rozumienia oraz strukturą czynności seryjnych. Pietrasiński analizował elementy pomocnicze w strukturze czynności złożonej. Józef Kozielecki oraz Maria Materska zajmowali się rozwiązywaniem problemów przy obniżonym poziomie informacji. Maruszewski realizował cztery tematy, wszystkie związane z czynnościami mowy, jej zaburzeniami i rehabilitacją. Kurcz prowadziła badania nad semantyczną generalizacją bodźców oraz generalizacją reakcji na bodźce słowne. Wyłoniła się też grupa podejmująca problemy psychologii społecznej i psychologii osobowości: Mika zajmował się wpływem postaw na zapamiętywanie tekstów zgodnych i sprzecznych z tymi postawami, a Kowal badaniami nad spójnością postaw. Reykowskiego interesowała rola samooceny w regulacji czynności, a Grzelaka i Frączka - intelektualne reakcje na niepowodzenie. Natomiast Budkiewicz analizowała polską myśl psychologiczną okresu Oświecenia.

Katedra Psychologii Eksperymentalnej prof. Kreutza podejmowała dwa duże tematy badawcze: jeden dotyczył rozumienia i zapamiętywania tekstów (Kreutz i Brachacka), drugi - analizy (krytycznej) istniejących testów psychologicznych, w tym testu Rorschacha (Kreutz i Ombach wykazywali m.in., że zamiana plam atramentowych Rorschacha z barwnych na czarno-białe nie ma wpływu na wyniki testu) oraz kwestionariuszy osobowościowych (zajmował się tym Polakowski). Trzecią grupę tematyczną reprezentował Strelau ze swoimi badaniami nad typem układu nerwowego.

W ramach Katedry Psychologii Wychowawczej Żebrowska oraz Tyborowska zajmowały się poglądami i postawami młodzieży w wieku licealnym. Gurycka prowadziła kilka tematów poświęconych zainteresowaniom dzieci i młodzieży; te zagadnienia podejmowała też Wołoszynowa. Kulik badał upodobania filmowe dzieci w wieku szkoły podstawowej, a Sokołowska - stosunek młodzieży do własnych perspektyw

rozwojowych. Część członków Katedry podejmowała problematykę społecznych aspektów wychowania: Wołoszynowa zajmowała się oceną pracy nauczycieli przez dzieci oraz współpracą między rodziną i szkołą w wychowaniu, Joanna Skorupska – stosunkami między młodzieżą a dorosłymi w szkole, a Łapińska tworzeniem się samorządnych zespołów młodzieżowych w klasie. Pilkiewicz rozwijał socjometryczne techniki badania struktury klasowej.

Antonina Gurycka – harcerka i teoretyk wychowania

Antonina Gurycka (1920–2009) urodziła się w Warszawie, tu też ukończyła gimnazjum. Rozpoczęła studia psychologiczne w 1938 r. na UW, gdzie uczęszczała na wykłady Witwickiego i Baley, a także z filozofii: Tadeusza Kotarbińskiego i Władysława Tatarkiewicza. W czasie wojny, w ramach działalności w harcerstwie, pracowała w konspiracji, prowadziła działalność opiekuńczo-wychowawczą dla dzieci osieroconych oraz kierowała douczaniem dzieci w zakresie programu szkoły podstawowej. Uczestniczyła w tajnych kompletach z psychologii prowadzonych przez dr Kunicką i pracowała w Poradni dla nieletnich „Patronat” kierowanej przez dr Żebrowską. Od 1945 r. była zatrudniona w Poradni Psychologicznej kierowanej przez dr Szemińską oraz kontynuowała studia psychologiczne na UW, gdzie uzyskała magisterium. Od 1952 r. pracowała w Instytucie Badań Pedagogicznych Ministerstwa Oświaty, w Zakładzie Psychologii kierowanym przez Szemińską. Prowadziła badania nad zainteresowaniami młodzieży, a równocześnie wykłady zlecone w Katedrze Psychologii Wychowawczej UW, gdzie od 1958 r. podjęła stałą pracę na etacie adiunkta. Doktorat obroniła w 1962 r. pod kierunkiem Żebrowskiej. W 1968 r. zorganizowała w Instytucie Psychologii Zespół do Badań Psychologicznych Mechanizmów Wychowania, przekształcony następnie w Zakład Stosowanej Psychologii Wychowawczej, a w latach 80. w Katedrę Psychologii Wychowawczej. Była organizatorką specjalizacji wychowawczej na studiach dziennych i zaocznych oraz Studiów Podyplomowych w zakresie orientacji i poradnictwa zawodowego oraz profilaktyki trudności w nauce.

Do procesu wychowawczego podchodziła holistycznie, opracowała metodę badania psychologicznego środowiska klasy szkolnej, tzw. monografię klasy. W podejściu tym uwzględnia się kilka poziomów

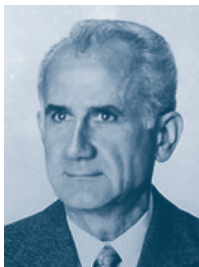
analizy funkcjonowania grupy: poziom otoczenia systemu i właściwości demograficznych, poziom struktury wewnętrznej grupy, poziom znaczeń (wartości, obyczaje, kryteria ocen). Z takiego podejścia diagnostycznego wynikło opracowanie prekursorskich programów pracy z grupą pod nazwą *Godziny do dyspozycji wychowawcy klasowego* (1983) – był to zbiór propozycji gier i zabaw treningowych dla klas szkolnych, które mógł realizować nauczyciel.

W latach 80. była koordynatorem badawczych programów resortowych. Opublikowała szereg publikacji dotyczących problematyki zainteresowań dzieci i młodzieży oraz ich aktywności społecznej i intelektualnej: *Dzieci bierne społecznie* (1970), *Przeciw nudzie. O aktywności* (1977), *Rozwój i kształtowanie zainteresowań* (1978), *Błąd w wychowaniu* (1990), *Światopogląd młodzieży* (1991).

Obecnie w Katedrze Psychologii Wychowawczej głównym nurtem badań jest analiza narracji [Dryll, Cierpka 2011]. Dominuje w nich metodologia analizy tekstu o charakterze ilościowo-jakościowym – semantyczna analiza narracji, w której zwraca się uwagę nie tylko na treściowe, ale i na formalne jego aspekty. Metoda ta inspirowana jest dorobkiem lingwistyki formalnej i literaturoznawstwa, z uwzględnieniem prac z zakresu krytycznej analizy dyskursu i innych teorii psychologicznych (Kenneth J. Gergen, Theodore R. Sarbin, Dan P. McAdams). Semantyczna analiza narracji stosowana jest do badania tekstu ze względu na różne treści: tożsamość narracyjną i kształtujący ją wpływ relacji rodzinnych [Budziszewska, Dryll 2013; Cierpka 2013], zagadnienia psychologii wychowawczej, a także rozwój moralny [Dryll 2013].

Kolejna duża grupa prac prowadzonych w Instytucie Psychologii to analiza procesów poznawczych w aspekcie rozwojowym. Włodarski oraz Budohoska zajmowali się procesami uczenia, zapamiętywania i rolą werbalizacji w procesach pamięci. Szemińska kontynuowała tradycję Piagetowską, analizując schematy asymilacyjne i funkcję asymilacyjną pojęć. Flesznerowa badała rolę abstrahowania w praktycznym korzystaniu z posiadanej wiedzy. Jurkowski zajmował się m.in. rozumowaniem przez analogię. Tyborowska z jednej strony analizowała od strony poznawczej testy do badania poziomu umysłowego dzieci, z drugiej zaś – zdolności dzieci do rozumienia instrukcji słownej. Problematyką zdolności poznawczych we wczesnym dzieciństwie zajmowała się Babska. Natomiast Putkiewicz podejmował problematykę trudności i błędów popełnianych przy rozwiązywaniu zadań arytmetycznych. Ostatnia grupa publikacji pracowników Katedry to omówione już wcześniej prace z zakresu klinicznej

psychologii małego dziecka: kwestie zaburzeń rozwoju psychoruchowego dziecka badała Spionek, Lis natomiast podejmowała problem rozwoju psychoruchowego dzieci z małą wagą urodzeniową.

Warszawskie badania uczenia się i pamięci

Ziemowit Włodarski (1925–2014) urodził się w Łodzi, studia pedagogiczne odbył na UŁ u Bogdana Suchodolskiego i Stefana Baleya. Absolutorium otrzymał na UŁ, a tytuł magistra na UW, na podstawie pracy dotyczącej przeżyć religijnych młodzieży w czasie wojny, przygotowanej pod kierunkiem Baleya. Pracował pod kierunkiem prof. Marii Librachowej nad zagadnieniami z pogranicza psychologii i fizjologii oraz w Poradni Zdrowia Psychicznego w Łodzi, gdzie prowadził badania eksperymentalne nad odruchami warunkowymi u dzieci upośledzonych umysłowo oraz procesami hamowania wewnętrznego u dzieci nadpobudliwych ruchowo. Pracę doktorską, rozpoczętą pod kierunkiem prof. Librachowej, po jej śmierci obronił w 1958 r. na UW u prof. Żebrowskiej. Od 1956 r. pracował w Zakładzie Psychologii Eksperymentalnej w Instytucie Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego (współpracował z Konorskim). Stopień doktora habilitowanego uzyskał w 1964 r., na podstawie pracy o trwałości śladów pamięciowych różnej modalności wrażeń zmysłowych. Został zatrudniony na UW, gdzie pracował do przejścia na emeryturę. W 1973 r. otrzymał tytuł profesora. Był autorem i współautorem wielu prac naukowych i popularno-naukowych dotyczących pamięci, procesów uczenia oraz roli obrazu w tych procesach. Opublikował wiele podręczników akademickich, w tym: *Psychologia uczenia się. Przegląd badań i teorii* (1970, współautorstwo: Wanda Budohoska), 2-tomowa *Psychologia uczenia się* (1989), *Psychologia wychowawcza w zarysie* (1979, współautorstwo: Maria Przetacznik-Gierowska), a także szereg książek popularno-naukowych oraz podręczników dla nauczycieli poświęconych temu zagadnieniu. Był wieloletnim redaktorem „Psychologii Wychowawczej”, a także członkiem Komitetu Nauk Psychologicznych i Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej.

Uczniami Włodarskiego są aktualni i byli pracownicy Wydziału Psychologii UW: Ewa Czerniawska, Maria Ledzińska, Maria Jagodzińska i Andrzej Hankała. *Gros* prac tego zespołu oscyluje wokół badań pamięci. Czerniawska prowadzi badania dotyczące pamięci

autobiograficznej i pamięci zmysłowej (przede wszystkim węchowej [Czerniawska, Czerniawska-Far 2007]). Jagodzińska zajmowała się problematyką amnezji dziecięcej, jest też autorką obszernego i pierwszego w Polsce podręcznika poświęconego procesom pamięci [Jagodzińska 2008]. Hankała prowadzi badania dotyczące wybiórczości pamięci i jest autorem oryginalnej metody pomiaru wybiórczości pamięci, opartej na wybiórczym swobodnym odtwarzaniu [Hankała 2009]. Ledzińska zajmuje się m.in. problematyką wpływu procesów globalizacyjnych, w tym przeciążenia informacyjnego, na funkcjonowanie poznawcze [Ledzińska 2012].

Pierwsza połowa lat 60. to okres kończenia doktoratów przez pierwszych absolwentów psychologii – była to liczna grupa, w której najwięcej było uczniów prof. Tomaszewskiego. Wart odnotowania jest fakt, że większość wybrała z czasem karierę uniwersytecką. Prac doktorskich bronili wówczas następujący wychowankowie Tomaszewskiego (w kolejności dat obron): Maruszewski (1960), Reykowski (1962), Kurcz (1963), Ekel (1963), Strelau (1963), Mika (1964), Kozielecki (1964) oraz Frączek (1965). W tym samym czasie w Katedrze Psychologii Wychowawczej prace doktorskie zrobili doktoranci prof. Żebrowskiej: Łapińska (1961), Gurycka (1962), Jurkowski (1965), Kulik (1962) oraz Sokołowska (1966), jak również Lis (1966) – doktorantka prof. Spionek.

Pokolenie to również bardzo szybko zdobywało kolejne stopnie akademickie. W drugiej połowie lat 60. i na samym początku lat 70. szczególnie liczne były habilitacje, a tym samym znacznie wzrosła liczba samodzielnych pracowników Katedr. Stopień doktora habilitowanego uzyskali wówczas ze starszego pokolenia: Spionek (1960), Wołoszynowa (1961), Włodarski (1964), Budohoska (1966), Gurycka (1969), a z młodszego: Reykowski (1965), Maruszewski (1966), Strelau (1968), Kozielecki (1969), Mika (1970), Pietrasiński (1971). W tym samym czasie grono doktorów powiększyło się o dwoje nowo wypromowanych uczniów prof. Tomaszewskiego: Materską oraz Grzelaka (oboje bronili prac doktorskich w 1971 r.).

Tak duża liczba doktorów, a później doktorów habilitowanych, wpłynęła na przyszłe ogromne zróżnicowanie problematyki badawczej obu Katedr. Widać to szczególnie dobrze na przykładzie wychowanków prof. Tomaszewskiego. Reykowski stał się inicjatorem psychologii osobowości, rozumianej w sposób niezbyt tradycyjny – nie jako psychologia różnic indywidualnych, lecz jako badanie mechanizmów zachowań (przede wszystkim społecznych). Szczególnie interesowała go „struktura ja”. Nic też dziwnego, że kierowany przez Reykowskiego Zespół Osobowości przyciągał z czasem

rzesze przyszłych adeptów psychologii społecznej. Ta sama dziedzina, rozumiana bardziej tradycyjnie jako badania nad postawami i perswazją, zachowaniami grupowymi i komunikacyjnymi, rozwijana była pod kierunkiem Miki. Pietrasiński – wprawdzie nie doktorant Tomaszewskiego, ale jego magistrant, silnie związany z zespołem – zajmował się psychologią pracy i psychologią twórczości. Maruszewski zainicjował badania neuropsychologiczne, ze szczególnym naciskiem na zaburzenia czynności mowy, z czasem zwieńczone odrębną specjalizacją w tej dziedzinie. Strelau, którego badania nad temperamentem były zawsze silnie osadzone w mechanizmach biologicznych, zainicjował najpierw eksperymentalne, a potem psychometryczne badania nad różnicami indywidualnymi. Kiedy w 1968 r., po ukończeniu studiów biologicznych na Uniwersytecie Moskiewskim, do grona pracowników dołączył Jan Matysiak, w sposób naturalny znalazł swoje miejsce w zespole Strelaua (sama Pracownia Psychologii Zwierząt powstała znacznie później, dopiero w nowym budynku przy ul. Stawki).

Oprócz wyżej wymienionych, uczniowie Tomaszewskiego rozwijali też inne dziedziny. Kurcz była pionierem badań w Polsce w zakresie psychologii języka, Ekel inicjował psychologię matematyczną i teorię informacji, Koziński zorganizował przez wiele lat prężnie działający Zespół Badań nad Psychologią Decyzji. Frączka uznaje się za ojca warszawskiej psychologii klinicznej, m.in. dzięki jego badaniom nad agresją oraz zajęciom z psychologii klinicznej (przede wszystkim diagnozy), które prowadził przez lata, aż do czasu objęcia tej specjalności przez Grzesiuk. Długim prekursorem psychologii klinicznej na UW był niewątpliwie Reykowski, znany w latach 60. ze swoich badań nad stresem, autor monografii wykorzystywanej przez wiele lat w celach dydaktycznych i dotyczącej psychologii emocji, a także promotor wielu absolwentów w tej dziedzinie (Lidia Grzesiuk, Maria Szostak, Wojciech Eichelberger, Jacek Santorski, Zofia Mińska i wielu innych).

Mariusz Maruszewski i warszawska neuropsychologia

Mariusz Maruszewski (1932–1973) – psycholog, neuropsycholog, inicjator badań neuropsychologicznych w Polsce. Studiował psychologię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Moskiewskiego w latach 1950–1955. Po ukończeniu studiów był asystentem w Katedrze Psychologii Ogólnej na Wydziale Pedagogiki UW. W latach 1958–1959 odbył staż w Instytucie Neurochirurgii

pod kierunkiem Łurii. Doktorat obronił w 1960 r. u prof. Tomaszewskiego. Był pionierem badań w Polsce nad mózgowymi mechanizmami czynności mowy i jej zaburzeniami, współtwórcą i kierownikiem Zespołu Terapii Mowy przy Oddziale Rehabilitacji Neurologicznej w Konstancinie pod Warszawą, kierownikiem Zespołu Naukowo-Badawczego Neuropsychologii na UW i inicjatorem specjalizacji w zakresie neuropsychologii klinicznej. Zorganizował pierwszy w Polsce Zakład Psychologii Klinicznej na Akademii Medycznej w Warszawie. Pełnił szereg funkcji w towarzystwach i organizacjach krajowych i międzynarodowych, w tym w Komitecie Nauk Psychologicznych i Pedagogicznych, Akademii Afazji USA i Grupy Badawczej Afazji przy Światowej Federacji Neurologicznej. Jego główne prace to: *Mowa a mózg* (1970), *Chory z afazją i jego usprawnianie* (1974).

Odszedł przedwcześnie, mając zaledwie 41 lat, ale zostawił po sobie uczniów, wśród których można wymienić m.in. Danutę Kądziaławę (ur. 1944), przez wiele lat kierowniczkę specjalizacji z neuropsychologii na Wydziale Psychologii, specjalizującą się w neuropsychologicznych podstawach afazji [Kądziaława 1983]. Obecnie kierownikiem Katedry Neuropsychologii oraz specjalizacji z tej dziedziny jest Emilia Łojek, uczennica Kądziaławy. Jest autorką Baterii Testów do Badania Funkcji Językowych i Komunikacyjnych Prawej Półkuli Mózgu: RHLB-PL, prac dotyczących neuropsychologicznych zaburzeń u osób zakażonych wirusem HIV [Łojek 2011] oraz dotyczących terapii osób po uszkodzeniach mózgu [Łojek, Bolewska 2013].

Obecnie neuropsychologia jest najszybciej rozwijającą się dziedziną psychologii. Dzięki współpracy z innymi ośrodkami (Instytut Fizjologii i Patologii Słuchu w Kajetanach, Instytut Biologii Doświadczalnej im. Nenckiego PAN, Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie), a także laboratoriów, które ostatnio powstały na Wydziale Psychologii, pracownicy Katedry Neuropsychologii (Emilia Łojek, Agnieszka Pluta, Natalia Gawron, Marta Sobańska oraz doktoranci) mogą mieć dostęp do zaawansowanych technologii badania mózgu, a tym samym wyjść poza czysto psychometryczne badania diagnostyczne. Członkowie Katedry włączyli się też aktywnie w prowadzone razem z Instytutem Filozofii UW studia kognitywistyczne.

Warszawska szkoła psycholingwistyczna

Grace Wales Shugar (1918–2013) urodziła się w Montrealu, w Kanadzie. Ukończyła studia humanistyczne na Uniwersytecie McGill w Montrealu. Do Polski przyjechała w 1952 r.

W 1964 r. obroniła pracę magisterską z pedagogiki na UW, a w 1973 r. doktorat z psychologii, przygotowany pod kierunkiem Maruszewskiego. Od 1972 r. pracowała na UW, początkowo w Instytucie Lingwistyki Stosowanej, później na Wydziale Psychologii. Była inicjatorką badań z zakresu psycholingwistyki rozwojowej w ośrodku warszawskim. Przez wiele lat kierowała pracami Zespołu do Badań Procesów Poznawczo-Językowych Małego Dziecka (przy Zakładzie Psycholingwistyki). Stopień naukowy doktora habilitowanego z psychologii (psycholingwistyki rozwojowej) uzyskała w 1979 r., a tytuł profesora w 1987 r. Po przejściu na emeryturę w 1992 r. nadal współpracowała z Zakładem Psycholingwistyki Wydziału Psychologii. Z jej najważniejszych publikacji należy wymienić: *Badania nad rozwojem języka dziecka* (1980, współautorstwo: Magdalena Smoczyńska), *Interakcja, koordynacja linii działania i funkcjonowanie językowe* (1982, współautorstwo: Smoczyńska), *Twórczość językowa dziecka w sytuacji zabawowo-zadaniowej* (1988, współautorstwo: Barbara Bokus), *Dyskurs dziecięcy. Rozwój w ramach struktur społecznych* (1995, współautorstwo: Bokus). Za tę ostatnią pracę otrzymała w 1996 r. nagrodę im. Tomaszewskiego.

Ida Kurcz

Ida Kurcz urodziła się w 1930 r. w Łodzi. Studia ukończyła na UW, z którym była związana od 1951 r. aż do emerytury. Po przejściu na emeryturę współpracowała z Instytutem Psychologii PAN i Szkołą Wyższą Psychologii Społecznej [SWPS]. Była członkiem Komitetu Nauk Psychologicznych PAN, krajowych i zagranicznych towarzystw naukowych, redaktorem czasopism i podręczników. Współpracuje z magazynem psychologicznym „Charaktery”. Jest prekursorką psycholingwistyki w Polsce

i ogromną erudytką. Udostępniła polskim czytelnikom najważniejsze światowe dokonania z zakresu psychologii języka. Wśród jej prac można wyróżnić: *Pamięć, uczenie się, język* (1992), *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności* (2007), *Język jako przedmiot badań psychologicznych. Psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka* (2011). Jest redaktorką i autorką pierwszego w Polsce *Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej* (1990). Opublikowała pracę *Stereotypy i uprzedzenia* (1992, współautorstwo: Zdzisław Chlewiński), a następnie *Zmienność i nieuchronność stereotypów* (1994) – obie te pozycje prezentują poznawcze podejście do procesów stereotypizacji. Rozwijała badawczo wątek asymetrii pozytywno-negatywnej w języku, uzupełniając tym prowadzone na Wydziale badania dotyczące asymetrii pozytywno-negatywnej w wartościowaniach społecznych (Janusz Czapinowski) i wnioskowaniu indukcyjnym (Maria Lewicka). Uważała, że u podstaw kompetencji komunikacyjnej leży posiadanie teorii umysłu, czyli zdolność przypisania podmiotom interakcji stanów mentalnych. W 2011 r. została odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Obecnie Wydział Psychologii może poszczycić się silnym zespołem badań nad językiem, prowadzonych m.in. przez Barbarę Bokus, Joannę Rączaszek-Leonardi, Ewę Haman, Grzegorza Krajewskiego, Macieja Hamana oraz ich licznych studentów i doktorantów. Bokus przez wiele lat była redaktorką naczelną międzynarodowego czasopisma anglojęzycznego, wydawanego na Wydziale: „Psychology of Language and Communication” (indeksowanego w bazie Scopus). Jej obszar badań to przede wszystkim dziecięce narracje i ich dynamika [Bokus 1991]. W jednym z badań wykazała, że analizując zmieniającą się wraz z wiekiem dziecka dynamikę narracji, można określić, jak w procesie socjalizacji kształtują się charakterystyczne dla płci rodzaje etyk: „kobieca” etyka troski i „męska” etyka sprawiedliwości [Milanowicz, Bokus 2013]. Jej uczennica Haman zajmuje się słownictwem dziecięcym i nabywaniem języka, również przez dzieci dwujęzyczne. Jest autorką szeroko wykorzystywanego Obrazkowego Testu Słownikowego – Rozumienie (OTSR) oraz współautorką międzynarodowej baterii testów do badania słownictwa i rozumienia mowy w 34 różnych językach [Haman, Łuniewska, Pomiechowska 2015]. Rączaszek-Leonardi (obecna redaktor naczelną „Psychology of Language and Communication”) zajmuje się procesami komunikacji językowej z perspektywy teorii układów złożonych [Rączaszek-Leonardi, Scott Kelso 2008; Rączaszek-Leonardi 2010].

Janusz Reykowski i polska szkoła badań nad zachowaniami prospołecznymi

Janusz Reykowski urodził się w 1929 r. w Warszawie. Był jednym z pierwszych studentów powojennej psychologii UW.

Na macierzystej uczelni uzyskał stopnie doktora (1959) i doktora habilitowanego (1965) oraz tytuły profesora nadzwyczajnego (1972) i zwyczajnego (1979). Pracował na UW do 1980 r., do czasu utworzenia Instytutu Psychologii PAN, którego został kierownikiem. W 1983 r. został członkiem korespondentem Polskiej Akademii Nauk.

Należy do grona pierwszych uczniów Tomaszewskiego. Stworzył szkołę psychologii osobowości, z której wywodzą się liczni psychologowie społeczni i kliniczni. Wielu jego uczniów zasłużyło się w działalności praktycznej (jak Wojciech Eichelberger, Marek Kotański, Zofia Mińska, Piotr Pacewicz), wielu zrobiło karierę naukową na świecie (m.in. Jerzy Karyłowski, Grażyna Kochańska, Paweł Lewicki, Andrzej Nowak), a znacząca część zasiłała kadry akademickie. Obecnie na innych uczelniach pracują profesorowie: Paweł Boski, Andrzej Gołąb, Irena Heszen, Jerzy Mellibruda, Jerzy Trzebiński, Barbara Weigl, a znaczny procent kadry Wydziału Psychologii UW stanowią uczniowie prof. Reykowskiego i ich uczniowie. Reykowski jest też współzałożycielem powstałej w 1996 r. SWPS (obecnie: Uniwersytet Humanistycznospołeczny) w Warszawie.

Reykowski jest autorem przełomowych na gruncie polskim prac: *Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego* (1965), *Eksperymentalna psychologia emocji* (1968), *Regulacyjna Teoria Osobowości* (1975), *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość* (1976) oraz *Rozwój moralny jako zjawisko wielowymiarowe* (1990). Jako pierwszy udostępnił polskim psychologom dokonania amerykańskiej psychologii w zakresie badań nad emocjami i motywacją człowieka (*Problemy motywacji i osobowości w psychologii amerykańskiej*, 1964). W latach 80. zaangażował się w badania z zakresu psychologii politycznej i przyczynił się do powstania tej dyscypliny w naszym kraju. Odegrał też istotną rolę praktyczną, pełniąc funkcję współprzewodniczącego „stolika politycznego” w obradach Okrągłego Stołu ze strony rządowej (1989). Rola ta wywołała wyraźne zainteresowanie jego osobą w USA, dzięki czemu w 2000 r. otrzymał prestiżową nagrodę

„Nevitt Sanford Award for International Society of Political Psychology” (jako drugi Europejczyk w historii), a w 2003 r. został wybrany prezydentem ISPP.

W latach 70. i 80. członkowie Katedry Osobowości – w tym Paweł Boski, Jerzy Karyłowski, Maria Jarymowicz, Grażyna Kochańska, Zuzanna Smoleńska – pracujący pod kierunkiem prof. Reykowskiego prowadzili badania nad mechanizmami zachowań prospołecznych. W efekcie powstała oryginalna koncepcja osobowości średniego zasięgu, nazwana Regulacyjną Teorią Osobowości (1975). Oryginalny wkład zespołu polegał m.in. na wskazaniu, że oprócz regulacyjnej roli sprawowanej przez system Ja (strukturę Ja – obecną w każdej teorii osobowości) inne niż Ja obiekty społeczne (inni ludzie), reprezentowane w umyśle podmiotu, także mogą pełnić rolę regulacyjną i motywować zachowania podmiotu. Regulacyjna Teoria Osobowości stanowiła teoretyczne tło dla koncepcji dwóch typów altruizmu motywowanego endo- *versus* egzocentrycznie [Karyłowski 1982]. W myśl tej koncepcji angażowanie się w pomoc może być efektem: 1) koncentracji na Ja – pomoc jest motywowana chęcią utrzymania pozytywnego obrazu własnej osoby, poczucia bycia w porządku, w zgodzie z własnymi wartościami (standardy Ja) lub postępowania zgodnego z normami (ten rodzaj motywacji nazwano endocentryczną); 2) koncentracji na sytuacji innych ludzi – pomoc motywowana jest chęcią przywrócenia stanu normalnego/pożądanego innej osoby w sytuacji zewnętrznej, a podstawą działania są standardy poza-Ja (ten rodzaj motywacji nazwano egzocentryczną). Motywy obu rodzajów współwystępują, jednak ludzie różnią się względnie stałą dominacją jednej motywacji nad drugą. Ta koncepcja była weryfikowana eksperymentalnie oraz w badaniach quasi-eksperymentalnych, a rezultaty potwierdziły zasadność teoretycznego zróżnicowania dwóch typów motywacji. Koncepcja obecnie rozwijana jest m.in. przez Annę Szuster (2005) oraz jej współpracowników. Idee teoretyczne zainicjowane przez Reykowskiego znalazły uznanie międzynarodowe i rozwijane były we współpracy badawczej i publikacyjnej [m.in. Staub i in. 1982].

Jan Strelau i Regulacyjna Teoria Temperamentu

Jan Strelau urodził się w 1931 r. w Gdańsku. W latach 1953–1958 studiował psychologię na UW. Po zakończeniu studiów rozpoczął pracę na macierzystym wydziale jako asystent. Stopień doktora uzyskał w 1963 r., a pięć lat później – doktora habilitowanego na podstawie monografii *Temperament i typ układu nerwowego*. Tytuł i stanowisko profesora nadzwyczajnego uzyskał w 1976 r., zaś w 1979 r. został dyrektorem Instytutu Psychologii, którym kierował do 1981 r. W 1982 r. otrzymał stanowisko profesora zwyczajnego na UW. Był organizatorem i wieloletnim kierownikiem Katedry Psychologii Różnic Indywidualnych na Wydziale Psychologii UW oraz Interdyscyplinarnego Centrum Genetyki Zachowania UW. Po przejściu na emeryturę podjął pracę w SWPS w Warszawie, w której przez wiele lat pełnił funkcję prorektora. Członek rzeczywisty PAN i jej wiceprezes, członek Akademii Europejskiej (*Academia Europaea*) oraz członek korespondent Fińskiej Akademii Nauk; otrzymał tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Gdańskiego oraz Państwowego Uniwersytetu Nauk Humanistycznych w Moskwie. Należy do wielu międzynarodowych towarzystw naukowych, w latach 1996–2000 był m.in. wiceprzewodniczącym Międzynarodowej Unii Nauk Psychologicznych.

Jest twórcą regulacyjnej teorii temperamentu. Opublikował około 200 prac, w tym 31 książek, których jest autorem, współautorem lub redaktorem naukowym. Do najbardziej znaczących należą monografie: *Temperament, Personality, Activity* (1983, wyd. pol.: *Temperament, Osobowość, Działanie*, 1985) oraz *Temperament: A Psychological Perspective* (1998, wyd. pol.: *Psychologia temperamentu*, 1998). Był także redaktorem naukowym i współautorem 3-tomowego podręcznika: *Psychologia: podręcznik akademicki* (2000), a następnie 2-tomowego, całkowicie zmienionego podręcznika o tym samym tytule (2008, współautorstwo: Dariusz Doliński). Za swoją działalność był wielokrotnie nagradzany. Otrzymał m.in. nagrodę Fundacji Humboldta (1990) i Towarzystwa Maxa Plancka (1992) za wybitne osiągnięcia w zakresie badań nad osobowością oraz „New Europe Prize 1997” za zasługi w obszarze kształcenia akademickiego i badań naukowych. Za opracowanie oryginalnej polskiej teorii temperamentu Fundacja na rzecz Nauki Polskiej przyznała mu nagrodę zwaną Polskim Noblem.

Za monumentalne dzieło *Różnice indywidualne* (2015), będące podsumowaniem jego ponad 50-letniej działalności, otrzymał nagrodę specjalną – Teofrast Superstar, przyznaną przez czasopismo „Charaktery”.

Strelau jest autorem Regulacyjnej Teorii Temperamentu (RTT), rozwijanej na UW od lat 60. XX w. aż do chwili obecnej. Zarys tej koncepcji został przedstawiony w wymienionych wyżej monografiach, zaś podsumowanie w książce *Temperament as a regulator of behavior. After fifty years of research* (New York 2008; wyd. pol.: *Temperament jako regulator zachowania. Z perspektywy półwiecza badań*, Gdańsk 2006). Zgodnie z tą koncepcją:

Temperament odnosi się do względnie stałych cech osobowości występujących u człowieka od wczesnego dzieciństwa i mających swoje odpowiedniki w świecie zwierząt. Będąc pierwotnie zdeterminowany przez wrodzone mechanizmy neurobiochemiczne, temperament podlega dowolnym zmianom spowodowanym procesem dojrzewania oraz indywidualnie specyficznym oddziaływaniem między genotypem a środowiskiem. [Strelau 2002, s. 203]

Definicja stała się podstawą do opracowania 10 tez, które stanowią zasadniczy zrąb tej koncepcji. Dotyczą one: statusu cech temperamentu (1–6: formalnego charakteru, powszechności gatunkowej i kulturowej oraz stałości czasowej), ich podłoża biologicznego i możliwych zmian pod wpływem czynników środowiskowych (7–8) oraz znaczenia adaptacyjnego (9–10), uwidaczniającego się zwłaszcza w sytuacjach stresowych. Te ostatnie dwie tezy są ujęte w samej nazwie koncepcji, która podkreśla znaczenie temperamentu jako regulatora zachowania. Teoria ta zyskała mocne uzasadnienie empiryczne w postaci badań poświęconych genetycznemu i środowiskowemu uwarunkowaniu temperamentu oraz analiz dotyczących roli temperamentu w aktywności szkolnej, zawodowej i sportowej, funkcjonowania jednostki w sytuacjach stresowych (w tym także traumatycznych) oraz jako czynnika ryzyka rozwoju zaburzeń zachowania. Teoria ta do chwili obecnej stanowi jeden z podstawowych modeli temperamentu, inspirujących zarówno rodzime, jak i światowe badania w psychologii różnic indywidualnych. Na UW jest ona rozwijana przez uczniów Strelaua, Bogdana Zawadzkiego i Włodzimierza Oniszczenkę, szeroko stosowany jest też opracowany na Wydziale Psychologii, oparty na regulacyjnej teorii temperamentu Kwestionariusz Temperamentu – Formalna Charakterystyka Zachowania (FCZ-KT).

Psychometryczny wątek zainteresowań prof. Strelaua, a także rozumienie osobowości w kategoriach różnic indywidualnych rozwijane są na Wydziale Psychologii w Katedrze Psychologii Różnic Indywidualnych (Bogdan Zawadzki, Włodzimierz Oniszczenko, Wojciech Dragan, Maria Ledzińska, Maciej Stolarski, Wanda Ciarkowska), a także w Zakładzie Diagnozy Psychologicznej i Psychometrii (Marcin Zajenkowski, Krzysztof Fronczyk, Konrad Jankowski).

Matczak w Katedrze Psychologii Różnic Indywidualnych rozwijała teorię stylów poznawczych oraz koncepcję inteligencji społecznej, opracowując narzędzia do ich pomiaru. Jest autorką kilku kwestionariuszy i podręczników obejmujących te zagadnienia, w tym Kwestionariusza Kompetencji Społecznych KKS (2001), Kwestionariusza Inteligencji Emocjonalnej INTE (2001, wraz z Aleksandrą Jaworowską) oraz Skali Inteligencji Emocjonalnej – Twarze (2005, wraz z Joanną Piekarską i Elżbietą Studniarek), autorką książek i innych publikacji poświęconych stylom poznawczym i inteligencji [Matczak 1994]. Problematyką twórczości zajmuje się w tej samej katedrze uczeń Matczak – Michał Chruszczewski.

Anna Matczak rozwijała w Katedrze Psychologii Różnic Indywidualnych teorię stylów poznawczych i koncepcję inteligencji społecznej, jest autorką ocenionych kwestionariuszy.

Nowym nurtem badań zainspirowanych teorią temperamentu są analizy z zakresu genetyki zachowania. W latach 1991–1994 pracownicy tej Katedry w składzie: Strelau (kierownik), Oniszczenko i Bogdan Zawadzki, badając bliźnięta, wykazali w serii badań, że przeciętny poziom odziedziczalności wszystkich cech postulowanych w Regulacyjnej Teorii Temperamentu (RTT) wynosi w populacji polskiej u dzieci 53% wyjaśnionej wariancji, u młodzieży 49%, a u osób dorosłych 45% wyjaśnionej zmienności cech. Pozostałą część wariancji we wszystkich grupach tłumaczy wpływ specyficznego środowiska. Wyniki te, po pierwsze, potwierdzają genetyczne uwarunkowanie cech temperamentu RTT, po drugie, wskazują na znaczący udział w ich zmienności czynników środowiska specyficznego (osobistego doświadczenia ludzi), a po trzecie, sugerują, że w odróżnieniu od inteligencji poziom

odziedziczalności cech temperamentu może się na przestrzeni życia człowieka obniżać, a udział środowiska wzrastać.

W kolejnych latach (2002–2013) Oniszczenko i Dragan w badaniach opartych na technikach molekularnych wykazali powiązania polimorfizmów w genach receptorów transporterów serotoniny i dopaminy z poszczególnymi wymiarami temperamentu postulowanymi przez teorię RTT. Otrzymane wyniki sugerują, że różnice w zakresie cech RTT mają podstawę biologiczną w układzie dopaminergicznym i serotonergicznym [Oniszczenko i in. 2003; Dragan, Oniszczenko 2005; Oniszczenko, Dragan 2005].

Marzec 1968 i lata 1968–1973

Wydarzenia marca 1968 r., które wstrząsnęły UW, nie ominęły Wydziału Psychologii. Mieścił się on wówczas na terenie uniwersyteckim, na Krakowskim Przedmieściu, studenci i pracownicy w sposób naturalny zatem uczestniczyli we wszystkich wydarzeniach. Jak wspominają bezpośredni uczestnicy zdarzeń, 8 marca (a był to piątek) sam budynek psychologii i pedagogiki był dość wyludniony. Zajęć prawie nie było, jedynym wykładem, który się odbywał, był wykład z historii psychologii prof. Budkiewicz. Na godzinę 12.00 zaplanowany był na dziedzińcu wiec, w którym wzięła udział znaczna liczba studentów psychologii. Wielu z nich brało potem udział w strajku uniwersyteckim. To wszystko sprawiło, że w ramach represji kierunek psychologii (ale nie pedagogiki), jako jeden z trzech kierunków na Uniwersytecie (pozostałe to matematyka oraz filozofia i socjologia) został na początku kwietnia 1968 r. rozwiązany, a wszyscy jego studenci musieli składać podania o ponowne przyjęcie na studia. Powołana została komisja złożona z pracowników (m.in. uczestniczyli w niej Grzelak i Materska), która rozpatrywała podania studentów. W efekcie starań komisji psychologia poniosła minimalne straty. Nie przyjęto ponownie na studia tylko oczekującego w areszcie na proces studenta Aleksandra Perskiego (który potem wyjechał do Szwecji). Straty wśród pracowników, w porównaniu z innymi kierunkami, też były niewielkie. Zwolniony z pracy został Ekel, a do Szwajcarii wyjechała Flesznerowa.

W ramach pomarcowych represji w roku akademickim 1968/1969 doszło do reorganizacji uczelni. Na wszystkich uniwersytetach w Polsce, ze względu na ich „burżuazyjny” charakter, były likwidowane katedry,

a w ich miejsce powstawały instytuty. Zamiast Wydziału Pedagogiki powstał zatem na UW Wydział Psychologii i Pedagogiki, którego dziekanem został Maruszewski, a prodziekanem Mika (w następnym roku Włodarski). W ramach tego Wydziału powstały dwa odrębne Instytuty: Pedagogiki oraz Psychologii. Dyrektorem Instytutu Psychologii mianowany został Tomaszewski, jego zastępcą Strelau.

Program ówczesnych studiów miał już rozwinięty charakter. Nauczano przedmiotów uzupełniających wiedzę psychologiczną (logika, filozofia marksistowska, teoria rozwoju społecznego, ekonomia polityczna, matematyka, biologia, fizjologia, neuroanatomia, neurologia i psychiatria, pedagogika, historia myśli pedagogicznej, metody statystyczne, lektoraty – język rosyjski i język zachodni), a także stricte psychologicznych: psychologia ogólna (pod tą nazwą kryło się prawdopodobnie kilka szczegółowych dziedzin psychologii, takich jak psychologia poznawcza, psychologia osobowości czy emocji i motywacji), psychologia rozwojowa i wychowawcza, psychologia społeczna, historia psychologii, metody badań osobowości, metodologia badań psychologicznych oraz metodyka nauczania psychologii. Na IV roku studenci wybierali jedną z pięciu dostępnych specjalizacji, w ramach której kształcili się przez kolejne dwa lata. Do wyboru mieli: psychologię kliniczną dziecka, psychologię kliniczną dorosłych, psychologię szkolną, psychologię sądową oraz psychologię przemysłową. Uczestniczyli też w wybranym seminarium magisterskim oraz wykładach monograficznych (2 godziny na IV roku i 4 godziny na V roku). Po III i IV roku obowiązywały miesięczne praktyki. Program zajęć był sztywny, wykłady były w większości uzupełniane ćwiczeniami i seminariami, przedmioty tworzyły duże bloki tematyczne. Zajęć do wyboru – a zatem możliwości kształtowania własnej ścieżki rozwoju – było niewiele i dopiero na ostatnich dwóch latach. Był to też program ogromnie czasochłonny dla studenta, wymagający spędzania wielu godzin na uczelni (ponad 30 godzin tygodniowo). Znaczny był też udział w programie nauczania przedmiotów niepsychologicznych, w tym zgodnych z promowaną ideologią. Zarazem kładziono duży nacisk na aplikacyjny charakter wiedzy, przy czym rolę psychologa rozumiano bardzo tradycyjnie: w praktyce klinicznej, poradniach psychologicznych, szkole lub zakładzie pracy. Ponadto w dużym zakresie nauczano przedmiotów pedagogicznych (180 godzin różnych zajęć na różnych latach) – bardzo zideologizowanej w tych czasach dziedziny wiedzy.

Działalność dydaktyczna Instytutu nie kończyła się na studiach magisterskich. Na wiosnę 1969 r. Instytut zwrócił się z prośbą do Ministerstwa o wyrażenie zgody na otwarcie studiów doktoranckich. Proponowane specjalizacje i ich kierownicy to: psychologia ogólna (Tomaszewski,

Kozielecki, Strelau), psychologia osobowości (Reykowski), psychologia społeczna (Mika), neuropsychologia (Maruszewski), psychologia kliniczna (Spionek), psychologia pamięci i uczenia (Włodarski, Budohoska), psychologia wychowawcza (Wołoszynowa, Gurycka), psychologia sądowa (Żebrowska), psychologia pracy (Pietrasiński).

W odpowiedzi na to pismo 1 lipca 1969 r. Ministerstwo wyraziło zgodę na utworzenie na UW Instytutowego Studium Doktoranckiego Psychologii z limitem 20 miejsc na I roku. Specjalizacja miała dotyczyć całej dyscypliny „ze szczególnym uwzględnieniem psychologii wychowawczej” (pismo Rektora Zygmunta Rybickiego z 9 lipca 1969 r.).

Program studiów, które ruszyły od następnego roku akademickiego, był – jak wynika to z ówczesnych dokumentów – wymagający. Obejmował cztery grupy tematyczne zajęć: przygotowanie teoretyczne, dydaktyczne, praktyczne i badawcze doktoranta. W ramach przygotowania teoretycznego obowiązywały trzy cykle zajęć: 1) społeczno-filozoficzny, w tym filozofia (seminarium ok. 50 godz. na I roku, zakończone egzaminem) oraz nauki polityczne (seminarium 50 godz. na II roku, zakończone zaliczeniem); 2) metodologiczny, w tym metodologia badań naukowych (seminarium 50 godz. na I roku, zakończone zaliczeniem) oraz metodologia badań diagnostycznych (seminarium 50 godz. na II roku, zakończone egzaminem); 3) specjalistyczny, obejmujący wykłady z psychologii ogólnej z elementami psychologii wychowawczej, rozwojowej, klinicznej lub – dla osób specjalizujących się w psychologii dziecka – wykłady z psychologii rozwojowej, wychowawczej i klinicznej z elementami psychologii ogólnej (razem 50 godzin, zakończone egzaminem) oraz odpowiednie konwersatorium z przedmiotu kierunkowego (50 godzin rocznie). Czwartym cyklem był język obcy (140 godzin zajęć w ciągu dwóch pierwszych lat). Łącznie dawało to następującą liczbę zajęć dydaktycznych: na I roku ok. 270 godz. (tj. 8,5 godz. tygodniowo oraz 2 egzaminy), na II roku ok. 220 godz. (tj. 7 godz. tygodniowo oraz 1 egzamin i kolokwium z języka obcego), na III roku ok. 50 godzin (tj. około 2 godziny tygodniowo).

W ramach przygotowania dydaktycznego doktorant zobowiązany był do prowadzenia 60 godzin zajęć rocznie, które były oceniane przez kierownika zespołu dydaktycznego. W ramach przygotowania praktycznego powinien odbyć 4-miesięczną praktykę w różnych instytucjach (wymóg ten w latach 70. zlikwidowano). Poza tym doktorant oczywiście pisał pracę doktorską i uczestniczył w odpowiednim konwersatorium. Jego postępy były corocznie oceniane.

Warunkiem przyjęcia na studia doktoranckie było zdanie kolokwium (ustnego i pisemnego) z obowiązkowej oraz wybranej literatury psychologicznej (minimum 600 stron) oraz przedstawienie rozwiniętego projektu

pracy doktorskiej. Kandydatów na studia było zresztą chyba niemało, skoro lista z 1970 r. (a więc na drugi nabór) zawierała aż 98 nazwisk.

Studia doktoranckie otwarte przy Instytucie przyspieszyły dalszy rozwój kadry naukowej. Równolegle do toku studiów doktoranckich na początku lat 70. doktoraty robili też zatrudnieni na etatach młodzi asystenci. Byli to w ogromnej większości pierwsi uczniowie uczniów prof. Tomaszewskiego. I tak u Reykowskiego doktoryzowali się: Maria Krawczyk (później Jarymowicz) (1970), Maria Szostak (1972), Teresa Szustrowa (1970), Elżbieta Paszkiewicz (1972), Lidia Grzesiuk (1972), Jerzy Trzebiński (1973), Jerzy Karyłowski (1974); u Strelaua: Andrzej Elias (1972) i Tatiana Klonowicz (1973); u Frączka: Kazimierz Wrześniewski (1973); u Miki: Krystyna Skarżyńska (1973); u Maruszewskiego: Danuta Kądziaława (1974, po jego śmierci doktorat obroniła u prof. Tomaszewskiego) i Grace Shugar (1972). W Katedrze Psychologii Wychowawczej do grona młodych doktorów tej generacji weszły uczennice prof. Spionek: Barbara Sawa (1970), Hanna Nartowska (1969), Maria Chłopkiewicz (1971) i Małgorzata Kościelska (1973) oraz doktorantka prof. Wołoszynowej – Irena Borzym (1971). Większość z tej grupy została potem w Instytucie, a niektórzy rozpoczęli nowe gałęzie badawcze i zainicjowali nowe formy dydaktyczne (np. Grzesiuk została główną organizatorką specjalizacji w zakresie psychoterapii, a Wrześniewski – w zakresie psychologii zdrowia).

Oprócz młodych doktorów habilitowanych czynnymi promotorami byli ciągle ich nauczyciele: prof. Tomaszewski i prof. Żebrowska. Doktoraty pod kierunkiem prof. Tomaszewskiego zrobili m.in.: Pilkiewicz (1968), Grzelak (1970), Łukaszewski (1969), Materska (1971), Tysza (1971), Ratajczak (1972), a pod kierunkiem prof. Żebrowskiej m.in. Matczak (1972).

Stanisław Mika – początki psychologii społecznej w Polsce

Stanisław Mika (1931–2017) urodził się w Warszawie. Był jednym z pionierów psychologii społecznej w Polsce. Jak sam przyznaje, na jego wczesny rozwój intelektualny największy wpływ wywarli profesorowie Tomaszewski (ostateczny promotor jego pracy doktorskiej) oraz Kreutz. Pracę doktorską, dotyczącą wpływu postaw na zapamiętywanie treści zgodnych oraz niezgodnych z nimi, obronił w 1963 r. W pracy tej, zainspirowanej jedną z książek

znalezionych w księgozbiorze prof. Baleya, Mika udokumentował pionierską tezę, iż lepiej zapamiętywane są te treści, które pozwalają bronić swoich własnych przekonań. Mogą to być treści wspierające własne postawy (zgodne z postawami) ale również – co nie wynikało z dotychczasowych badań w tym zakresie – treści z nimi niezgodne, takie jednak, które łatwo poddają się kontrargumentacji, a zatem mogą służyć do obrony własnych przekonań.

Przełomowy – i dla Miki, i dla polskiej psychologii społecznej – był 1959 r., kiedy otrzymał on stypendium Forda do Stanów Zjednoczonych. Spędził wówczas rok w Group Dynamics Center w Ann Arbor, Michigan – jednym z najciekawszych ośrodków amerykańskiej psychologii społecznej. Kontakty z psychologami tej miary, co Leon Festinger, Milton Rokeach, Harold Kelley, Dorwin Cartwright, John French, David Krech, Richard Crutchfield czy Muzafer Sherif, zaowocowały przeniesieniem na polski grunt wielu teorii popularnych w światowej psychologii społecznej, a nade wszystko zaszczepieniem podejścia teoretycznego, znanego jako podejście „poznawcze”, co – podobnie jak na całym świecie – także w Polsce zaowocowało z czasem lawiną badań. Pod względem tematycznym ze Stanów Zjednoczonych przywiózł Mika przede wszystkim zainteresowanie problematyką postaw i skutecznością perswazji oraz problematyką funkcjonowania małych grup i ich wpływu na jednostkę. Ta tematyka została podjęta w pracy *Wstęp do Psychologii Społecznej* (1972), drugim polskim podręczniku dotyczącym tej nowej wówczas u nas dyscypliny (po wydanym w 1959 r. podręczniku Baleya). Jego kontynuacją była opublikowana w latach 80. obszerniejsza monografia: *Psychologia społeczna*, która doczekała się wielu kolejnych wydań.

W połowie lat 60. wśród europejskich psychologów społecznych zaczęła się kształtować świadomość ich odrębności i niezależności od psychologii amerykańskiej. Powstało Europejskie Towarzystwo Eksperymentalnej Psychologii Społecznej. Mika był jednym z członków założycieli tego Towarzystwa, jak również członkiem władz jego zarządu przez kolejne dwie kadencje. Przez wiele lat był kierownikiem Katedry Psychologii Społecznej na UW, w latach 1990–1993 dziekanem Wydziału Psychologii, a także promotorem ponad 200 magistrów oraz kilkunastu doktorów.

Adam Frączek i początki warszawskiej psychologii klinicznej

Adam Frączek urodził się w 1935 r. w Podegrodziu. Tytuł magistra (1958), stopień doktora (1965) i doktora habilitowanego (1977) uzyskał, pracując na UW. Był założycielem nurtu psychologii klinicznej człowieka dorosłego na Wydziale Psychologii, jego dzieło kontynuowała potem Grzesiuk. Po odejściu z ówczesnego Instytutu Psychologii UW pracował w Instytucie Psychologii PAN oraz w Akademii Pedagogiki Specjalnej, gdzie był kierownikiem Zespołu Badań nad Socjalizacją i Agresją w Instytucie Psychologii Stosowanej, a także przez trzy kadencje rektorem tej uczelni. Organizator nauki w Polsce, odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi oraz licznymi medalami (Komisji Edukacji Narodowej, Zasłużony dla Warszawy, Zasłużony Działacz Kultury Fizycznej) – był wielokrotnie wyróżniany za osiągnięcia naukowe i działalność organizacyjną na rzecz nauki i szkolnictwa wyższego. Wieloletni członek kapituły stypendium „Polityki” – „Zostańcie z nami”. Zaangażowany w działalność społeczną i charytatywną, m.in. jako przewodniczący rady programowej Fundacji Rozwoju Dzieci im. Jana Amosa Komeńskiego oraz członek zarządu Krajowego Funduszu na rzecz Dzieci.

Frączek specjalizuje się w problematyce agresji interpersonalnej i rozwoju społecznego dzieci i młodzieży (w latach 1991–1993 był przewodniczącym International Society for Research on Aggression). Sformułował koncepcję form gotowości do agresji interpersonalnej i opracował (ze współpracownikami) narzędzie diagnozujące gotowość do agresji (Inwentarz Gotowości do Agresji Interpersonalnej IGAI), aktualnie wykorzystywane w badaniach międzykulturowych.

Na Stawkach (lata 1973–1980)

W roku akademickim 1973/1974 psychologia otrzymała własny budynek przy ul. Stawki 5/7, wraz z przylegającym do niego okazałym ogrodem. Budynek ten, odziedziczony po zlikwidowanym w tych latach Studium Nauczycielskim, obciążony jest tragiczną przeszłością. Zaprojektowany

w stylu modernistycznym przez warszawskich architektów Tadeusza Ćwierdzińskiego i Romana Sołtyńskiego, powstał w drugiej połowie lat 30. jako budynek publicznej szkoły powszechnej [Biłek 1938]. W czasie wojny znalazł się w obrębie murów warszawskiego getta i służył jako siedziba oddziału komendy SS. W jego bezpośrednim sąsiedztwie był Umschlagplatz, skąd odchodziły pociągi do Treblinki. W czasie remontu części piwnicznej znaleziono napisy na murze w różnych językach – ślady po przebywających tam więźniach. Tablica upamiętniająca te wydarzenia znajduje się na budynku Wydziału. Po drugiej stronie ulicy w czasie wojny był szpital – to dwa jedyne ocalałe z czasów wojny budynki na terenie getta. Ta historia zobowiązuje i pewnie nie jest przypadkiem, że to właśnie na Wydziale Psychologii powstało w ostatnich latach prężnie działające Centrum Badań nad Uprzedzeniami.

Po wojnie budynek został rozbudowany o dodatkowe pomieszczenia, m.in. przedłużono jego skrzydło wzdłuż ul. Stawki oraz dobudowano w oddzielnym skrzydle salę gimnastyczną. W 1973 r., kiedy otrzymał go Instytut Psychologii, był typowym budynkiem szkolnym z wielkimi salami lekcyjnymi i szerokimi korytarzami. Trzeba go było zatem szybko zaadaptować do potrzeb uniwersyteckich. Kosztem korytarzy na trzech piętrach bocznego skrzydła zrobiono szereg małych pokoików, oddzielonych od siebie tekturowymi ścianami (ściany te wprawdzie świetnie się nadają do wpinania w nie pinezki z różnych papierów, ale ich łatwopalność spędza sen z oczu wszystkim kolejnym władzom dziekańskim). W zaaranżowanych w ten sposób pomieszczeniach, jak też w pomieszczeniach po drugiej stronie korytarza, zrobiono pokoje dla pracowników. Z czasem uporządkowano część piwniczną, umieszczając tam laboratorium zwierząt. Część piwniczną, poza pokojami należącymi do Katedry Psychologii Biologicznej, przez długi czas okupowały niepodzielnie białe szczury, a także gerbille, myszokoczeki i inne sympatyczne stworzenia.

Warto tu wspomnieć, że podobnie jak gęsi uratowały Kapitol, tak szczury w pewnym momencie uratowały nasz budynek, a konkretnie: umiejscowienie Wydziału Psychologii na Stawkach. Otóż w latach 80. władze Uniwersytetu postanowiły poprawić nieco sytuację lokalową wydziałów, które miały najgorsze warunki, a do nich należał wtedy Wydział Biologii. Postanowiono wówczas, że psychologia – jako nauka humanistyczna – zostanie przeniesiona do kompleksu budynków przy ul. Smyczkowej, które tym się charakteryzują, że ze względu na fatalną konstrukcję architektoniczną nie można w nich używać palników gazowych ani żadnych innych urządzeń laboratoryjnych, bez których oczywiście Wydział Biologii nie był w stanie funkcjonować. Budynek na Stawkach, ze swoją solidną przedwojenną konstrukcją, nadawał się natomiast do tych celów doskonale. Dopiero

przekonująca argumentacja ówczesnego dziekana, który przedstawił dowody, iż Wydział Psychologii jest jednostką eksperymentalną (koronny dowód: szczury) pozwoliła na utrzymanie dotychczasowej lokalizacji.

Zakład Psychologii Zwierząt

Zakład Psychologii Zwierząt powstał w 1973 r. jako jednostka wchodząca w skład Katedry Różnic Indywidualnych. Przez długie dekady był jedyną placówką w Polsce zajmującą się behawiorem zwierząt i badaniami charakterystycznymi dla nurtu psychologii porównawczej. Jego wieloletnim kierownikiem był prof. Matysiak.

Jan Matysiak: założyciel Zakładu Psychologii Zwierząt, jego pierwszy kierownik i wieloletni dziekan Wydziału Psychologii UW.

Do końca XX w. zainteresowania badaczy pracujących w tym Zakładzie dotyczyły różnych aspektów zachowania zwierząt laboratoryjnych – szczególnie szczurów różnych szczepów i stad niekrewniaczych. Szczególną uwagę poświęcano badaniom nad eksploracją, zapotrzebowaniem na stymulację oraz roli, jaką odgrywają emocje w zachowaniu [Matysiak 1993]. W 2000 r., dzięki inicjatywie Macieja Trojana i Jerzego Osińskiego, rozpoczęły się także prace o charakterze terenowych badań etologicznych, a nieco później badania z udziałem psów oraz badania zwierząt we współpracy z Warszawskim Ogrodem Zoologicznym [Trojan 2013]. Od początku XXI w. Zakład jest samodzielną jednostką. Przez wiele lat pracował tu również Paweł Ostaszewski, który rozwijał badania (również we współpracy międzynarodowej) nad procesami dyskontowania [Ostaszewski 2007; Ostaszewski, Green, Myerson 1998]. Obecny kierownikiem Zakładu jest Osiński. Współcześnie zainteresowania badawcze pracowników Zakładu skupiają się na zagadnieniach dyskontowania społecznego i ewolucji altruizmu [Osiński 2013; Osiński, Karbowski 2017].

Jak wyglądała psychologia warszawska połowy lat 70.? Pisząca te słowa może o tym okresie pisać już z autopsji, ponieważ sama przyjechała do Warszawy w 1975 r., gdzie podjęła studia doktoranckie. Był to okres z naukowego punktu widzenia pod wieloma względami wyjątkowy. Pierwsi uczniowie prof. Tomaszewskiego byli wówczas w najlepszym okresie swoich karier naukowych. 40-letni badacze, wszyscy w stopniu samodzielnych pracowników naukowych, kierujący poszczególnymi zakładami, szybko skupili wokół siebie przedstawicieli młodej generacji. Sprzyjał temu dobrze rozwinięty program studiów magisterskich i studia doktoranckie umożliwiające szybkie uzyskiwanie stopni, jak też zapewniające dopływ studentów spoza środowiska warszawskiego. Na studiach doktoranckich przy Instytucie Psychologii studiowali wówczas również absolwenci innych uczelni i innych kierunków. Doktoranci prof. Reykowskiego: Jerzy Trzebiński i Paweł Boski byli absolwentami socjologii (ten ostatni ukończył UŁ), Tytus Sosnowski był absolwentem psychologii na KUL i doktorantem prof. Strelaua, pisząca te słowa Maria Lewicka – doktorantką prof. Reykowskiego i absolwentką psychologii poznańskiej. Z Poznania przyjechał też w 1973 r. doktorant Andrzeja Lewickiego – Mirosław Kofta (który objął etat adiunkta w zakładzie kierowanym przez Adama Frączka). Oprócz tego Instytut wykształcił oczywiście ogromną rzeszę własnych uczniów, którzy w znacznej liczbie związali później swoje losy z uczelnią: Jerzy Karyłowski, Janusz Czapiński, Andrzej Nowak, Paweł Lewicki, Piotr Pacewicz, Marta Kamińska (Feldman), Grażyna Kochańska, Zuzanna Smoleńska – wszyscy wywodzący się z Zakładu Osobowości prof. Reykowskiego. Ponadto: Barbara Malak i Krystyna Skarżyńska z Zakładu Psychologii Społecznej prof. Miki; Wanda Ciarłowska z Zakładu prof. Frączka; Helena Grzegółowska-Klarkowska z Zakładu Psychofizjologii i Psychologii Różnic Indywidualnych prof. Strelaua; Jerzy Bobryk, Jacek Suchecki i Anna Oświecimska (Bolewska) z Zespołu Psycholingwistyki prof. Kurcz. Większość osób z tego pokolenia broniła doktoratów w drugiej połowie lat 70.

Atmosfera intelektualna tego okresu była bardzo intensywna. Na przykład w zespole prof. Reykowskiego, poza regularnie odbywającymi się formalnymi seminariami Zakładu Osobowości, niektórzy jego członkowie oraz zaprzyjaźnione osoby organizowały nieformalne spotkania towarzysko-naukowe w domach prywatnych. W spotkaniach tych uczestniczyli zarówno młodzi asystenci, doktoranci, jak i studenci wyższych lat: Czapiński, Nowak, P. Lewicki, Kochańska (dwoje ostatnich w latach 80. na stałe osiadło w USA). Do tego Zespołu należeli też pedagog Krzysztof Konarzewski oraz specjalizująca się w neuropsychologii Barbara Dobrowolska (obecnie mieszkająca w Niemczech) i wielu innych. Było

czerwone wino, naukowe dyskusje w nieformalnej i demokratycznej atmosferze i silne poczucie integracji, a na dodatek wszyscy mówili sobie po imieniu – sytuacja nie do wyobrażenia na wielu innych, mocno zhierarchizowanych wydziałach w Polsce. Tę specyfikę warszawska psychologia prawdopodobnie zawdzięczała w znacznym stopniu wpływowi Kazimierza Jankowskiego – lekarza, psychiatry i psychoterapeuty, zatrudnionego przez pewien czas w Instytucie Psychologii (w 1979 r. wyjechał do Stanów Zjednoczonych), który był zwolennikiem psychiatrii humanistycznej [Jankowski 1975], a tym samym traktowania pacjenta raczej jako partnera niż jako badanego. To demokratyczne nastawienie udzielało się pozostałym członkom Instytutu.

Był zatem w działaniach naukowych tego okresu jakiś duch przygody, do którego zresztą mocno przyczyniał się względnie wyrównany status materialny młodych pracowników (większość mieszkała w wynajętych mieszkaniach czy hotelu doktoranta). Zarazem panował w tym środowisku swoisty „snobizm na intelektualizm”, na który miały wpływ m.in. niskie ceny książek w czasach gierkowskich i znaczne rozluźnienie ideologiczne.

W tym miejscu warto może podkreślić, że prace polskich psychologów nigdy nie były do tego stopnia zideologizowane, co u naszych sąsiadów (w Czechosłowacji, NRD, Bułgarii czy Związku Radzieckim), czy też – nie szukając daleko – przedstawicieli innych dyscyplin nauk społecznych (np. pedagogiki). Wystarczy przyrzeć się tytułom prac doktorskich z psychologii pisanych w latach 60. czy 70.: niemal wszystkie dotyczą konkretnych problemów badawczych, nierzadko mocno osadzonych w zachodniej myśli teoretycznej. W Warszawie nie powstała specjalna „psychologia marksistowska”, a to, co zostało tutaj (czy w ogóle: w polskiej psychologii) przejęte w latach 50. czy 60. z nauki radzieckiej, to nie puste hasła i slogany, lecz rzetelna wiedza fizjologiczna i neuropsychologiczna, reprezentująca tam bardzo wysoki poziom (wystarczy wymienić chociażby takie nazwiska jak Iwan Pawłow, Aleksander Łuria czy Lew Wygotski).

Psychologia zachodnia była zresztą po 1956 r. nieprzerwanie obecna w pracach warszawskich psychologów i na studiach psychologicznych. Już na początku lat 60. Malewski (socjolog) rozpowszechniał wśród studentów idee psychologów uznanych za „burżuazyjnych”, jak np. teorię dogmatyzmu Rokeacha czy teorię osobowości autorytarnej Adorna, ponadto prowadził badania w ramach teorii dysonansu poznawczego Festingera (razem z Grzelakiem). Mika popularyzował w latach 60. treści „burżuazyjnej” psychologii społecznej i jej dorobek w zakresie teorii perswazji i zmian postaw. Reykowski stworzył Zespół do Badań nad Zachowaniami Altruistycznymi, który ściśle współpracował z całą rzeszą psychologów społecznych na Zachodzie (a także w Izraelu, z którym

Polska nie utrzymywała wówczas kontaktów dyplomatycznych). Kurcz nawiązywała do światowego dorobku psycholingwistyki, a Kozielecki do dorobku psychologii podejmowania decyzji. Nie było też nigdy odgórných nacisków wymagających nauczania określonych treści. Inną kwestią był brak literatury i dostępu do źródeł, wynikający z sytuacji ekonomicznej (dewizy) i politycznej (wizy).

W latach 70. doszło do integracji warszawskiego środowiska naukowego z innymi środowiskami psychologicznymi w Polsce, a równocześnie – z akademickim środowiskiem na Zachodzie. Organizowane były pierwsze konferencje międzynarodowe oraz wyjazdowe konferencje krajowe poszczególnych zespołów naukowych: w Białobrzegach, Kazimierzu nad Wisłą, Grzegorzewicach, Radziejowicach, Nieborowie i wielu innych miejscach w okolicach Warszawy. Wysoce nieformalna atmosfera tych spotkań przyczyniła się do integracji środowiska. Na Uniwersytecie Wrocławskim szkoły letnie i zimowe dla szeroko rozumianego środowiska polskich psychologów społecznych i psychologów osobowości organizował Łukaszewski. Szkoły te służyły lepszemu poznaniu się młodych adeptów psychologii z całej Polski i odegrały wówczas rolę nie do przecenienia, likwidując podziały między środowiskami reprezentującymi uczelnie w Warszawie, Poznaniu czy Wrocławiu.

Odbýwały się też międzynarodowe szkoły letnie. Zakład prof. Reykowskiego zorganizował w 1978 r. w Toruniu wielką międzynarodową szkołę letnią w ramach International Society for Social and Behavioral Development, w której uczestniczyły osoby z wielu ośrodków. Po raz pierwszy w historii warszawskiej psychologii (czy też w ogóle: psychologii polskiej) spotkali się ze sobą młodzi doktoranci ze wszystkich niemal krajów Europy – i tej wschodniej, i tej zachodniej. Jedyną różnicą, która dawała się wtedy wyraźnie zauważyć, była odporność na zatrucie „socjalistycznym” jedzeniem: nieświeżym tatarskim potrawi się wówczas wszyscy reprezentanci krajów zachodnich, nie padł ofiarą natomiast nikt ze Wschodu.

Młodzi asystenci i doktoranci uczestniczyli też w różnych Szkołach Letnich na Zachodzie, m.in. trzyosobowa ekipa Zespołu Psycholingwistyki prof. Kurcz spędziła sześć tygodni na takich warsztatach w Austrii. Był to zresztą bardzo dobry okres w działalności tego Zespołu, w której uczestniczyło liczne grono młodych badaczy, a także były utrzymywane intensywne kontakty międzynarodowe. W drugiej połowie lat 70. przez pół roku w Instytucie był zatrudniony jako wykładowca stały współpracownik Zespołu – prof. Joseph Danks z Uniwersytetu w Kent, USA.

Inicjatywy międzynarodowe miały miejsce również w innych zakładach Instytutu. Zespół prof. Kozieleckiego brał aktywny udział w badaniach nad psychologią podejmowania decyzji, a w 1977 r. zorganizował wielką,

prestżową konferencję „Subjective Probability, Utility and Decision Making”, poświęconą tej problematyce. Zakład Psychologii Społecznej (Mika, Skarżyńska) zorganizował w 1977 r. w Grzegorzewicach pod Warszawą konferencję „East-West Meeting” Europejskiego Towarzystwa Eksperymentalnej Psychologii Społecznej. Aktywne kontakty zagraniczne utrzymywał też Zakład kierowany przez prof. Strelaua – m.in. w latach 70. dwukrotnie zorganizował międzynarodowe warsztaty badawcze. Ogółem, jak czytamy w sprawozdaniu dyrekcji za lata 1979–1981, w tym okresie odbyło się 86 wyjazdów naszych pracowników za granicę i 40 wyjazdów studentów, a do Polski przyjechało z wizytą kilkanaście osób.

Józef Kozielecki jako badacz transgresyjny

Józef Kozielecki (1936–2017) urodził się w Wilnie. Całą swoją karierę akademicką związał z UW. Doktoryzował się u Tomaszewskiego w 1964 r., w 1967 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego, a profesurę w 1977 r. Zainicjował w Polsce badania z zakresu psychologii podejmowania decyzji (*Psychologia procesów przeddecyzyjnych*, Warszawa 1969, wyd. ang.: *Psychological Decision Theory*, Dordrecht 1981). Był autorem koncepcji transgresji (przekraczania) jako formy motywacji człowieka oraz roli *hubris* (pychy) w zachowaniach transgresyjnych (*Koncepcja transgresyjna człowieka. Analiza psychologiczna*, Warszawa 1987; *Transgresja i kultura*, Warszawa 1997). Miał niezwykle lekkie pióro i bardzo szerokie zainteresowania. Był autorem kilkudziesięciu książek o bardzo różnorodnej tematyce, od popularnych *Koncepcji psychologicznych człowieka* (Warszawa 1976) oraz *Szczęścia po szwedzku* (Warszawa 1974), przez prace z zakresu psychologii myślenia i podejmowania decyzji (m.in. *Zagadnienia psychologii myślenia*, Warszawa 1966), psychologii ogólnej (*Człowiek wielowymiarowy*, Warszawa 1996; *Psychologia nadziei*, Warszawa 2006), aż po książki biograficzne (*Banach – geniusz ze Lwowa*, Warszawa 1999) i autobiograficzne (*Wilno, Wilno: pojąć niepojęte*, Warszawa 2014). Próbował też swoich sił w powieści *science fiction* (*Smutek spełnionych baśni*, Kraków 1979). Był członkiem rzeczywistym Wydziału I PAN i członkiem Komitetu Psychologii PAN, laureatem nagród międzynarodowych (Nagroda Japońskiej Fundacji Naukowej, Nowojorska Nagroda Kulturalna im. Jurzykowskiego) oraz krajowych.

To wszystko nie oznacza, że psychologii – podobnie jak i pozostałym kierunkom uniwersyteckim – obca była w latach 70. duszna atmosfera realnego socjalizmu. Na przykład w *Informatorze dla studentów I roku*, wydanym w 1979 r. przez Radę Instytutową Socjalistycznego Związku Studentów Polskich Instytutu Psychologii UW, czytamy, że „[...] do podstawowych obowiązków studenta należy: [...] systematyczne i pilne zdobywanie wiedzy w celu należytego przygotowania do pracy zawodowej oraz aktywnego uczestniczenia w budowie socjalizmu”, jak też „przestrzeganie zasad socjalistycznego współżycia”. Z informatora tego, napisanego typowym sztywnym stylem ówczesnych młodzieżowych działaczy, dowiadujemy się ponadto, co należy zrobić, żeby zostać członkiem organizacji partyjnej, członkiem Związku itd.

Ów styl zresztą mało pasował do atmosfery faktycznej aktywności politycznej, która w tym czasie już panowała w Instytucie. Był to okres strajków w Radomiu i Ursusie, powstania Komitetu Obrony Robotników, a potem słynnych protestów przeciw zmianie konstytucji. Środowisko psychologiczne nie stało z boku: w Instytucie zbierane były podpisy pod protestem w sprawie zmian w konstytucji (m.in. przez studentkę Agnieszkę Lipską). I tym razem, poza stałym nadzorem służby bezpieczeństwa, na szczęście nie spadły na pracowników Instytutu żadne groźne konsekwencje. Duża w tym zasługa ówczesnej dyrekcji (jak wspomina prof. Kurcz, będąca w tym czasie wicedyrektorem ds. studenckich), która nie uległa odgórnym naciskom władz, domagających się represji wobec studentów. Te wydarzenia przenoszą nas jednak już w kolejny okres: powstania instytutowej Solidarności.

Poświęćmy jeszcze na koniec nieco miejsca na przedstawienie ewolucji struktury Instytutu, która nastąpiła w latach 70. W połowie tej dekady Instytut liczył pięć zakładów: Psychologii Ogólnej (kierownik: doc. Kozielecki), Psychologii Społecznej i Psychologii Osobowości (prof. Reykowski), Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej (dr Babska), Psychologii Stosowanej (doc. Gurycka) oraz Podstaw Psychologii (doc. Kurcz). Kierownikiem Studium Doktoranckiego był prof. Reykowski.

W 1979 r. nastąpiła reorganizacja byłego Wydziału Psychologii i Pedagogiki, który rozpadł się na dwie samodzielne jednostki: Wydział Pedagogiki oraz niezależny Instytut Psychologii na prawach wydziału (pełne prawa wydziału otrzymał w październiku 1981 r.). Dyrektorem Instytutu Psychologii w latach 1978–1981 był prof. Strelau, któremu przypadła zasługa doprowadzenia do pełnego instytucjonalnego usamodzielnienia się psychologii. Jego zastępcami byli doc. Borzym, doc. Kurcz i doc. Materska. Jeszcze na początku tej kadencji Instytut przeszedł ponowną

reorganizację, stworzono nowe zakłady oraz podległe im pracownie. Zakładom zostały przypisane funkcje nie tylko koordynacji prac naukowych (jak było dotychczas), ale również funkcje dydaktyczne, co oznaczało, że od tego momentu konkretne zajęcia dydaktyczne zostały na stałe przypisane do określonych jednostek. Niestety doprowadziło to do uszczelnienia granic między zakładami i osłabienia współpracy między ich członkami.

Powstało osiem nowych zakładów: 1) Zakład Psychofizjologii i Psychologii Różnic Indywidualnych (kierownik: prof. Strelau) oraz podległa mu Pracownia Psychologii Zwierząt (dr Matysiak); 2) Zakład Psychologii Osobowości (dr hab. Jarymowicz) oraz podległe mu: Pracownia Teorii i Diagnozy Osobowości (dr Gołąb) i Pracownia Poznawczych Mechanizmów Regulacji Zachowań Społecznych (dr Trzebiński); 3) Zakład Psychologii Pracy (dr hab. Grzelak); 4) Zakład Psychologii Procesów Poznawczych i Mowy (dr hab. Kozielecki), z wyróżnioną Pracownią Psycholingwistyki (dr hab. Kurcz); 5) Zakład Psychologii Społecznej (prof. Mika); 6) Zakład Psychologii Klinicznej (dr hab. Grzesiuk) oraz podległe jej pracownie Psychologii Klinicznej Dziecka (dr Kościelska) i Psychologii Klinicznej Człowieka Dorosłego (dr hab. Grzesiuk); 7) Zakład Psychologii Uczenia się (prof. Włodarski), a w nim: Pracownia Psychologii Nauczania (dr Jagodzińska), Pracownia Psychologii Rozwojowej (dr hab. Lis) i Pracownia Psychologii Wychowania (dr hab. Borzym); oraz 8) Zakład Stosowanej Psychologii Wychowawczej (doc. Guryc-ka) z trzema pracowniami: Profilaktyki Psychologicznej i Wychowania (dr Wanda Sztander), Psychodydaktyki (doc. Jurkowski) oraz Oddziaływań Wychowawczych (doc. Pilkiewicz). Kierownikiem Studium Doktoranckiego był w tym czasie prof. Mika. Ten podział w dużym stopniu przetrwał aż do lat 90., choć z czasem zmieniły się nazwy (np. zakłady stały się ponownie katedrami).

Pod koniec lat 70. powstały w Instytucie dwa ośrodki praktyczne: Ośrodek Terapii Nerwic dla Młodzieży (kierowany przez doc. Grzesiuk) oraz Ośrodek Terapii Mowy Dzieci (kierowany przez dr Kościelską). Pozwoliło to na połączenie podstaw teoretycznych z ćwiczeniem umiejętności praktycznych studentów specjalizujących się w danych dziedzinach.

Lidia Grzesiuk i warszawska psychoterapia

Urodziła się w 1942 r. w Warszawie. Studia i całą swoją karierę akademicką, aż do przejścia na emeryturę, związała z UW, gdzie organizowała Katedrę Psychoterapii na Wydziale Psychologii i Akademicki Ośrodek Psychoterapii przy tym Wydziale. Przez wiele lat była kierownikiem specjalizacji z zakresu psychoterapii. Jej prace dotyczą procesów komunikacji interpersonalnej (*Style komunikacji interpersonalnej*, Warszawa 1979; *Studia nad komunikacją interpersonalną*, Warszawa 1994). Jest redaktorką monumentalnego 7-tomowego podręcznika *Psychoterapia* (Warszawa 2005–2012). Wychowała grono polskich psychoterapeutów. Po przejściu na emeryturę związała się z Instytutem Psychologii w Akademii Teologii Katolickiej im. Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie. Z kierowanej przez nią Katedry Psychoterapii z czasem wyodrębniły się też inne zespoły, jak choćby zespół zajmujący się terapią rodzin (kierowany przez Barbarę Tryjarską, a obecnie przez Szymona Chrzastowskiego).

Badania prowadzone w Katedrze Psychoterapii dotyczą mechanizmów zaburzeń psychicznych. Mirosława Huflejt-Łukasik badała cechy Ja u osób zdrowych i osób z zaburzeniami psychicznymi i wykazała, że osoby z zaburzeniami psychicznymi charakteryzują się niepewnym, niespójnym i niestabilnym Ja, a także, że ich Ja idealne ma bardziej sztywną strukturę, co służy jego stabilizacji, chroniąc w ten sposób ważne dla poczucia tożsamości jego elementy. Pogłębia to jednak psychopatologiczne symptomy, zmniejsza zdolność do samoregulacji, a nadmierna autokoncentracja i niska samoocena są przejawami zakłóconej samoregulacji. Wszystkie cechy tej struktury okazały się związane z lękiem [Huflejt-Łukasik 2010].

Z kolei Zespół Badań nad Integracją w Psychoterapii kierowany przez Grzesiuk (Hubert Suszek, Rafał Styła, Małgorzata Rutkowska, Krzysztof Krawczyk) przeprowadził pierwsze ogólnopolskie badanie dotyczące osób prowadzących psychoterapię w Polsce. Ankietę wypełniło 1838 osób, co szacunkowo stanowi 20% wszystkich pracujących w tym zawodzie. Stwierdzono, że: 1) 61% badanych prowadzi psychoterapię eklektyczną/integracyjną, 2) 44% osób uznaje nurt psychoanalityczny/psychodynamiczny za najważniejszy w ich pracy z pacjentami, 3) ⅓ prowadzących psychoterapię ukończyło studia psychologiczne, 4) zdecydowana większość badanych ma wysokie kompetencje

zawodowe (ukończyła wymagane szkolenia, 89,8% osób ukończyło bądź jest w trakcie psychoterapii szkoleniowej, a tylko 5,5% nie korzysta z superwizji), 5) jednakże aż 70% osób nie posiada żadnego certyfikatu psychoterapeuty. Zebrane dane świadczą o tym, że standardy praktyki psychoterapeutycznej w Polsce są zbliżone do stwierdzanych w innych krajach.

Maria Jarymowicz i tożsamość człowieka

Maria Jarymowicz urodziła się w 1942 r. Studia ukończyła na UW, doktorat napisała pod kierunkiem prof. Reykowskiego. Aż do przejścia na emeryturę pracowała na Wydziale Psychologii UW. Jej zainteresowania obejmują problematykę ludzkiej tożsamości – jest autorką oryginalnej koncepcji trzech typów tożsamości (grupowej, kategorialnej, atrybutywnej) oraz metody ich pomiaru. Inne obszary jej badań dotyczą automatycznych i kontrolowanych procesów emocjonalnych, wpływu procesów nieświadomych na funkcjonowanie człowieka, relacji między Ja przedmiotowym i Ja podmiotowym, psychologicznych mechanizmów myślenia stereotypowego. W latach 80. Jarymowicz aktywnie uczestniczyła w badaniach zachowań prospołecznych (wraz z zespołem Reykowskiego). W latach 90. zorganizowała ogólnopolski Klub Psychologii Autonomicznej, w którym spotykali się ze sobą przedstawiciele różnych ośrodków w Polsce zajmujący się problematyką Ja. Wychowała pokolenie studentów i doktorantów, z których część jest lub była pracownikami Wydziału Psychologii – wielu z nich kontynuowało jej pomysły badawcze (Marta Kamińska-Feldman, Monika Grzesiak-Feldman, Anna Szuster, Dorota Rutkowska, Kamil Imbir, Dominika Maison, Norbert Maliszewski, Dorota Kobylińska). Była aktywnym członkiem European Association of Social Psychology oraz członkiem Zarządu tego Towarzystwa. W 1998 r. otrzymała nagrodę „Subsydia dla uczonych”, przyznawane przez Fundację na rzecz Nauki Polskiej. W 2011 r. została odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi za osiągnięcia w pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej. W 2016 r. Polskie Stowarzyszenie Psychologii Społecznej, w uznaniu jej zasług, przyznało jej nagrodę za znaczące osiągnięcia z psychologii społecznej. Wybrane prace: *Pomiędzy afektem a intelektem: poszukiwania empiryczne* (Warszawa 2001),

Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata (Warszawa 2002), *Psychologiczne podstawy podmiotowości: szkice teoretyczne, studia empiryczne* (Warszawa 2008), *The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives* (współautorstwo: Daniel Bar-Tal, „European Journal of Social Psychology” 2006).

Psychologia rehabilitacyjna: polska szkoła autyzmu

Psychologia kliniczna na Wydziale Psychologii obejmowała również psychologię rehabilitacyjną. Dziedzina ta, funkcjonująca najpierw pod nazwą psychologii defektologicznej, została zainicjowana na warszawskim Wydziale w latach 80. przez prof. Gałkowskiego (ur. 1936). Gałkowski doktoryzował się w 1969 r. na UJ, na podstawie pracy z zakresu psychologii defektologicznej – badania w tej dziedzinie zainicjowała na UJ jego promotorka Lidia Geppert. Od 1978 r. aż do emerytury związany był z UW. Jest autorem pierwszej monografii na temat autyzmu dziecięcego [Gałkowski 1980], był twórcą i redaktorem naczelnym czasopisma „Dziecko autystyczne”. Drugą dziedziną zainteresowań Gałkowskiego były dzieci głuche i niedosłyszące (powołał do życia Polski Komitet Audiofonologii, stworzył i redagował czasopismo „Biuletyn Audiofonologii”, obecnie „Audiofonologia”), opublikował kilka książek na ten temat [Gałkowski 1973; Gałkowski, Kaiser-Grodecka, Smoleńska 1988]. Zainteresowania naukowe łączył z dydaktyką i działalnością praktyczną. Prowadził wykłady, seminaria i ćwiczenia z problematyki pomocy psychologicznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej, w 1984 r. powołał do życia Podyplomowe Studium Szkolnej Psychologii Defektologicznej. Gałkowski wypromował wielu magistrów i doktorów, którzy kontynuują jego dzieło na Wydziale Psychologii.

Badania nad autyzmem podejmuje obecnie zespół prof. Ewy Pisuli [2003; 2010; 2012], który skupia młodych doktorów i doktorantów zaangażowanych również w działania praktyczne. Jednym z jego głównych wątków badawczych jest problematyka stresu rodzicielskiego i radzenia sobie ze stresem przez rodziców dzieci z autyzmem. Prowadzone badania wykazały, że poziom stresu jest u matek dzieci z autyzmem znacznie wyższy niż u rodziców dzieci z innymi zaburzeniami połączonymi

z niepełnosprawnością intelektualną, w tym zwłaszcza zespołem Downa [Pisula 2007]. W zespole prowadzone są też badania przesiewowe z udziałem osób dorosłych, diagnozujące poziom cech autystycznych w dorosłej populacji polskich studentów [Pisula i in. 2013]. Z kolei problemami osób głuchych i niedosłyszących zajmuje się w zespole dr hab. Piotr Tomaszewski. Jego udziałem jest pierwsza w Polsce monografia poświęcona fonologii polskiego języka migowego [Tomaszewski 2010].

Czasy Solidarności i stanu wojennego

Burzliwa pierwsza połowa lat 80. nie ominęła Wydziału Psychologii. Środowisko psychologiczne aktywnie włączyło się w budowanie pierwszych demokratycznych struktur na uczelni, w tym NSZZ „Solidarność”, aktywnie uczestniczyło też w licznych akcjach protestacyjnych (strajki w listopadzie 1981 i listopadzie 1982). Przez cały okres stanu wojennego (także w pierwszym roku po jego wprowadzeniu) zarówno pracownicy, jak i studenci Wydziału brali czynny udział w działalności konspiracyjnej, m.in. współpracując z wydawnictwami podziemnymi („Tygodnik Mazowsze”, „Myśl”, Wydawnictwa CDN i NOWA, „Przegląd Tygodnia”). Efektem tych działań było internowanie części aktywnych pracowników i studentów. Niewątpliwie najbardziej dramatyczne wydarzenia miały miejsce w listopadzie 1982, kiedy to rektor Dobrowolski na polecenie ministra zawiesił zajęcia na Wydziale Psychologii oraz dziekana Grzelaka i prodziekan Malak (pierwszych demokratycznie wybranych dziekanów Wydziału) w pełnieniu funkcji, po czym skierował sprawę przeciwko nim do rzecznika dyscyplinarnego. 23 listopada dziekan Grzelak wraz z zespołem podali się do dymisji, wskazując jako powód swojej rezygnacji zagrożenie dla dalszego istnienia Wydziału. Po rezygnacji ekipy dziekańskiej Rada Wydziału wybrała na dziekana Matysiaka, który pełnił tę funkcję do 1989 r., a następnie przez kolejnych kilka kadencji (już po przełomie politycznym). W 1989 r. kilka osób z Wydziału uczestniczyło w przygotowaniu i organizacji Okrągłego Stołu (Grzelak był wiceprzewodniczącym jednego z „podstolików”), bardzo wielu studentów i pracowników brało udział w kampanii wyborczej 1989 r. Bardziej szczegółowy zapis wydarzeń z lat 80. na UW znaleźć można w innych opracowaniach [np. Mantel-Niećko 1991].

Janusz Grzelak

Janusz Grzelak urodził się w 1941 r. w Warszawie. Całą swoją karierę akademicką, aż do przejścia na emeryturę związał z UW. Ukończył studia psychologiczne w 1963 r. w Instytucie Psychologii UW, doktorat napisany pod kierunkiem Tomaszewskiego obronił w 1970 r., w 1977 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego, a w 2001 r. tytuł naukowy profesora. Był pierwszym demokratycznie wybranym dziekanem Wydziału Psychologii w 1980 r. (musiał ustąpić z tego stanowiska w wyniku politycznych represji) oraz dziekanem w latach 2005–2008. Był prorektorem ds. współpracy z zagranicą, wiceministrem nauki w rządzie Tadeusza Mazowieckiego, ważnym działaczem polskiej opozycji, członkiem zarządu Regionu Mazowsze NSZZ „Solidarność”, delegatem na I Krajowy Zjazd Związku w Gdańsku, współpracownikiem Komisji Helsińskiej, członkiem Zarządu Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk, wieloletnim członkiem Komitetu Psychologii PAN i przewodniczącym kapituły nagrody im. Andrzeja Malewskiego. Uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu ze strony Solidarności – za swój udział w negocjacjach otrzymał nagrodę im. Mortona Deutscha.

Grzelak zainicjował na Wydziale Psychologii i przez wiele lat prowadził badania dotyczące konfliktów społecznych, negocjacji i mediacji, współzależności interesów i dylematów społecznych, bezradności społecznej i alokacji kontroli (*Konflikt interesów: analiza psychologiczna*, 1978; *Cooperation and Helping Behavior. Theories and Research*, 2013, współautorstwo: Valerian J. Derlega). Jest autorem oryginalnej metody badania orientacji społecznych (tzw. metoda warszawska), opracowanej wspólnie z Grażyną Wieczorkowską. Był aktywnym członkiem European Association of Social Psychology i członkiem Zarządu tego Stowarzyszenia, organizatorem wielu międzynarodowych konferencji z zakresu psychologii społecznej oraz psychologii dylematów społecznych. Dzięki licznym sprawowanym funkcjom przyczynił się do rozwoju psychologii społecznej w Polsce. Był inicjatorem powstania w 2005 r. na Wydziale Psychologii 5-letnich anglojęzycznych studiów psychologicznych, opartych na współpracy międzynarodowej z Uniwersytetem w Delaware, USA. Po przejściu na emeryturę przez kilka lat pracował na Akademii Pedagogiki Społecznej im. Marii Grzegorzewskiej, współtworząc tam psychologię społeczną.

Nauka w latach 80.

1 października 1981 r. Instytut uzyskał status niezależnego Wydziału Psychologii UW i w tej formie organizacyjnej funkcjonuje do dziś. Niemal w tym samym czasie doszło jednak do dalszych zmian strukturalnych. W 1980 r. odszedł z Instytutu prof. Reykowski i grupa związanych z nim pracowników (byli wśród nich dr Karyłowski, dr Kochańska, dr Smoleńska, dr Pacewicz), którzy stworzyli odrębny Zakład Psychologii w ramach Polskiej Akademii Nauk. W Zakładzie tym, oprócz wymienionych, znalazł się również prof. Pietrasiński, nieco później dołączył prof. Frączek (oba w tym czasie pracowali już poza Wydziałem), częściowo była tam zatrudniona prof. Kurcz (utrzymując nadal pół etatu na Wydziale), przez kolejne trzy lata pracowała tam też dr Lewicka (wróciła na Wydział w 1983 r.). Do Zakładu Psychologii PAN (obecnie Instytutu Psychologii PAN) dołączyły z czasem kolejne osoby z Wydziału Psychologii: dr hab. Skarżyńska, dr hab. Eliaż, prof. Klonowicz. Większość osób, która przyszła do placówki PAN, argumentowała to chęcią poświęcenia się pracy czysto badawczej.

Jak wyglądało życie intelektualne i naukowe na Wydziale w tym ponurym okresie naznaczonym upadkiem Solidarności i obostrzeniami stanu wojennego? Może się to wydać z pozoru nieprawdopodobne, ale faktem jest, że lata 80. stanowiły niezwykle żywy okres pod względem aktywności naukowej i międzynarodowej dużych grup środowiska wydziałowego. Nie ma w tym zresztą nic szczególnie dziwnego, jeśli weźmiemy pod uwagę ówczesną sytuację kraju, dotkniętego deficytem wszystkich dóbr materialnych, w którym praca intelektualna była jedną z niewielu aktywności mogących dostarczać satysfakcji.

Dodajmy poza tym specyficzny wówczas status Polski na arenie międzynarodowej: okrytej chwałą Solidarności, ale też budzącej współczucie z powodu stanu wojennego, represji i niedostatków materialnych. W pewnym sensie była to sytuacja korzystna. Polska lat 80. była krajem bardzo interesującym dla obcokrajowców, dzięki czemu odwiedzało ją wiele międzynarodowych sław psychologicznych. Paradoksalnie, sytuacja ta umożliwiła wyjazdy polskich psychologów za granicę: liczne międzynarodowe towarzystwa wprowadzały specjalne ulgi dla członków krajów obozu socjalistycznego (zwolnienia z opłat konferencyjnych, opłacane hotele, czasami jakieś drobne kieszonkowe) – była to niebagatelna sprawa w realiach, w których butelka Coca-Coli kosztowała ok. 10% uniwersyteckiej pensji. Restrykcje władz wobec pracowników naukowych też nie były zbyt dotkliwe – większość dostawała paszporty i wizy, choć wymagało to

cierpliwego oczekiwania w kolejce przed uniwersyteckim biurem paszportowym w Pałacu Kazimierzowskim.

We władzach European Association of Experimental Social Psychology zasiadali w tym czasie Grzelak i Jarymowicz, w gronie redaktorów czasopisma „European Journal of Social Psychology” znaleźli się Grzelak, Lewicka i Trzebiński, a Kofta był jednym z redaktorów „European Monographs of Social Psychology”. Strelau był współzałożycielem European Association of Personality Psychology, a także pierwszym prezydentem tego stowarzyszenia. W Society for Stress and Test Anxiety Research aktywnie działali Sosnowski i Wrześniewski. Funkcję wiceprzewodniczącą European Federation of Professional Psychological Association pełniła Kurcz.

Fakt, że reprezentanci krajów wschodnich korzystali z pewnych ulg przy wyjazdach, obligował do wzajemności. Lata 80. to zatem również okres, w którym staraniem wielu osób z Wydziału UW organizowane były w Polsce międzynarodowe konferencje – i to zarówno te wielkie, na kilkaset osób, jak i nieco bardziej kameralne, na osób kilkadziesiąt czy kilkanaście. W 1983 r. w Ryni pod Warszawą Zakład Psychologii Różnic Indywidualnych (Strelau, Sosnowski) zorganizował wielką międzynarodową konferencję „Stress and Anxiety”. W 1986 r., z inicjatywy tego samego Zakładu (Strelau, Klonowicz) odbyła się w Gdańsku konferencja Europejskiego Towarzystwa Psychologii Osobowości. W 1987 r. w Nieborowie Grzegółowska-Klarkowska z Zakładu Psychologii Osobowości zorganizowała kameralną międzynarodową konferencję „Cognitive biases and defense mechanisms”. W czerwcu 1989 r. pracownicy Katedry Psychologii Społecznej utworzyli cykl trzech niezależnych konferencji międzynarodowych. Rozpoczęła go w Sopocie konferencja „Affect and Social Cognition” (organizatorzy: Lewicka i Wojciszke z UG), po niej „East-West Meeting” Europejskiego Towarzystwa Eksperymentalnej Psychologii Społecznej w Jabłonnej pod Warszawą (organizator: Grzelak), cykl zamknęła sesja poświęcona dylematom społecznym, która odbyła się w Mądralinie koło Warszawy z inicjatywy Grzelaka. Ów cykl trzech konferencji z psychologii społecznej poprzedzony został uroczystością nadania doktoratu *honoris causa* UW prof. Robertowi Zajoncowi, wybitnemu psychologowi społecznemu polskiego pochodzenia, od lat przyjacielowi naszego Wydziału. Był to drugi – po Piagecie – honorowy doktor UW w tej dziedzinie. Zajonc przyczynił się w następnych latach do rozwoju polskiej psychologii społecznej, inicjując powstanie na UW międzywydziałowego Instytutu Studiów Społecznych, afiliowanego przy Institute of Social Research Uniwersytetu w Michigan w Ann Arbor (obecnie Instytut Studiów Społecznych im. Roberta Zajonca).

Prace badawcze na Wydziale w latach 80. finansowane były z funduszy tzw. problemów węzłowych, czyli wielkich rządowych programów badawczych, koordynowanych przez jednostki uczelniane lub PAN. Wydział Psychologii był koordynatorem dwóch problemów węzłowych: jeden dotyczył wychowania i kierowany był przez prof. Gurycką, drugi – problematyki różnic indywidualnych i ich związku z efektywnością działania, a jego kierownikiem był prof. Strelau. Część psychologów osobowości i psychologów społecznych z Wydziału uczestniczyła ponadto w problemie węzłowym koordynowanym przez Instytut Psychologii PAN (główny kierownik: prof. Reykowski). Działania te – poza oczywiście spotkaniami naukowymi służącymi dalszej integracji środowiska (niezapomniane coroczne październikowe konferencje programu prof. Guryckiej w Kazimierzu nad Wisłą) – były również okazją do dofinansowania wyposażenia Wydziału w sprzęt i aparaturę, choć ten proces zintensyfikował się dopiero w kolejnej dekadzie. W latach 80. ciągle jeszcze pracownia komputerowa wyposażona była w archaiczny poradziecki sprzęt, a studenci pisali na radzieckich klawiaturach. Pod koniec lat 80. został on przeniesiony do Centrum Informatycznego UW, a jego miejsce zajęła novellowska sieć, zainstalowana przez Jacka Szamreja.

Eksperymentalna psychologia społeczna na Wydziale Psychologii w latach 80.

Lata 80., w tym szczególnie ich druga połowa, sprzyjały spokojnej naukowej refleksji i badaniom empirycznym, przede wszystkim eksperymentalnym – oczywiście w takim zakresie, na jaki pozwalała sytuacja gospodarcza i polityczna kraju. Naukę uprawiało się jak hobby, dlatego też do pracy naukowej garnęły się osoby naprawdę zainteresowane aktywnością akademicką. Owocem tych mało barwnych czasów było kilka oryginalnych koncepcji teoretycznych z psychologii społecznej, które powstały w tym czasie na Wydziale Psychologii. Jedną z nich była koncepcja asymetrii pozytywno-negatywnej w wartościowaniu, będąca rozwinięciem prac na ten temat opublikowanych na Zachodzie (w Europie problematykę tę rozwijał belgijski badacz Guido Peeters), którą polskiemu środowisku przybliżyła Lewicka [1978], a kontynuował i twórczo rozwijał Czapiński. Koncepcja ta opisuje odmienny (asymetryczny) wzorec tworzenia ocen pozytywnych i negatywnych oraz asymetryczne reakcje na bodźce pozytywne i negatywne. Oryginalnym dopełnieniem prac zachodnich było rozróżnienie wprowadzone przez

Czapińskiego na dwa rodzaje efektu negatywności: informacyjnego (wyższa wartość informacyjna ocen negatywnych niż pozytywnych) i afektywnego (większa waga emocjonalna bodźców i ocen negatywnych niż pozytywnych) [Peeters, Czapiński 1990]. Asymetrii pozytywno-negatywnej poświęcone zostały dwie monografie Czapińskiego [1985; 1988]. Konsekwencją zainteresowania procesami wartościowania była też „cebulowa teoria szczęścia” tego samego autora [Czapiński 1994].

Koncepcja asymetrii pozytywno-negatywnej w wartościowaniu została w latach 80. wykorzystana przez Lewicką do wyjaśnienia błędów w rozumowaniu człowieka. Analizując psychologiczne mechanizmy odchylenia od racjonalności w rozumowaniu potocznym, autorka wykazała, że dają się one sprowadzić do wspólnego mianownika: dążenia do minimalizacji błędu fałszywego alarmu (założenia, że coś jakieś jest, gdy nie jest), kosztem dążenia do minimalizacji błędu chybień (założenia, że coś jakieś nie jest, podczas gdy jest). Tego typu tendencja charakterystyczna jest przede wszystkim dla zachowań typu zbliżanie się, podczas gdy minimalizacja chybień jest właściwa dla zachowań typu unikanie. Ludzie bywają zatem bardziej racjonalni w odniesieniu do strat niż zysków [Lewicka 1993]. Wyrazem uznania dla wkładu polskiej psychologii w badania zjawiska asymetrii pozytywno-negatywnej było powierzenie Lewickiej i Czapińskiemu redakcji dwóch tomów „European Journal of Social Psychology” [wprowadzenie do tomu pierwszego: Lewicka, Czapiński, Peeters 1992].

Oryginalną polską koncepcją powstałą w latach 80. na Wydziale Psychologii UW był informacyjny model wyuczonej bezradności, sformułowany i empirycznie udokumentowany przez Mirosława Koftę i Grzegorza Sędką [Kofta, Sędek 1989; Sędek, Kofta 1990]. Teoria ta przewiduje, że przyczyną spadku motywacji do wykonywania zadań po treningu bezradności jest stan tzw. wyczerpania poznawczego, będący odpowiedzią na niespójny system podawanych w trakcie treningu informacji. Teoria ta była polemiką z obowiązującymi dotąd wyjaśnieniami zjawiska wyuczonej bezradności (przede wszystkim z teorią egotystyczną, objaśniającą spadek motywacji do wykonywania zadań po treningu bezradności obniżeniem samooceny). Kofta i Sędek są też autorami narzędzia do indukowania stanu poznawczej bezradności (trening wyuczonej bezradności).

Na lata 80. przypadają też początki zainteresowań Andrzeja Nowaka problematyką psychologii dynamicznej, zastosowaniem teorii układów złożonych do psychologii oraz symulacją procesów społecznych [Nowak, Szamrej, Latane 1990]. Podejście dynamiczne Nowak konsekwentnie rozwijał w kolejnych dekadach.

Jeżeli do wymienionych wyżej koncepcji naukowych dodamy też prace innych psychologów społecznych: zespołu zajmującego się problematyką Ja [Codol i in. 1989] czy współzależnością interesów [Grzelak i in. 1988], to widać, że warszawska psychologia społeczna daleka była od zaściankowości – świadczą o tym międzynarodowa współpraca i publikacje w czołowych czasopismach międzynarodowych.

Można się oczywiście zastanawiać, dlaczego burzliwe wydarzenia początku lat 80. (powstanie i działalność Solidarności, trwający aż do 1983 r. stan wojenny) nie znalazły swojego odbicia w pracach psychologów społecznych – zresztą nie tylko warszawskich. Przyczyn było zapewne kilka. Po pierwsze, silne zaangażowanie emocjonalne środowiska nie sprzyjało zachowaniu neutralnej postawy w stosunku do przedmiotu badań. Po drugie, badania wykraczające poza eksperymentalne laboratorium były ograniczone przez obecność cenzury (wszystkie narzędzia badawcze musiały być zatwierdzone przez Urząd Kontroli, który miał siedzibę przy ul. Mysiej w Warszawie). Po trzecie, środowisko nie dysponowało instrumentami (ani środkami finansowymi) pozwalającymi na dostęp do dużych, reprezentatywnych prób społeczeństwa. Czwarty powód był teoretyczny: zachodnia psychologia społeczna (a do tego dorobku przede wszystkim nawiązywała nauka polska) w znacznym stopniu abstrahowała od społecznych uwarunkowań postaw i zachowań ludzi. Zatem teorie, którymi w tym czasie dysponowaliśmy, w małym stopniu nadawały się do analizy i wyjaśniania otaczającej nas rzeczywistości. Dopiero w latach 90. grupa psychologów społecznych (Czapiński, a z innych ośrodków: Wojciszke, Skarżyńska i inni) sformułowali program tzw. makropsychologii, której celem było wykorzystanie prawidłowości psychologii społecznej do wyjaśniania zjawisk makrospołecznych.

Badania psychofizjologiczne na Wydziale Psychologii

W 1984 r., z inicjatywy prof. Strelaua, powstała na Wydziale Psychologii Pracownia Psychofizjologii, której kierownikiem został dr Sosnowski. Początkowo Pracownia zajmowała się badaniami aktywności elektrycznej skóry i aktywności sercowo-naczyniowej w warunkach stresu psychologicznego. Wynikiem zgromadzonych doświadczeń metodycznych był wydany w 1993 r., we współpracy z naukowcami

Tytus Sosnowski – pierwszy kierownik Pracowni Psychofizjologicznej na Wydziale Psychologii.

z Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, pierwszy podręcznik psychofizjologii w Polsce [Sosnowski, Zimmer 1993]. Dalsze badania koncentrowały się na zmianach sercowo-naczyniowych towarzyszących procesom poznawczym, które wymagają różnych trybów przetwarzania informacji. Wykazano w nich, że zadania, których rozwiązanie wymaga zastosowania znanych jednostce reguł, nazwane zadaniami RUN, powodują większe wzbudzenie układu współczulnego i większy wzrost czynności sercowo-naczyniowej niż zadania wymagające odkrywania takich reguł (rozwiązywania problemów), nazwane zadaniami EDIT [Sosnowski, Krzywosz-Rynkiewicz, Roguska 2004; Sosnowski, Sobota, Rynkiewicz 2012].

Kazimierz Wrześniewski i psychologia zdrowia

Kazimierz Wrześniewski (1936–2012) ukończył studia psychologiczne w Instytucie Psychologii UW, tam również zrobił doktorat (1973), habilitował się na Akademii Medycznej w Warszawie (1991). Na Wydziale Psychologii zainicjował badania z zakresu psychologii zdrowia. Zajmował się problemami pacjentów kardiologicznych (*Psychologiczne problemy chorych z zawałem serca*, Warszawa 1980, 1986), chorobami psychosomatycznymi (współautorstwo: Andrzej Elias, *Ryzyko chorób psychosomatycznych: środowisko i temperament a wzór zachowania*, Wrocław 1988), stylami życia prowadzącymi do chorób kardiologicznych, tzw. wzorem osobowości A (*Styl życia a zdrowie: Wzór zachowania A*, Warszawa 1993). Był aktywny w środowisku międzynarodowym, m.in. był członkiem zarządu towarzystwa naukowego The European Health Psychology. Z czasem psychologia zdrowia zmieniła swój profil – zainteresowanie

przesunęło się z problemów osób chorych na badanie zachowań profilaktycznych, zapobiegających chorobom i gwarantujących wysoką jakość życia. Taki kierunek badań obrała jego uczennica Aleksandra Łuszczyńska (obecnie pracująca na Uniwersytecie SWPS). Aktualnie dziedzina psychologii zdrowia reprezentowana jest na Wydziale Psychologii w Katedrze Psychologii Rehabilitacji, m.in. przez Kamillę Bargiel-Matusiewicz.

Po przełomie (lata 1989–1999)

Politycznym i gospodarczym zmianom, które nastąpiły w Polsce po 1989 r., towarzyszyły również przemiany na Wydziale Psychologii. W znacznym stopniu kierunek tych przemian zbieżny był z tym, co działo się ogólnie w polskim szkolnictwie wyższym, ale Wydział miał też swoją specyfikę. W latach 90. nastąpiło kilka istotnych wydarzeń, które wywarły wpływ na jego dalsze funkcjonowanie.

W 1991 r. z inicjatywy prof. Zajonca z Uniwersytetu Michigan w Ann Arbor powołano na UW międzywydziałowy Instytut Studiów Społecznych, z reprezentacją takich nauk jak: psychologia, socjologia, ekonomia i nauki polityczne. Instytut otrzymał lokal na czwartym piętrze budynku przy ul. Stawki (po Zakładzie Dydaktyki Fizyki); nie miał wprawdzie wielu własnych etatów, ale w postaci afiliowanych członków została tam zatrudniona znaczna liczba pracowników Katedry Psychologii Społecznej i Katedry Psychologii Osobowości. Pracownicy Wydziału pełnili kilkakrotnie funkcje dyrektorów, a także przewodniczących Rady Naukowej tego Instytutu (Kofta, Wieczorkowska, Grzelak). Poza badaniami naukowymi prowadzono też tam własne studia doktoranckie. Prace psychologiczne w większości były brnione na Wydziale Psychologii.

Drugim czynnikiem, który bardzo silnie wpłynął na aktualny kształt Wydziału, było powstanie prywatnych szkół wyższych. Poza różnymi szkołami przedsiębiorczości i zarządzania należała do nich przede wszystkim SWPS (która powstała w 1996 r. przy Instytucie Psychologii PAN i posiadała uprawnienia do nadawania stopni magistra, doktora i doktora habilitowanego), a także od 2002 r. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania (z własnym Wydziałem Psychologii oraz uprawnieniami do promowania magistrów i doktorów w tej dziedzinie). Wyższe zarobki i często lepsze warunki pracy spowodowały odejście z Wydziału szeregu

pracowników ze stopniem doktora habilitowanego lub profesora. Od 1996 r. do SWPS odeszli: Wojciech Pisula, Grzegorz Sędek, Jerzy Trzebiński, Ewa Trzebińska, Katarzyna Stemplewska, Aleksandra Łuszczyńska, a ostatnio – Paweł Ostaszewski. Natomiast do Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania przenieśli się Jan Matysiak i Andrzej Gołąb. Wielu pracowników Wydziału podjęło w szkołach prywatnych drugi etat. Powodowało to często mniejsze zaangażowanie w sprawy macierzystej uczelni, a także mniejszy wkład naukowy na rzecz Wydziału. Na przykład rozdzielanie punktów za publikacje, zwłaszcza te najlepsze (międzynarodowe) między dwie albo trzy placówki groziło obniżeniem naukowej rangi Wydziału. Powstanie alternatywy w postaci prywatnych uczelni wyższych kształcących psychologów miało jednak również pozytywną stronę: były one potężną konkurencją dla Wydziału UW, co mobilizowało środowisko uniwersyteckie do większej aktywności naukowej i walki o studentów (zwłaszcza tych, którzy płacili czesne).

Zjawiskiem pokrewnym, choć obejmującym raczej młodszą kadrę naukową (asystentów, doktorantów, adiunktów), było rosnące zapotrzebowanie na szeroko rozumiane usługi psychologiczne w nowo powstających firmach prywatnych zajmujących się marketingiem, doradztwem, selekcją kadr, badaniem opinii publicznej itd. Firmy te oferowały czasochłonne, lecz dobrze płatne zatrudnienie, z czego korzystała część młodych pracowników Wydziału oraz studentów wyższych lat. Zjawisko to miało różnorakie konsekwencje, nie tylko negatywne. Efektem pozytywnym było powstanie na Wydziale grupy specjalistów-praktyków w tych działach psychologii społecznej, na które istniało zapotrzebowanie rynku, a które były atrakcyjne dla studentów, jednak nie była ich w stanie zrealizować wychowana w zupełnie innych warunkach starsza generacja kadry dydaktycznej. Konsekwencją negatywną było zaniedbywanie obowiązków akademickich, w tym zmniejszająca się liczba dobrych publikacji naukowych. Wyrażna dysproporcja zarobków na państwowych uczelniach wyższych oraz w sektorze prywatnym stała się w latach 90. przyczyną odejścia części pracowników Wydziału do pracy w firmach prywatnych. W latach 90. odeszło kilka osób z Katedry Psychologii Społecznej (Marek Cielecki, Rafał Stefański, Katarzyna Korpołewska, Magdalena Kubicka, Justyna Kubicka-Daab), Marzena Wińczo-Kostecka z Katedry Psychologii Osobowości, Paweł Wójcik z Katedry Uczenia się i Pamięci, a z Katedry Psychologii Poznawczej – Krzysztof Najder oraz Kalina Domańska.

Początkowy okres pogoni za wysokimi zarobkami i fascynacji praktycznymi zastosowaniami wiedzy (często z wyraźnym uszczerbkiem dla pracy akademickiej) osłabł w kolejnej dekadzie. O ile w latach 90. pojawiały się niepokoje odnośnie do możliwej luki generacyjnej w nauce, przejawiającej

się m.in. wyraźnym spadkiem liczby broniących doktoratów, o tyle obecnie obserwujemy wyraźny nawrót zainteresowania działalnością akademicką oraz uczestnictwem w szeroko rozumianej aktywności międzynarodowej (szkoły letnie, staże na uniwersytetach zagranicznych, członkostwo w towarzystwach naukowych, rosnąca liczba publikacji międzynarodowych). Rośnie też liczba promowanych doktorów. W latach 2010–2014 doktoraty obroniło więcej osób niż w rekordowym okresie 1975–1979; w ostatnich czterech latach (2015–2018) liczba obron utrzymywała się na podobnym poziomie (60 obron prac doktorskich). Do obserwowanego wzrostu liczby obron przyczyniły się studia doktoranckie otwarte w 1994/1995 r., prowadzące coroczną rekrutację – najpierw wyłącznie doktorantów, którym uczelnia była w stanie oferować stypendium, później również doktorantów niepobierających stypendium. W przeciwieństwie do wielu innych instytucji Wydział Psychologii nie prowadzi płatnych studiów doktoranckich.

Lata 90. to również okres wzmożonej aktywności politycznej znacznej liczby osób ze środowiska uniwersyteckiego – także tych, którzy do 1989 r. mieli nikły wpływ na bieżące wydarzenia (i małą motywację do uczestniczenia w nich). Aktywni byli pracownicy naszego Wydziału: Grzelak pełnił przez trzy lata funkcję wiceministra ds. Oświaty i Szkolnictwa Wyższego w rządzie Mazowieckiego. Członkiem zespołu konsultantów Prezesa Rady Ministrów od 1996 r. był Czapiński, który zresztą pełnił również inne funkcje, m.in. uczestniczył w zespole konsultacyjnym Biura Analiz i Prognoz Urzędu Rady Ministrów oraz był organizatorem i współautorem wielkiej *Diagnozy Społecznej* – regularnego, ponawianego co dwa lata monitoringu społeczeństwa polskiego w czasie transformacji (dotąd odbyło się sześć edycji). Poczynając od lat 90., wzrosła też obecność psychologów w mediach.

W latach 90. zmienił się sposób finansowania nauki. Miejsce dawnych problemów węzłowych, w których uczestniczyło pół Wydziału, w 1991 r. zajęły indywidualne granty badawcze, otrzymywane w procedurach konkursowych, których dysponentem był najpierw Komitet Badań Naukowych, następnie Ministerstwo Nauki i Informatyzacji. W dwóch następnych dekadach system grantowy rozwinął się jeszcze bardziej (granty Narodowego Centrum Nauki, Narodowego Centrum Badań i Rozwoju, Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, ministerialne granty dla młodych Juvencus, granty europejskie itd.). Oznaczało to wyraźne zróżnicowanie pracowników: ci, którzy otrzymali granty, mieli pieniądze na zakup sprzętu, finansowanie badań, wyjazdy zagraniczne. Ci, którzy grantu nie mieli, mogli liczyć najwyżej na fundusze z tzw. badań własnych lub badań statutowych, rozdzielanych corocznie w ramach Wydziału (te ostatnie też zresztą zależały od jakości ocenianego projektu oraz dorobku osoby

wnioskującej). W kolejnych dekadach dynamicznie wzrosła liczba wniosków o finansowanie badań, a tym samym – otrzymywanych grantów. Wydział ma wysoki wskaźnik sukcesu otrzymywania grantów Narodowego Centrum Nauki (wskaźnik ten jest obliczany na podstawie stosunku liczby wniosków zaakceptowanych do finansowania do liczby złożonych wniosków): w latach 2013–2015 wyniósł on 37% – jest to poziom zbliżony do innych jednostek psychologicznych w kraju i zdecydowanie wyższy niż większość innych jednostek z obszaru nauk społecznych (średnia na ogół wynosi 20% lub mniej).

Kolejną zmianą w latach 90., której znaczenie dla Wydziału jest trudne do przecenienia, było wprowadzenie nowej formy studiów. W roku akademickim 1994/1995 Wydział – wzorem innych wydziałów na Uniwersytecie, po długich i burzliwych dyskusjach (byli bowiem ideologiczni przeciwnicy tego projektu) – zdecydował się otworzyć u siebie płatne studia wieczorowe oraz płatne studia zaoczne (te ostatnie zostały po dwóch latach zamknięte). W ten sposób można było kształcić większą liczbę absolwentów, zapewnić pracownikom prowadzącym zajęcia dla tej grupy studentów dodatkowe wynagrodzenie, a samemu Wydziałowi lepszą sytuację materialną.

Równoległe – w założeniu: w pełni kompatybilne z dziennymi – studia wieczorowe pociągały za sobą jednak konieczność dalszych zmian w systemie dydaktycznym Wydziału. W ten sposób zrodziła się idea reformy dydaktyki (główni autorzy i realizatorzy projektu reformy to: Lewicka, Sosnowski, Trojan i Marzena Mazur), zbiegająca się w czasie i formie z potrzebą dostosowania naszego systemu dydaktycznego do systemu europejskiego. Główne założenia reformy sprowadzały się do: zwiększenia oferty kursów fakultatywnych, swobodnie wybieranych przez studenta kosztem zajęć obowiązujących wszystkich studentów, zwiększenia czasu pracy indywidualnej studenta z jego opiekunem naukowym, zindywidualizowaniu ścieżki kształcenia oraz przyjęcia europejskiego systemu transferowego punktów kredytowych, co ułatwiało wymianę studentów oraz usług dydaktycznych w obrębie uniwersytetów europejskich. W kwietniu 1997 r. Rada Wydziału Psychologii przegłosowała wprowadzenie założeń nowego programu na pierwszych trzech latach studiów.

Wprowadzona w 1997 r. reforma systemu dydaktycznego, wraz z umożliwiającym jej realizację zapleczem (system internetowego zgłaszania kursów, internetowych zapisów na kursy, katalogu kursów – najpierw drukowanego, potem dostępnego już tylko w internecie), postawiła w latach 90. Wydział Psychologii w czołówce najnowocześniejszych jednostek na UW. Swobodne kształtowanie własnej ścieżki dydaktycznej przez studenta czyniło z tego Wydziału strukturę kompatybilną z równie

nowoczesnym systemem studiowania oferowanym przez Międzywydziałowe Studia Humanistyczne z jednej strony oraz Międzywydziałowe Studia Matematyczno-Przyrodnicze – z drugiej. Doceniali to studenci tych trybów studiowania. Elastyczny program studiowania ułatwiał też wymianę międzynarodową studentów w ramach programu Erasmus. Idea ta wyprzedzała zresztą podobne zalecenia, formułowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Dziś, po latach, twórcy reformy patrzą na jej efekty znacznie mniej entuzjastycznie niż kiedyś i skłonni są zgodzić się z przestrogami formułowanymi przez część środowiska przed jej wprowadzeniem. System ten wymaga bowiem dużego zaangażowania i dojrzałości – zarówno ze strony prowadzących, jak i studentów. Jest to idealny system dla studenckiej elity intelektualnej i zaangażowanych nauczycieli. Aby jednak przeciętny student mógł w pełni z niego skorzystać, potrzebny jest tutor, który pomoże mu zaplanować ścieżkę kształcenia. Inaczej jego program studiowania zamieni się w mozaikę niepowiązanych ze sobą kursów, wybieranych głównie ze względu na łatwość zaliczenia i miejsce w siatce zajęć. Potrzebna jest też kontrola nad treścią zgłaszanych kursów i ich wzajemną kompatybilnością. Od prowadzących program ten wymaga zaangażowania i odpowiedzialności. Indywidualnie oferowane kursy fakultatywne powinny mieć duży ciężar gatunkowy, a nie wyłącznie chwytliwy tytuł i opinię łatwych do zaliczenia. System ten powinien też mieć właściwe wsparcie w postaci odpowiedniego zaplecza internetowego. Obowiązkowe przejście Wydziału na ogólnouniwersytecki USOS i konieczność rezygnacji z wydziałowego programu HAL (informatycznego programu specjalnie stworzonego przez Macieja Trojana na potrzeby nowego systemu dydaktycznego) pozbawiło kadrę dydaktyczną kontroli nad wieloma elementami systemu kształcenia. To wszystko sprawiło, że w roku akademickim 2015/2016 Rada Wydziału Psychologii przegłosowała nowe zasady studiowania, które powinny usunąć strukturalne wady poprzedniego programu.

Psychologia po przełomie: badania życia społecznego

O ile badania naukowe w latach 80. w niewielkim stopniu nawiązywały do procesów społecznych i politycznych w kraju, o tyle okres transformacji znalazł wyraźne odzwierciedlenie w podejmowanej tematyce badań. Dotyczyło to przede wszystkim psychologii społecznej, która bardzo szybko odnalazła się w badaniu przekształcającej się polskiej

rzeczywistości. Symbolicznym wyrazem tej zmiany było powołanie przez grupę psychologów społecznych nowej dziedziny, tzw. makropsychologii. Jak pisze Czapiński, autor tego pojęcia:

Makropsychologia koncentruje się - w odróżnieniu od głównego nurtu amerykańskiej psychologii społecznej, nastawionej indywidualistycznie i eksperymentalnie - na trzecim i czwartym poziomie w klasyfikacji Doise'a [roli usytuowania społecznego i ideologii - przyp. ML]. Makropsychologów interesują przede wszystkim relacje między społeczeństwem a jednostką, definiowane nie przez tożsamość osobistą, lecz przez przynależność grupową, a więc względnie trwałą pozycję w strukturze społecznej. Dzięki temu przełamuje ona niewidoczną, ale niemal w stuletniej historii psychologii społecznej bardzo szczelną granicę między psychologiczną psychologią społeczną a socjologiczną psychologią społeczną [Czapiński 2002, s. 24].

Zadaniem makropsychologii było nie tyle odkrywanie nowych prawidłowości, ile stosowanie istniejącej wiedzy psychologicznej do wyjaśniania zjawisk makrospołecznych. Lata 90. to wzrost zainteresowania psychologią polityczną, socjologicznymi koncepcjami kapitału społecznego i kulturowego, postawami politycznymi i ideologicznymi.

Janusz Czapiński - inicjator i koordynator
Diagnozy Społecznej.

Badania na dużych próbach ogólnopolskich ułatwiał nowy sposób finansowania badań. Począwszy od pierwszego rozdania indywidualnych grantów badawczych, dzięki wsparciu Komitetu Badań Naukowych, psychologowie otrzymali unikalną możliwość prowadzenia badań na próbach reprezentatywnych, co zresztą ułatwiał fakt, że wiele firm oferujących tego typu usługi zatrudniało absolwentów psychologii. Zwrot ku badaniom sondażowym oznaczał też odwrót od dotąd dominujących w polskiej psychologii społecznej badań eksperymentalnych, na rzecz badań korelacyjnych i zastosowania wielozmiennowych technik statystycznych. Można sądzić, że najpełniejszym wyrazem

zwrotu środowiska psychologicznego w kierunku szeroko rozumianych badań społecznych jest monumentalna, zainicjowana i kierowana przez Czapińskiego *Diagnoza społeczna*, będąca podłużnym badaniem przemian świadomości społeczeństwa polskiego w latach transformacji ustrojowej. I choć manifest makropsychologii raczej ukierunkowywał na praktyczne zastosowanie wiedzy niż jej tworzenie, to jednak w tym czasie powstało kilka interesujących pomysłów i koncepcji teoretycznych. Korzystając z wyników tego projektu, Czapiński sformułował koncepcję „niewdzięcznego społeczeństwa” oraz „dwóch dróg rozwoju społecznego” – rozwoju opartego na kapitale ludzkim oraz społecznym. Lewicka próbowała wyjaśnić postawy roszczeniowe w społeczeństwie, odwołując się do wiedzy o asymetrycznych schematach atrybucji przyczynowej. Natomiast Kofta, wraz ze współpracownikami, sformułował teorię uprzedzeń, opartą na pojęciu „stereotypu spiskowego” [Kofta 1995], wyjaśniającą różnice w treści i funkcji stereotypów różnych grup, w tym zjawisko polskiego antysemityzmu. Wątek myślenia spiskowego kontynuowała też aż do swojej przedwczesnej śmierci Grzesiak-Feldman [2016].

Rozwijają się też badania bezpośrednio zaangażowane w tworzącą się gospodarkę rynkową. Maison stosuje teorie dotyczące postaw utajonych oraz metodę badania ukrytych skojarzeń do analizy postaw konsumenckich [Maison, Greenwald, Bruin 2004], a także popularyzuje na Wydziale Psychologii metodologię badań jakościowych [Maison 2000]. Równolegle rozwijają się badania z zakresu psychologii ekonomicznej dotyczące postaw materialistycznych i postaw wobec pieniądza, realizowane przez Grażynę Wąsowicz-Kiryło [2008] oraz – we współpracy ekonomistami – przez Marylę Łukasiak-Goszczyńską.

Przykładem bardzo konkretnych badań aplikacyjnych był realizowany w latach 2008–2011 przez Wąsowicz-Kiryło i Małgorzatę Styśko-Kunkowską europejski projekt FLABEL (Food Labelling to Advance Better Education for Life), poświęcony wpływowi sposobu oznaczania produktów żywnościowych na zachowania konsumenckie. Wyniki jednego z badań jakościowych, przeprowadzonego w czterech krajach europejskich: Wielkiej Brytanii, Polsce, Turcji i Francji dowodzą, że w percepcji konsumentów można wyróżnić trzy rodzaje etykiet: dyrektywne (np. symbole, słowa „zdrowy” lub „najlepszy”), na wpół dyrektywne (np. etykiety z informacjami oceniającymi ilość składnika oznaczoną kolorami) oraz niedyrektywne (zawierających dane liczbowe odnoszące się do wskazanej ilości dziennego spożycia lub wyłącznie w gramach). Rezultaty polskiego badania przeprowadzonego w sklepie laboratoryjnym z użyciem sprzętu do śledzenia ruchu gałek

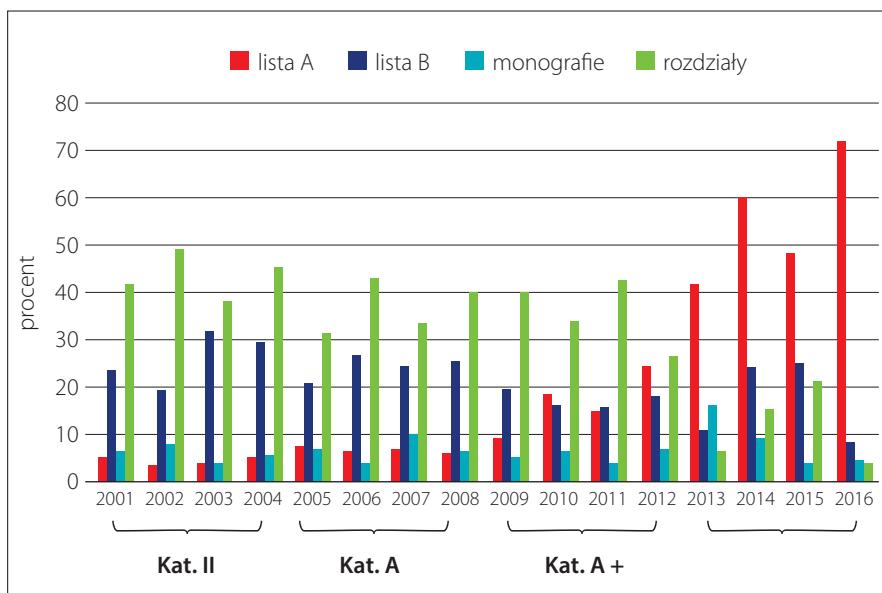
ocznych dowiodły, że połączenie etykiety dyrektywnej i na wpół dyrektywnej wpływa na poziom uwagi kierowanej na opakowanie produktów (typu przekąsek) oraz sprzyja wyborowi zdrowszych produktów niż przy obecności tylko etykiety na wpół dyrektywnej [Koenigstorfer i in. 2013; Wąsowicz-Kiryło, Styśko-Kunkowska 2011].

Lata 2000–2016

Pierwsza i druga dekada nowego wieku to przede wszystkim mnogość wysiłków podejmowanych w celu internacjonalizacji Wydziału. W 2005/2006 r. otwarte zostały z inicjatywy Grzelaka, ówczesnego dziekana Wydziału, 5-letnie studia w języku angielskim (WISP – Warsaw International Studies in Psychology), równoległe do dwóch istniejących trybów. Dzięki ogromnemu wysiłkowi i inicjatywie pierwszej kierowniczki studiów, Rączaszek-Leonardi, na I rok przyjęto 25 studentów – w tym zarówno Polaków, jak i obcokrajowców. Studia psychologiczne w języku angielskim to nie tylko międzynarodowi studenci, ale również międzynarodowi wykładowcy: około 30% kadry dydaktycznej stanowili wykładowcy z uniwersytetów zachodnich, w tym z Uniwersytetu w Delaware w USA, z którym Wydział Psychologii prowadzi stałą współpracę i wymianę studentów. Kolejnymi kierownikami WISP byli Janina Pietrzak, Emilia Łojek, a od 2014 r. – Wouter de Raad.

W 2005 r. Ministerstwo przeprowadziło pierwszą ocenę parametryczną, opartą na analizie dorobku naukowego jednostek naukowych. Po szczególnym elemencie dorobku (przede wszystkim publikacjom) przypisano odpowiednie punkty, a jednostki oceniane były na podstawie ich sumy. W tej parametryzacji Wydział Psychologii otrzymał kategorię II (podobnie zresztą jak kilka innych jednostek reprezentujących tę dziedzinę: Wydział Psychologii SWPS, Instytut Psychologii PAN). W znacznym stopniu ocena ta była wynikiem zastosowanych kryteriów, m.in. przewartościowania polskojęzycznych monografii i uwzględniania raczej liczby niż jakości publikacji. Niemniej ekipa dziekańska podjęła w latach 2005–2008 działania na rzecz mobilizacji środowiska do publikowania w najwyższej punktowanych czasopismach o zasięgu międzynarodowym (z tzw. listy „Journal Citations Reports”, popularnie w Polsce nazywanej „filadelfijską”). Działania te były wspierane przez kolejne ekipy dziekańskie.

Obecnie przyznawane są coroczne nagrody dziekana za publikacje międzynarodowe, ponadto w procedurach awansowych zostały wprowadzone progi: minimum dwie publikacje z listy JCR w okresie czterech lat

Procentowy udział: (a) artykułów z listy A; (b) artykułów z listy B; (c) polskich monografii autorskich oraz (d) rozdziałów w polskojęzycznych książkach we wszystkich publikacjach w danym roku.

przed przystąpieniem do konkursu na stanowisko adiunkta i minimum jedna tego typu publikacja w konkursie na stanowisko asystenta. Podejmowano też inicjatywy nieformalne, których celem było zachęcanie do publikowania w obiegu międzynarodowym. Sosnowski założył w 2008 r. elitarny ogólnopolski Klub Miłośników Listy Filadelfijskiej, do którego mogą przynależeć osoby publikujące w czasopismach z tej listy. Dzięki systematycznym działaniom tego typu liczba międzynarodowych publikacji pracowników Wydziału radykalnie wzrosła, co znalazło swój wyraz w dwóch kolejnych parametryzacjach. W 2010 r. Wydział otrzymał kategorię A, a w 2013 r. oraz w 2017 r. elitarną kategorię A+. Rosnące umiędzynarodowienie publikacji pracowników Wydziału Psychologii widać we wskaźnikach: w ostatnich czterech latach (2013–2016) dominują publikacje w recenzowanych czasopismach międzynarodowych o uznanym prestiżu (lista A MNiSW) (Ryc. 49).

Rośnie też proporcjonalnie liczba pracowników Wydziału, którzy podejmują wysiłek publikowania w czasopismach międzynarodowych. Obecnie większość z nich ma na swoim koncie w ciągu ostatnich pięciu lat przynajmniej jedną wysoko punktowaną publikację międzynarodową. Zatem dopiero w tej dekadzie realizuje się w pełni postulat prof. Strelaua, który jeszcze w latach 70. wywiesił w swoim gabinecie hasło: „Publish Or

Perish”, czym zachęcał swoich pracowników do publikowania w językach obcych. Warto zwrócić uwagę, że wielu najaktywniejszych pod względem publikacji pracowników Wydziału było związanych w jakiś sposób z Katedrą Psychologii Różnic Indywidualnych, którą do emerytury kierował właśnie Strelau.

Dwie ostatnie dekady przyniosły Wydziałowi nowe inicjatywy strukturalne, będące pochodną zainteresowań naukowych pracowników. W 2007 r. utworzono w ramach Katedry Psychologii Osobowości Centrum Badań nad Uprzedzeniami (kierownik prof. Kofta), które w 2013 r. przekształciło się w samodzielny Zakład o tej samej nazwie (kierownictwo objął dr hab. Michał Bilewicz). Centrum jest prężnie rozwijającym się ośrodkiem, realizującym wiele projektów badawczych i skupiającym wielu młodych ambitnych pracowników, doktorantów i studentów. Drugą jednostką, równie aktywną badawczo, jest Zakład Diagnozy Psychologicznej i Psychometrii, kierowany przez dr. hab. Zajenkowskiego. Z kolei wyrazem zainteresowań rolą środowiska fizycznego w zachowaniach społecznych ludzi jest Pracownia Psychologii Środowiskowej (powstała w 2003 r. i do 2016 r. kierowana przez Lewicką). Te inicjatywy umożliwiły podejmowanie nowych wątków badawczych i poszukiwanie ich nowych zastosowań praktycznych.

Centrum Badań nad Uprzedzeniami: polskie sondaże uprzedzeń

Centrum Badań nad Uprzedzeniami – Zakład Psychologii Stosunków Międzygrupowych prowadzi regularne badania diagnozujące stan świadomości społeczeństwa polskiego pod względem stosunku do mniejszości narodowych i seksualnych, a także badania akceptacji mowy nienawiści kierowanej wobec tych grup. Wynikiem prac osób skupionych w Centrum jest kilka sondaży przeprowadzonych na reprezentatywnych próbach polskiego społeczeństwa, zaprezentowanych w ogólnie dostępnych opracowaniach monograficznych [Stefaniak, Bilewicz, Winiewski 2015] oraz w raportach z badań [Bilewicz i in. 2014; Winiewski i in. 2016]. Wyniki pokazują wzrost mowy nienawiści w ciągu ostatnich dwóch lat w Polsce – częściej wśród mężczyzn niż kobiet – a szczególnym jej celem są muzułmanie i osoby homoseksualne. Badania ujawniły też interesujące wzorce zależności między akceptacją mowy nienawiści a dwoma wymiarami przekonań

Mirosław Kofta – pierwszy kierownik Centrum Badań nad Uprzedzeniami.

społeczno-politycznych: konserwatywnym autorytaryzmem i nastawieniem na dominację społeczną – osoby konserwatywne okazują się mniej skłonne do akceptacji mowy nienawiści niż osoby przekonane o hierarchicznym charakterze społeczeństwa. Uzyskiwane w sondażach wyniki służą jako podstawa do podejmowania interwencji i konsultacji społecznych służących przeciwdziałaniu dyskryminacji.

Centrum Badań nad Uprzedzeniami prowadzi też szeroko zakrojone badania empiryczne dotyczące psychologicznych mechanizmów stosunków międzygrupowych, narcystycznej i zdrowej tożsamości narodowej [Golec de Zavala, Cichocka, Bilewicz 2013], roli kontaktu międzygrupowego w przełamywaniu wzajemnych uprzedzeń [Bilewicz, Jaworska 2013] oraz mechanizmów stereotypizacji, w tym analizy wrogiego i życzliwego zjawiska seksizmu w Polsce [Mikołajczak, Pietrzak 2014].

Oryginalnym zastosowaniem teorii dehumanizacji przedstawicieli grupy obcej były badania poświęcone odmiennemu traktowaniu zwierząt przez osoby jedzące mięso i wegetarian. W serii trzech badań wykazano, że osoby jedzące mięso (a zatem wyzyskujące istoty żywe) odmawiają zwierzętom wielu cech psychicznych, potocznie uważanych za unikalnie ludzkie – w przeciwieństwie do osób niejedzących mięsa, które dostrzegają te właściwości u zwierząt [Bilewicz, Imhoff, Drogosz 2011]. Ostatnim nurtem badań realizowanym w Centrum są analizy psychologicznych mechanizmów pamięci społecznej – przede wszystkim pamięci stosunków polsko-żydowskich. Wykorzystując model regulacji emocji Jamesa Grossa, Bilewicz argumentuje, że procesy zniekształcania pamięci o niechlubnych zachowaniach członków własnej grupy w przeszłości można interpretować w kategoriach procesów regulacji negatywnych emocji winy i wstydu [Bilewicz 2016]. Warto podkreślić, że znaczną część prac Centrum prowadzi we współpracy międzynarodowej.

Od Laboratorium Technik Diagnostycznych do Zakładu Diagnozy i Psychometrii

Trudno sobie wyobrazić psychologię bez testów psychologicznych i badań psychometrycznych. Laboratorium Technik Diagnostycznych na Wydziale Psychologii jest jedyną tego typu placówką w Polsce. Laboratorium nosi imię Bohdana Zawadzkiego, profesora psychologii, który przed śmiercią przekazał Instytutowi Psychologii UW w testamencie baterię testów psychologicznych oraz fundusze na rozwój psychometrii w Polsce. Laboratorium gromadzi i kataloguje testy (posiada wszystkie wydane w Polsce testy), prowadzi prace psychometryczne, pełni funkcje usługowe względem dydaktyki (prowadzi wypożyczalnię testów). Kolejnymi kierownikami Laboratorium były, począwszy od roku jego powstania (1975): dr Zofia Oleszkiewicz, dr Teresa Szustrowa, a przez ostatnie 20 lat aż do przejścia na emeryturę – dr Ewa Goryńska.

Ewa Goryńska – wieloletnia kierowniczka Laboratorium Technik Diagnostycznych.

Kilka lat temu obok Laboratorium i w bliskiej z nim współpracy powstał Zakład Diagnozy Psychologicznej i Psychometrii, którego kierownikiem został dr hab. Zajenkowski. Pracownicy Zakładu wywodzą się z Katedry Psychologii Różnic Indywidualnych, a więc także ich prace badawcze koncentrują się wokół problemów zróżnicowania indywidualnego ludzi w zakresie m.in. chronotypu [Jankowski 2014], nastroju [Jankowski, Zajenkowski 2012], zapotrzebowania na aprobatę społeczną oraz inteligencji [Stolarski, Zajenkowski, Meisenberg 2013].

Pracownia Psychologii Środowiskowej

Psychologia środowiskowa to młoda dziedzina łącząca perspektywy psychologii, geografii, urbanistyki, architektury, socjologii, a także nauk przyrodniczych, takich jak ochrona środowiska i ekologia. Celem tych badań jest analiza wpływu środowiska fizycznego na zachowania i procesy psychiczne ludzi, a także wpływu człowieka na środowisko fizyczne. Od 1999 r. prowadzona była na Wydziale Psychologii specjalizacja z zakresu psychologii środowiskowej, a w 2003 r. powstała Pracownia Psychologii Środowiskowej, skupiająca młodzież zainteresowaną takim interdyscyplinarnym podejściem.

Maria Lewicka – inicjatorka badań środowiskowych na Wydziale Psychologii.

Kierownikiem pracowni do 2016 r. była Lewicka, której prace koncentrowały się wokół szeroko pojmowanej psychologii związków człowieka z miejscem, przywiązania do miejsca i tożsamości lokalnej [Lewicka 2012]. Inne badania tam prowadzone obejmowały analizę map ewaluacyjnych miejsc o różnej skali, analizę konsekwencji życia w osiedlach zamkniętych, zjawiska NIMBY (*Not In My Back Yard* – „nie na moim podwórku”), a także badanie związku różnorodności społecznej i etnicznej z przywiązaniem do sąsiedztwa [Toruńczyk, Lewicka 2016]. Ważny nurt badań wykazał związek relacji z miejscem z akceptacją wielokulturowej przeszłości miejsca. Lewicka udokumentowała efekt etnicznego egocentryzmu (*historical ethnic bias*) w poznawczych reprezentacjach przeszłości miejsca zamieszkania oraz wykazała, że przywiązanie do miejsca jest ważnym pośrednim ogniwem otwartości na wielokulturową pamięć miejsca zamieszkania. Badania prowadzone w różnych miastach pokazały, że zainteresowanie przeszłością miejsca jest integralnie powiązane z otwartością na jego wielokulturową przeszłość, a także z otwartością wobec obcych. Niektóre

z tych badań prowadzone były wspólnie z Centrum Badań nad Uprzedzeniami [Wójcik, Bilewicz, Lewicka 2010]. Obecnie problematykę środowiskową w Katedrze Psychologii Społecznej kontynuują Łukasz Jochemczyk, Sabina Toruńczyk oraz kilkoro doktorantów.

Wyraźny trend w psychologii światowej w postaci zainteresowania neuropsychologicznymi podstawami procesów psychicznych znalazł swoje odbicie również na Wydziale Psychologii UW w postaci rozwoju laboratoriów psychofizjologicznych oraz we współpracy z innymi jednostkami udzielającymi sprzętu do badań neuroobrazowania mózgu (Instytut Biologii Doświadczalnej im. Nenckiego, Instytut Patologii Słuchu w Kajetanach). Na Wydziale powstają też laboratoria, np. kierowane przez dr. hab. Tomalskiego laboratorium do badań rozwoju poznawczego niemowląt BabyLab czy laboratorium neuropsychologiczne dysponujące aparaturą EEG i okulografem. Badania związku między procesami poznawczymi i neuropsychologicznymi prowadzi też Pracownia Psychofizjologii (po odejściu na emeryturę Tytusa Sosnowskiego kieruje nią dr. hab. Andrzej Rynkiewicz).

BabyLab

W 2013 r. powstało na Wydziale pierwsze w Polsce laboratorium badania rozwoju neuropoznawczego niemowląt i małych dzieci, nazwanego popularnie BabyLab UW, a w istocie będącego Pracownią Neurokognitywistyki Rozwojowej w ramach Katedry Psychologii Klinicznej Dziecka i Rodziny. Zespół BabyLab UW, którego kierownikiem jest dr. hab. Tomalski, specjalizuje się w badaniach nad rozwojem funkcjonalnym mózgu i poznawczym niemowląt w pierwszych miesiącach życia oraz w badaniach podłużnych wpływu środowiskowych czynników ryzyka na rozwój poznawczy i językowy w pierwszych trzech latach życia. Największym osiągnięciem laboratorium jest wykazanie po raz pierwszy wpływu statusu socio-ekonomicznego rodziny na rozwój funkcjonalny mózgu u niemowląt już przed dziewiątym miesiącem życia. Konkretnie: wykazano związki między dochodem rodziny i statusem zawodowym matki a aktywnością oscylacyjną w paśmie *gamma* na obszarach czołowych w spoczynkowym EEG niemowląt. Z poprzednich badań wiadomo, że poziom tej aktywności jest dobrym

predyktorem rozwoju językowego w kolejnych latach, zatem wynik ten pokazuje, jak wcześniej trajektorie rozwoju niemowląt z rodzin doświadczających ubóstwa zaczynają odbiegać od trajektorii niemowląt z wyższym SES [Tomalski i in. 2013].

Obecnie Wydział liczy ponad 70 stałych pracowników, w tym około 30 pracowników samodzielnych (ze stopniem doktora habilitowanego lub profesora). Na studiach doktoranckich studiuje ponad 60 doktorantów. Wydział prowadzi też studia podyplomowe w dziewięciu dziedzinach (np. Psychologia Zarządzania Personalem, Rehabilitacja Dzieci z Dysfunkcjami Rozwojowymi, Psychologia Transportu, Trener Umiejętności Poznawczych czy Psycholog i Pedagog we Współczesnej Szkole). Na studiach magisterskich, dziennych i wieczorowych (Wydział nie prowadzi studiów zaocznych) studiuje około 1500 studentów. W liczbie tej mieści się też pokaźna grupa studentów studiów międzywydziałowych (MISH i MISMAP), którzy albo uczęszczają tu na pojedyncze zajęcia, albo decydują się na zrobienie dyplomu z psychologii. Trzecim trybem studiowania są studia w języku angielskim, na których studiuje około 100 studentów w pięciu rocznikach. Od kilku lat Wydział Psychologii wspólnie z Instytutem Filozofii UW prowadzi licencjackie studia z dziedziny kognitywistyki, a od niedawna również studia magisterskie.

Zwiększenie liczby studentów, dodatkowe tryby studiowania, a także powiększająca się liczebność kadry akademickiej sprawiają, że budynek na Stawkach okazuje się zbyt mały. Brak wystarczającej liczby pomieszczeń dydaktycznych, laboratoryjnych, bibliotecznych (wyposażonych w odpowiedni sprzęt), brak przestrzeni społecznej, która pełniłaby funkcję integrującą społeczność Wydziału, a także ogólny wygląd i stan techniczny budynku (zdecydowanie poniżej przyjętych powszechnie standardów) powodują, że nadszedł czas na zmiany – także w zakresie lokalizacji. Kolejnym ekipom dziekańskim udało się wprowadzić wiele doraźnych zmian (wyremontowano łazienki, zainstalowano windę, gruntowanie przebudowano aulę, a także dostosowano budynek do potrzeb osób niepełnosprawnych), jest to jednak kropla w morzu potrzeb. Do niedawna rozważane były różne scenariusze poprawy warunków: bardziej ambitny, ale też zdecydowanie droższy projekt budowy nowego budynku na Kampusie Ochota lub mniej spektakularny, ale bliższy sercu wielu pracowników projekt zakładający rewitalizację i rozbudowę obecnego budynku przy ul. Stawki. Dzięki dodatkowym funduszom zrealizowana będzie w najbliższych latach budowa nowej siedziby Wydziału na Kampusie Ochota.

* * *

Dziękuję za pomoc w przygotowaniu niniejszego opracowania przede wszystkim następującym osobom: prof. Małgorzacie Kościelskiej za udostępnienie wspaniałej kroniki Zakładu Psychologii Klinicznej Dziecka, prof. Idzie Kurcz oraz prof. Janowi Strelauowi – naocznym świadkom większości opisywanych tu wydarzeń – za cenne informacje i za to, że zgodzili się przejrzeć pierwotny maszynopis pod kątem jego wiarygodności historycznej, zmarłemu dwa lata temu prof. Stanisławowi Mice za szereg informacji, prof. Marii Materskiej za udostępnienie materiałów z 1968 r. Podziękowania należą się już nieżyjącym naszym Mistrzom, z którymi miałam kontakt w czasie opracowywania pierwszej wersji historii Wydziału: prof. Ziemowitowi Włodarskiemu, prof. Stefanowi Wołoszynowi, a nade wszystko prof. Antoninie Guryckiej – inicjatorce tego przedsięwzięcia i jego patronce.

W opracowaniu starałam się uwzględnić większość materiałów dostarczonych mi przez kolegów z Wydziału Psychologii. Materiały prezentujące dokonania poszczególnych zespołów badawczych zostały wcielone do tekstu i odpowiednio adiustowane, tak aby tworzyły spójną całość. Wydział Psychologii może pochwalić się wieloma dokonaniem – starałam się uwzględnić ich jak najwięcej. Równocześnie przepraszam wszystkich, których dokonania pominęłam. Przez Wydział Psychologii przewinęło się mnóstwo osób: nie jest możliwe uwzględnienie dorobku wszystkich, nie sposób też wszystkich uhonorować zdjęciem. Przyjęłam zasadę, że umieszczam zdjęcia jedynie tych osób, które nie są już pracownikami Wydziału. Przede wszystkim są to przedstawiciele generacji drugiej, trzeciej i czwartej, w niewielkim stopniu piątej. Mam nadzieję, że takie kryterium selekcji spotka się ze zrozumieniem społeczności Wydziału.

Bibliografia cytowana w tekście

Assmann J. (2008). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa.

Bilek J. (1938). *Szkoły warszawskie*. „Architektura i Budownictwo” 10, s. 307–326.

Citlak A. (2016). *O empirycznym wykorzystaniu teorii kratyzmu Władysława Witwickiego*. „Psychologia Społeczna” 4 (39), s. 426–439.

Czapiński J. (2002). *Makropsychologia czyli psychologia zmiany społecznej: Szkic osobisty*. [W:] Lewicka M., Grzelak J. (red.). *Jednostka i społeczeństwo*. Gdańsk, s. 23–48.

- Dobrzycka U. (1991). *Abramowski*. Warszawa.
- Gliszczyńska X. (1995). *Autobiografia naukowa*. [W:] Rzepa T. (red.). *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. II. Szczecin.
- Gurycka A. (1998). *Korzenie. Kontrowersje. Być sobą. Autobiografia naukowa*. [W:] Rzepa T. (red.). *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. III. Szczecin.
- Hobsbawm E., Ranger T. (2008). *Tradycja wynaleziona*. Kraków.
- Ivanyk S. (2014). *Szkoła Tiwardowskiego i ukraińskie szkolnictwo w Galicji pierwszego czterdziestolecia XX wieku*. „Przegląd Pedagogiczny” 1, s. 37–58.
- Karyłowski J. (1982). *O dwóch typach altruizmu: badania nad endo- i egzocentrycznymi źródłami podejmowania bezinteresownych działań na rzecz innych ludzi*. Wrocław.
- Kurcz I., Kądziałowa D. (2002). *Psychologia czynności. Nowe perspektywy*. Warszawa.
- Lewicka M., Sosnowski T., Trojan M. (1998). *Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego*. Warszawa.
- Liu J.H., Hilton D.J. (2005). *How the past weighs on the present: social representations of history and their role in identity politics*. „British Journal of Social Psychology” 44, s. 537–556.
- Mantel-Niecko J. (1991). *Próba sił: źródła do dziejów Uniwersytetu Warszawskiego po 13 grudnia 1981*. Warszawa.
- Manteuffel T. (1936). *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35. Kronika*. Warszawa.
- Okraska R. (2010). *Posłowie: Braterstwo ponad wszystko. Edward Abramowski jako wizjoner spółdzielczości*. [W:] Abramowski E. *Braterstwo, solidarność, współdziałanie*. Łódź.
- Rzepa T. (1991). *Psychologia Władysława Witwickiego*. Poznań.
- Rzepa T. (1995). *Przedmowa*. [W:] Witwicki W. *Psychologia uczuć i inne pisma*. Warszawa.
- Rzepa T., Dobroczyński B. (2009). *Historia polskiej myśli psychologicznej*. Warszawa.
- Sani F., Bowe M., Herrera M. (2008). *Perceived collective continuity: Seeing groups as temporarily enduring entities*. [W:] Sani F. (red.). *Self-continuity: Individual and collective perspectives*. New York.
- Stachowski R. (2000). *Historia współczesnej myśli psychologicznej. Od Wundta do czasów najnowszych*. Warszawa.
- Strelau J. (1995). *Autobiografia naukowa*. [W:] Rzepa T. (red.). *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. II. Szczecin.
- Witwicki W. (1925). *Psychologia* (t. I). Lwów.
- Witwicki W. (1927). *Psychologia* (t. II). Lwów.
- Tomaszewski T. (1963). *Wstęp do psychologii*. Warszawa.
- Woleński J. (1985). *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*. Warszawa.
- Zerubavel E. (2003). *Time maps. Collective memory and the social shape of the past*. Chicago.
- Żebrowska M., Kunicka J. (1938). *Dziesięciolecie Zakładu Psychologii Wychowawczej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego 1928–1938*. Warszawa.

Literatura przedmiotu

- Bilewicz M., Imhoff R., Drogoz M. (2011). *The humanity of what we eat. Conceptions of human uniqueness among vegetarians and omnivores*. „European Journal of Social Psychology” 41, s. 201–209.

- Bilewicz M., Jaworska M. (2013). *Reconciliation through the righteous: The narratives of heroic helpers as a fulfillment of emotional needs in Polish-Jewish intergroup contact*. „Journal of Social Issues” 69, nr 1, s. 162-179.
- Bilewicz M., Marchlewska M., Soral W., Winiewski M. (2014). *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*. Warszawa.
- Bilewicz M. (2016). *(Nie)pamięć zbiorowa Polaków jako skuteczna regulacja emocji?* „Teksty Drugie” 6, s. 52-67.
- Bokus B. (1991). *Tworzenie opowiadań przez dzieci: o linii i polu narracji*. Warszawa.
- Budziszewska M., Dryll E. (2013). *Narratives about relationships with parents from the perspective of middle-aged and older adults*. „Journal of Social and Personal Relationships” 30, nr 3, s. 217-236.
- Cierpka A. (2013). *Tożsamość i narracje w relacjach rodzinnych*. Warszawa.
- Codol J.-P., Jarymowicz M., Kamińska-Feldman M., Szuster-Zbrojewicz A. (1989). *Asymmetry in the estimation of interpersonal distance and identity affirmation*. „European Journal of Social Psychology” 19 (1), s. 11-22.
- Czapiński J. (1985). *Wartościowanie - zjawisko inklinacji pozytywnej. O naturze optymizmu*. Wrocław.
- Czapiński J. (1988). *Wartościowanie - efekt negatywności. O naturze realizmu*. Wrocław.
- Czapiński J. (1994). *Psychologia szczęścia. Przegląd badań i zarys teorii cebulowej*. Warszawa.
- Czerniawska E., Czerniawska-Far J. (2007). *Psychologia węchu i pamięci węchowej*. Warszawa.
- Dragan W.L., Oniszczenko W. (2005). *Polymorphisms in the serotonin transporter gene and their relationship to temperamental traits measured by the Formal Characteristics of Behavior - Temperament Inventory: Activity and Emotional reactivity*. „Neuropsychobiology” 51 (4), s. 269-274.
- Dryll E., Cierpka A. (red.) (2011). *Psychologia narracyjna. Tożsamość i dialogowość pogranicza*. Warszawa.
- Dryll E. (2013). *Wrastanie w kulturę: Transmisja narracji w wychowaniu rodzinnym*. Warszawa.
- Gałkowski T. (1973). *Rehabilitacja dzieci głuchych w wieku przedszkolnym*. Warszawa.
- Gałkowski T., Kaiser-Grodecka I., Smoleńska J. (1988). *Psychologia dziecka głuchego*. Warszawa.
- Gałkowski T. (1980). *Usprawnianie dziecka autystycznego w rodzinie*. Warszawa.
- Golec de Zavala A., Cichocka A., Bilewicz M. (2013). *The paradox of in-group love: differentiating collective narcissism advances understanding of the relationship between in-group and out-group attitudes*. „Journal of Personality” 81 (1), s. 16-28.
- Grzelak J., Poppe M., Czwartosz Z., Nowak A. (1988). „Numerical trap”. *A new look at outcome representation in studies on choice behaviour*. „European Journal of Social Psychology” 18, s. 143-159.
- Grzesiak-Feldman M. (2016). *Psychologia myślenia spiskowego*. Warszawa.
- Haman E., Łuniewska M., Pomiechowska B. (2015). *Designing Cross-linguistic Lexical Tasks (CLTs) for bilingual preschool children*. [W:] Armon-Lotem S., de Jong J., Meir N. (red.). *Methods for assessing multilingual children: disentangling bilingualism from Language Impairment*. Bristol-Tonawada-North York.
- Hankała A. (2009). *Aktywność umysłu w procesach wydobywania informacji pamięciowych*. Warszawa.
- Huflejt-Łukasik M. (2010). *Ja i procesy samoregulacji: różnice między zdrowiem a zaburzeniami psychicznymi*. Warszawa.
- Ivanyk S., Lewicka M. (red.) (2016). *Stefan Baley: Wybrane pisma psychologiczne*, t. I: *Psychologia deskryptywna i psychoanaliza*; t. II: *Psychologia muzyki i psychologia wychowawcza*. Warszawa.

- Jagodzińska M. (2008). *Psychologia pamięci. Badania, teorie, zastosowania*. Warszawa.
- Jankowski K. (1975). *Od psychiatrii biologicznej do psychiatrii humanistycznej*. Warszawa.
- Jankowski K.S., Zajenkowski M. (2012). *Mood as a Result of Temperament Profile: Predictions from the Regulative Theory of Temperament*. „Personality and Individual Differences” 52 (4), s. 559-562.
- Jankowski K.S. (2014). *The role of temperament in the relationship between morningness-eveningness and mood*. „Chronobiology International” 31, s. 114-122.
- Kądziałowa D. (1983). *Czynność rozumienia mowy. Analiza neuropsychologiczna*. Wrocław.
- Kmita G. (2013). *Od zaciekawienia do zaangażowania. O rozwoju samoregulacji w interakcjach z rodzicami niemowląt urodzonych skrajnie wcześnie, przedwcześnie i o czasie*. Warszawa.
- Koenigstorfer J., Wąsowicz-Kiryło G., Styśko-Kunkowska M., Groeppel-Klein A. (2013). *Behavioural effects of directive cues on front-of-package nutrition information: the combination matters!* „Public Health Nutrition” 17 (9), s. 2115-2121.
- Kofta M., Sędek G. (1989). *Repeated failure: A source of helplessness or a factor irrelevant to its emergence?* „Journal of Experimental Psychology: General” 118 (1), s. 3-12.
- Kofta M. (1995). *Stereotype of a group as-a-whole: The role of diabolic causation schema*. „Polish Psychological Bulletin” 26 (2), s. 83-96.
- Kościelska M. (1995). *Oblicza upośledzenia*. Warszawa.
- Kościelska M. (2007). *Sens odpowiedzialności. Perspektywa psychologa klinicznego*. Kraków.
- Kościelska M. (2011). *Odpowiedzialni rodzice. Z doświadczeń psychologa klinicznego*. Kraków.
- Ledzińska M. (2012). *Młodzi dorośli w dobie globalizacji. Szkice psychologiczne*. Warszawa.
- Lewicka M. (1978). *Zjawisko Polłany*. „Przegląd Psychologiczny” 3, s. 445-466.
- Lewicka M., Czapiński J., Peeters G. (1992). *Positive-negative asymmetry or „When the heart needs a reason”*. „European Journal of Social Psychology” 22, s. 425-434.
- Lewicka M. (1993). *Aktor czy obserwator. Psychologiczne mechanizmy odchyleń od racjonalności w myśleniu potocznym*. Warszawa-Olsztyn.
- Lewicka M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa.
- Łojek E. (2011). *Neuropsychologia osób zakażonych wirusem HIV i chorych na AIDS*. Warszawa.
- Łojek E., Bolewska A. (2013). *The effectiveness of computer-assisted cognitive rehabilitation in brain-damaged patients*. „Polish Psychological Bulletin” 44 (1), s. 31-39.
- Maison D. (2000). *Zogniskowane wywiady grupowe: jakościowa metoda badań marketingowych*. Warszawa.
- Maison D., Greenwald A., Bruin R. (2004). *Predictive validity of the Implicit Association Test in studies of brands, consumer attitudes, and behavior*. „Journal of Consumer Psychology” 14 (4), s. 405-415.
- Malewski A. (1962). *Zagadnienia psychologii społecznej*. Warszawa.
- Matczak A. (1994). *Diagnoza intelektu*. Warszawa.
- Matysiak J. (1993). *Głód stymulacji*. Warszawa.
- Mikołajczak M., Pietrzak J. (2014). *Ambivalent Sexism and Religion: Connected Through Values*. „Sex Roles” 70 (9-10), s. 387-399.
- Milanowicz A., Bokus B. (2013). *Gender and moral judgments: the role of who is speaking to whom*. „Journal of Gender Studies” 22, s. 423-443.
- Nowak A., Szamrej J., Latané B. (1990). *From private attitude to public opinion: A dynamic*

- theory of social impact. „Psychological Review” 97 (3), s. 362–376.
- Oniszczenko W., Zawadzki B., Strelau J., Riemann R., Angleitner A., Spinath F.M. (2003). *Genetic and environmental determinants of temperament: A comparative study based on Polish and German samples*. „European Journal of Personality” 17 (3), s. 207–220.
- Oniszczenko W., Dragan W. (2005). *Association between dopamine D4 receptor exon III polymorphism and emotional reactivity as a temperamental trait*. „Twin Research and Human Genetics” 6, s. 633–637.
- Osiński J.T. (2013). *Darwinowski algorytm. Wymiana społeczna z perspektywy ewolucyjnej*. Warszawa.
- Osiński J.T., Karbowski A. (2017). *Delaying rewards has greater effect on altruism when the beneficiary is socially distant*. „PLoS ONE” 12 (2), e0170387. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0170387>.
- Ostaszewski P., Green L., Myerson J. (1998). *Effects of inflation on the subjective value of delayed and probabilistic rewards*. „Psychonomic Bulletin&Review” 5 (2), s. 324–333.
- Ostaszewski P. (2007). *Wartość wzmocnień odroczonej i niepewnych z perspektywy analizy zachowania*. Warszawa.
- Peeters G., Czapiński J. (1990). *Positive-negative asymmetry in evaluations: The distinction between affective and informational negativity effects*. „European Review of Social Psychology” 1, s. 33–60.
- Pisula E. (2003). *Autyzm i przywiązanie. Studia nad interakcjami dzieci z autyzmem i ich matek*. Gdańsk.
- Pisula E. (2007). *A comparative study of stress profiles in mothers of children with autism and those of children with Down's syndrome*. „Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities” 20 (3), s. 274–278.
- Pisula E. (2010). *Małe dziecko z autyzmem*. Gdańsk.
- Pisula E. (2012). *Autyzm: Przyczyny, symptomy, terapia*. Gdańsk.
- Pisula E., Kawa R., Szostakiewicz Ł., Łucka I., Kawa M., Rynkiewicz A. (2013). *Autistic Traits in Male and Female Students and Individuals with High Functioning Autism Spectrum Disorders Measured by the Polish Version of the Autism-Spectrum Quotient*. „PLoS ONE” 8 (9), e75236. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0075236>.
- Rączaszek-Leonardi J., Scott Kelso J.A. (2008). *Reconciling symbolic and dynamic aspects of language: Toward a dynamic psycholinguistics*. „New Ideas in Psychology” 26 (2), s. 193–207.
- Rączaszek-Leonardi J. (2010). *Multiple Time-Scales of Language Dynamics: An Example From Psycholinguistics*. „Ecological Psychology” 22 (4), s. 269–285.
- Schier K. (2005). *Bez tchu i bez słowa. Więź psychiczna i regulacja emocji u osób chorych na astmę oskrzelową*. Warszawa.
- Schier K. (2010). *Piękne brzydactwo. Psychologiczna problematyka obrazu ciała i jego zaburzeń*. Warszawa.
- Sędek G., Kofta M. (1990). *When cognitive exertion does not yield cognitive gain: Toward an informational explanation of learned helplessness*. „Journal of Personality and Social Psychology” 58 (4), s. 729–743.
- Sosnowski T., Zimmer K. (red.) (1993). *Metody psychofizjologiczne w badaniach psychologicznych*. Warszawa.
- Sosnowski T., Krzywosz-Rynkiewicz B., Roguska J. (2004). *Program running versus problem solving: mental task effect on tonic heart rate*. „Psychophysiology” 41 (3), s. 467–475.
- Sosnowski T., Sobota A., Rynkiewicz A. (2012). *Program running versus problem solving: two patterns of Cardiac response*. „International Journal of Psychophysiology” 86 (2), s. 187–193.
- Staub E., Bar-Tal D., Karylowski J., Reykowski J. (red.) (1982). *Development and maintenance of prosocial behavior: International perspectives on Positive Morality*. New York.

- Stefaniak A., Bilewicz M., Winiewski M. (red.) (2015). *Upředzenia w Polsce*. Warszawa.
- Stolarski M., Zajenkowski M., Meisenberg G. (2013). *National intelligence and personality: Their relationships and impact on national economic success*. „Intelligence” 41 (2), s. 94-101.
- Strelau J. (2002). *Psychologia różnic indywidualnych*. Warszawa.
- Świąćicka M. (2005). *Uwaga, samokontrola, emocje. Psychologiczna analiza zachowań dzieci z zaburzeniami uwagi*. Warszawa.
- Tomalski P., Moore D.G., Ribeiro H., Axelsson E., Murphy E., Karmiloff-Smith A., Johnson M.H., Kushnerenko E. (2013). *Socioeconomic status and functional brain development - associations in early infancy*. „Developmental Science” 16 (5), s. 676-687.
- Tomaszewski P. (2010). *Fonologia wizualna polskiego języka migowego*. Warszawa.
- Toruńczyk-Ruiz S., Lewicka M. (2016). *Perceived social diversity and neighbourhood attachment: The role of intergroup ties and affective appraisals of the environment. Evidence from Poland*. „European Journal of Social Psychology” 46 (7), s. 818-832.
- Trojan M. (2013). *Na tropie zwierzęcego umysłu*. Warszawa.
- Wąsowicz-Kiryło G. (2008). *Psychologia finansowa. O pieniądzu w życiu człowieka*. Warszawa.
- Wąsowicz-Kiryło G., Styśko-Kunkowska M. (2011). *Attributes of nutritional information labelling that determine attractiveness of labels and correctness of inferences made about food healthfulness*. „Procedia - Social and Behavioral Sciences” 30, s. 722-728.
- Winiewski M., Hansen K., Bilewicz M., Soral W., Świdarska A., Bulska D. (2016). *Mowa nienawiści, mowa pogardy: Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*.
- Wójcik A., Bilewicz M., Lewicka M. (2010). *Living on the ashes. Collective representations of Polish-Jewish history among people living in the former Warsaw Ghetto area*. „Cities” 27 (4), s. 195-203.
- Zalewska M. (1998). *Dziecko w autoportrecie z zamalowaną twarzą. Psychiczne mechanizmy zaburzeń rozwoju tożsamości dziecka głuchego i dziecka z opóźnionym rozwojem mowy*. Warszawa.
- Zalewska M., Schier K. (2006). *Krewni i znajomi Edypa. Kliniczne studia dzieci i ich rodziców*. Warszawa.
- Zawadzki B. (1948). *Limitations of the scapegoat theory of prejudice*. „Journal of Abnormal and Social Psychology” 43 (2), s. 121-147.

Przypisy

- 1 Obecny tekst jest rozszerzoną i uzupełnioną wersją tekstu, który został opublikowany prawie 20 lat temu w książce prezentującej Wydział Psychologii [Lewicka, Sosnowski, Trojan 1998].